VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE 1955

Szerkesztette: dr. Schindler József főrabbi

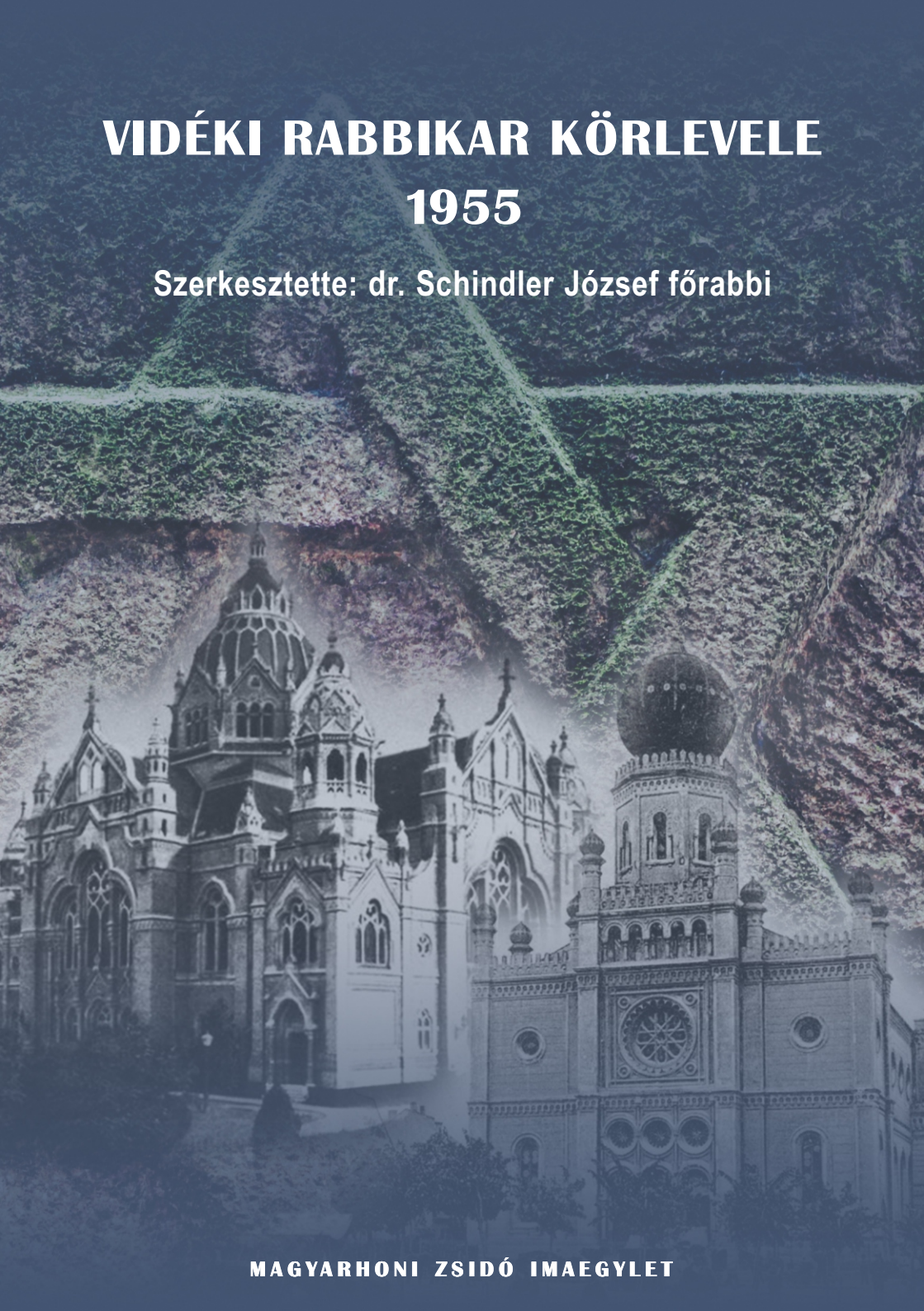

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE 1955
SZERKESZTETTE:
DR. SCHINDLER JÓZSEF FŐRABBI

A forráskiadvány főszerkesztője:
Róna Tamás

A forrást sajtó alá rendezték, közreadják, valamint a bevezető tanulmányt írták a ZSIMA Judaisztikai Kutatócsoportjának kutatói:
Kántás Balázs – Róna Tamás – Szabó Piroska

Judaisztikai szaklektor, a héber nyelvű idézetek fordítója, magyarázója:
Somos Péter

Borítóterv:
Szájli Gabriella

ISBN 978-615-82154-4-2

MAGYARHONI ZSIDÓ IMAEGYLET (ZSIMA)
BUDAPEST
2023

Tartalom

Bevezető gondolatok a vidéki rabbikar 1955-ös körleveléhez 2

Elöljáróban.....2

A közradott forrás társadalom- és politikatörténeti kontextusa – a magyarországi zsidóság 1950-es évekbeli helyzetéről röviden.....3

A forrásról és közzétételének elveiről.....13

Az 1955-ös körlevél közreműködőinek rövid életrajzi adattára .16

Vidéki Rabbikar Körlevele II. évfolyam 1955.....24

I. 25

II. 75

III..... 138

IV–VI..... 189

A forrás tudományos feldolgozásához felhasznált szakirodalom..... 355

BEVEZETŐ GONDOLATOK A VIDÉKI RABBIKAR 1955-ÖS KÖRLEVELÉHEZ

ELŐLJÁRÓBAN

Előző forráskiadványunkban, a Vidéki Rabbikar Körlevele 1954-es évfolyamából készült judaisztikatörténeti szövegkiadásban[1] már ismertettük a szerkesztő, a tragikusan fiatalon elhunyt dr. Schindler József szegedi főrabbi (1918–1962), a vészkorszak után a magyarországi zsidóság egyik kiemelkedő szellemi és lelki vezetőjének életpályáját.

Mindebből kifolyólag itt és most a szerkesztő főrabbi életrajzának újraközlésétől eltekintünk, mindössze a dokumentum keletkezésének társadalom- és politikatörténeti kontextusának rövid bemutatására szorítkozunk, kiemelve az 1954-es és 1955-ös évek magyar zsidóságot érintő eseményeit.

Kiadványunk célja az értékes judaisztikatörténeti forrás tudományos igényű, ám közérthető, laikus érdeklődők által is könnyen olvasható közreadásán túl többek között az, hogy emléket állítsunk a magyar zsidó közösség egyik, mára szinte elfeledett, vészkorszak utáni szellemi vezetőjének, dr. Schindler József főrabbinak azzal, hogy az általa szerkesztett időszaki kiadványt születése évfordulójának százötödik, illetve halála évfordulójának hatvanegyedik évében adjuk közre elektronikus könyv formájában.

---

[1] *Vidéki Rabbikar Körlevele 1954*, forráskiad. Róna Tamás – Kántás Balázs – Szabó Piroska–Somos Péter, Budapest, Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA), 2023.

A KÖZRADOTT FORRÁS TÁRSADALOM- ÉS POLITIKATÖRTÉNETI KONTEXTUSA – A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓSÁG 1950-ES ÉVEKBELI HELYZETÉRŐL RÖVIDEN

Miként az mára köztudomású és gyászos történelmi tény, a magyarországi zsidóság nagy részét, elsősorban a vidéki zsidó lakosságot, mintegy 450–500 ezer embert a Holokauszt során meggyilkoltak a németek és magyar kollaboránsaik.[2] A vidéki településeken mindössze kis létszámú zsidó ember élte túl a vészkorszakot, ráadásul többségében ők is leginkább az idősebb korosztályhoz tartoztak.[3] A Holokauszt túlélőit drámai szegénység sújtotta, a zsidó emberek csupán részlegesen kapták vissza korábban elkobzott javaikat. 1945 és 1948, valamint 1956 és 1957 között két kivándorlási hullám keretében körülbelül 65-70 ezer zsidó származású magyar állampolgár, a megmaradt magyarországi zsidóság mintegy egyharmada hagyta el hazáját új, jobb élet reményében.[4] A Holokauszt teljesen új helyzetet teremtett, hiszen míg a magyarországi vallásos zsidó közösség nagy része korábban a magyar nemzet részének tekintette magát, a kirekesztés és a népirtás politikája sokakban kétségeket ébresztett. Az 1948-ban

[2] A magyarországi Holokausztról és annak vidéki történéseiről bővebben lásd: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.; Csősz László–Kádár Gábor–Vági Zoltán: *The Holocaust in Hugnary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

[3] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyaroszágon,* in *A magyarországi zsidóság története*, szerk. Róna Tamás–Mezei Mónika, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 95–113, 95. o.

[4] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyaroszágon,* i. m. 95–96. o.

végre létrejövő, önálló Izrael Állam ugyancsak felerősítette a cionizmus eszméjét, és Európa számtalan, a háború borzalmait túlélt zsidó polgárát kecsegtette az új haza ígéretével.[5]

A Holokausztnak és az azt követő kivándorlási hullámnak köszönhetően a magyarországi vidéki zsidóság szinte teljesen eltűnt, a zsidó származású magyarok nagy része a fővárosban és a nagyobb vidéki településeken élt. Ugyanakkor ebben a krízishelyzetben is megkezdődött a vallási és közösségi élet helyreállítása, a hitközségeket újraalapították. 1945-1946-ban 258, kis létszámú, többnyire neológ magyarországi zsidó hitközség jött létre, ám ezek nem voltak életképesek, átszervezésre szorultak, így az 1950-es évekre csak 60-80 magyar zsidó hitközség működött.

Magyarországon ekkoriban mindössze 14 zsinagóga működött, és a korábbi 170-hez képest mintegy 60 rabbi teljesített szolgálatot vallási és közösségi vezetőként. A korábbi magyarországi zsidó iskolarendszernek mindössze a fele maradt meg, a zsidó közösségnek így tizenhét elemi és három polgári iskolája, öt gimnáziuma, egy tanítóképző intézete, valamint egy teológiai főiskolája maradt – az Országos Rabbiképző Intézet.[6]

A Rákosi Mátyás vezetésével berendezkedő, szovjet mintájú kommunista rendszer az 1940-es évek végétől kegyetlenül elnyomta az egyházakat és intézményeiket, megnehezítve a vallási életet nem csupán a keresztények, de a megmaradt izraelita hitű emberek számára is. Bár a kommunista kormányzat vezetői között számos zsidó származású politikus akadt, ők egy materialista politikai ideológia híveiként megtagadták vallásos gyökereiket, így

[5] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 97. o.

[6] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 97–98. o.

az 1950-es években a zsidó származás egyáltalán semmilyen előnyt nem jelentett Magyarországon, nem járult hozzá az állampolgárok társadalmi mobilitásához. A háború utáni erőszakos államosítások sorozata lényegében felszámolta a magánszektort, ezzel pedig a hagyományos zsidó kis- és középpolgári, vállalkozói és szellemi szabadfoglalkozású értelmiségi réteg is jelentős hátrányokat szenvedett. A kommunista kormányzat igen sok zsidó származású magyar polgárt a „kizsákmányoló osztályba" sorolt, és megmaradt vagyonuktól megfosztották, sok esetben pedig kitelepítették őket.[7]

Az 1949 és 1953 közötti időszakban a magyarországi zsidóságot tehát igen hátrányosan érintette a sztálinista politikai rendszer vallás- és polgárságellenes elnyomó intézkedéssorozata. Ebben az időszakban még nehezebb volt építkezni a Holokauszt sújtotta társadalom romjain. 1951-ben a kormányzat létrehozta az Állami Egyházügyi Hivatalt az egyházak mindennapi ügyeinek ellenőrzésére[8]. E hatóság nem csupán jogi, vagyoni és pénzügyi kérdésekben ellenőrizte az egyházakat, de személyügyi kérdésekben is az illetékes állami és pártszervek jóváhagyására volt szükség.[9] A kommunista pártállam tehát nem csupán a keresztény egyházak, de a megmaradt zsidó egyházszervezet életébe is keményen, ellentmondást nem tűrően beleszólt, és még a rabbik kinevezéséhez is politikai jóváhagyásra volt szükség.[10]

---

[7] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 100–101. o.

[8] A hivatal működéséről lásd bővebben: Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

[9] A kommunista rendszer elnyomó egyházpolitikájáról általánosságban lásd bővebben: Szabó Csaba: *Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965,* München, Verlag Ungarisches Institut, 2003.

[10] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 102. o.

A kormányzat erőszakosan államosította a zsidó oktatási intézményeket, illetve fakultatívvá tette a hitoktatást, valamint az Anne Frank Gimnázium és az Országos Rabbiképző intézet is az Állami Egyházügyi Hivatal irányítása alá került. Az állam továbbá kikényszerítette az ortodox, a neológ és a status quo ante zsidó hitközségek intézményeinek egyesítését is, melynek köszönhetően 1950-ben létrejött a Magyarországi Izraeliták Országos Központja (MIOK) nevű vallási szervezet, egységes irányítás alá terelve mindhárom fő magyarországi zsidó vallási irányzatot. A kormányzat még azt is szabályozta, hogy a rabbik nem tarthatnak olyan hitszónoklatot, „amelynek tartalma vagy felfogása ellenkezik a magyar állam politikai, gazdasági vagy társadalmi rendjével és szellemével", így a vallási élet feletti állami ellenőrzés teljessé vált. A magyarországi zsidó szervezetek csak és kizárólag vallási intézményekként működhettek, a korábbi virágzó magyar világi zsidó kultúra teljes egészében háttérbe szorult. A zsidó egyház mindössze egy kórház, egy árvaház és egy öregek otthona működtetésére, valamint kóser élelmiszeripari termékek előállítására kapott engedélyt.[11]

Ami az izraelita sajtót illeti, a magyarországi zsidóságnak ekkor mindössze egyetlen lapja volt, az Új Élet, amely gyakorlatilag csak vallási ügyekkel foglalkozhatott, illetve a szerkesztőséget nyomás alá helyezték, hogy a kommunista kormányzat eredményeit propagálja, illetve határolódjon el Izrael Állam politikájától. A szovjet blokk ugyanis leginkább a közel-keleti arab államokkal alakított ki barátságos viszonyt, Izrael pedig – főként az Amerikai Egyesült Államok és a nyugat-európai kapitalista országok

[11] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 102–103. o.

szövetségeseként – a kommunista kormányok értelmezésében az ellenséges imperialista táborhoz tartozott.

Az 1950-es évek első felében az egyetlen tudományos igényű magyarországi izraelita időszaki kiadvány éppen a jelen forráskiadvány keretében közreadott, Schindler József főrabbi által szerkesztett, írógéppel néhány tucat példányban sokszorosított *Vidéki Rabbikar Körlevelei* volt, amely szintén a vallási élet elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozott.

A kommunista kormányzat a zsidó identitás különböző, akár vallásos, akár szekuláris, nemzetiségi-kulturális formáinak megélését is szankcionálta, a cionizmust pedig egyre inkább állam- és társadalomellenes eszmeként kezelte, hiszen 1949 és 1954 között politikai perek sorozata indult el cionista tevékenység vádjával. Még a kivégzett Rajk László belügyminiszter koncepciós perének is volt egy cionista mellékszála, és a vádirat kiemelte bizonyos vádlottak korábbi cionista tevékenységét és zsidó származását.[12]

Gergely Jenő történész álláspontja szerint a kommunista politikai rendszer vezetői az alábbiak szerint gondolkodtak a zsidóságról és általánosságban az egyház- és valláspolitikáról:

„*A szektás marxista felfogás úgy vélekedett, hogy a gyors társadalmi fejlődésnek, amely objektíve a szocializmus felé vezetne, velejárója lesz a nemzeti különbségek elhalása, a nemzetek, mint polgári képződmények megszűnése, s ennek hordozói – mint pl. az állam, a vallás stb. – eltűnése. Ami a mi szűkebb területünket illeti, a szubjektív voluntarizmus azt*

[12] Lásd bővebben: Zinner Tibor: *A nagy politikai affér. A Rajk-Brankov-ügy I. kötet*, Budapest, Saxum Kiadó, 2013.

jelentette, hogy ezen fejlődés során – amit ekkor mintegy két évtizedre kontempláltak – eltűnik, elhal a vallás, mint „reakciós osztálytársadalmi termék", s a vallástalanodó társadalom lesz csak képes az igazi demokráciára és szocializmusra. A vallás elhalása pedig szubjektív eszközökkel felgyorsítható (lásd egyházüldözés). Ez nemcsak a fő ellenségeknek deklarált katolicizmusra vonatkozott, hanem valamennyire, így az izraelita felekezetre is állt. Tehát e kérdésben is a különállás, az etnikai, nyelvi és vallási „másság" felszámolásában látták a beolvadás, az uniformizálás fő eszközét. Hiába ismerte Molnár Erik a történeti, gazdasági és társadalomfejlődési okokat, konklúziója levonásánál ezeket az ideológiai konstrukció érdekében negligálta. Igaz ez akkor is, ha azzal egyetértünk: a demokrácia és az antiszemitizmus egymás ellentétei, de ez nem jelenti azt, hogy a demokrácia keretei között ne jelenhetne meg az antiszemitizmus, ha annak objektív okait nem számolták fel."[13]

Az anticionista kampány persze eredetileg a sztálini Szovjetunióból indult el, ahol zsidó származású emberek százait tartóztatták le és ítélték börtönbüntetésre ártalanul – köztük vallásos zsidó és valóban cionista eszméket valló személyeket éppen ugyanúgy, mint olyanokat, akiknek semmi közük nem volt a cionizmushoz, és zsidó származásukon kívül az életükben a zsidó identitás sem sok szerepet játszott. A rendelkezésre álló források tükrében a magyar kommunista kormányzat az 1950-es évek elején egy nagyszabású anticionista koncepciós perre készült, melynek előkészületei során letartóztatták dr. Stöckler Lajos hitközségi

13 Gergely Jenő: *Az izraelita felekezet és a zsidókérdés Magyarországon*. https://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/gergely2.htm, letöltés ideje: 2023. február 03.

elnököt, a Zsidókórház sebész főorvosát és további tucatnyi aktív vagy egykori zsidó közéleti személyiséget.[14] Joszif Sztálin, a szovjet diktátor 1953-as halála viszonylagos enyhülést hozott a kommunista blokk országaiban, így Magyarországon is; a nagyszabású magyar cionista perre pedig végül szerencsére már nem került sor, a letartóztatott személyek azonban még így is sokáig fogságban maradtak. Az egyre durvább elnyomó intézkedéseknek köszönhetően a magyarországi zsidóság jó része, illetve a zsidó származású értelmiség az 1950-es években tehát érthetően zsidóellenes rendszerként tekintett a kommunista kormányzatra, és igyekezett csendes ellenállással átvészelni a vészkorszak utáni újabb kegyetlen történelmi időszakot.[15]

Éppen a könyvünk keretében közreadott judaisztikatörténeti forrás keletkezésének évben, 1955-ben, rögtön az év első napján, január 1-jén került sor a Holokausztot túlélt magyarországi zsidóság kárpótlásával foglalkozó állami szerv, az Országos Zsidó Helyreállítási Alap önállóságának megszüntetésére, a kárpótlási szervet pedig egyházakat ellenőrző, a politikai rendészeti szervekkel is igen szorosan együttműködő Állami Egyházügyi Hivatal[16] alá rendelték…[17] Az Országos Zsidó Helyreállítási Alap a

---

[14] Lásd bővebben: Novák Attila: *Ideológia és önazonosság. Az 1953-as budapesti cionista per*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2020.

[15] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 103. o.

[16] A titkosszolgálatok és a hivatal szoros kapcsolatáról lásd bővebben: *Egyházügyi hangulat-jelentések, 1951, 1953*, forráskiad. Szabó Csaba, Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Osiris Kiadó, 2000.; *A Grősz-per előkészítése, 1951*, forráskiad. Szabó Csaba, Budapest, Budapest Főváros Levéltára–Osiris Kiadó, 2001.; Szabó Csaba–Soós Vktor Attila: *„Világosság". Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen*, Budapest, Új Ember Kiadó, 2006.

Holokauszt utáni években igen fontos kárpótlási szerv volt, ezért a politikatörténeti kontextus megértése szempontjából érdemes róla itt és most néhány mondatot szólnunk. A magyar törvényhozás 1946 őszén tárgyalta és fogadta el vita nélkül, egyhangúlag a magyar zsidóságot ért üldözés megbélyegzéséről és következményeinek enyhítéséről szóló, 1946. évi XXV. törvénycikket. E törvény rendelkezései alapján az izraelita vallásuk vagy pusztán zsidó származásuk miatti üldözés következtében elhunyt személyek – egyébként állami tulajdonba került – hagyatékait az állam egy elkülönített, jogi személyiséggel rendelkező és a volt üldözöttek és intézményeik támogatására szolgáló pénzügyi alapnak engedte át. Kezdetben tehát úgy tűnt, a Holokausztot túlélő zsidó származású magyar állampolgárok kártalanítására komoly állami szándék áll fenn. A szerv működését 1947 októberében kezdte meg Országos Helyreállítási Alap néven, a neve pedig 1951-ben Országos Zsidó Helyreállítási Alapra változott. 1955. január elsejével azonban az alap önálló jogi személyisége megszűnt, s mint fentebb írtuk, tevékenységét ezután az Állami Egyházügyi Hivatal keretén belül, annak szervezeti egységeként folytatta, kártalanítási tevékenysége pedig szimbolikussá vált.[18]

Az 1956-os forradalom fogadtatása vegyes volt a maroknyi magyarországi zsidóság körében, néhányan az antiszemita erőszak

---

[17] Botos János: *A magyarországi zsidóság történetének kronológiája*, in *A magyarországi zsidóság története*, 117–144, 140. o.

[18] https://mnl.gov.hu/mnl/ol/xxxiii_kulon_intezkedessel_a_leveltarba_utalt_iratok_1945, letöltés ideje: 2023. január 16. Az Országos Zsidó Helyreállítási Alap fennmaradt iratai ma a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár őrizetében találhatók az alábbi jelzet alatt: HU-MNL-OL-XXXIII-9.

fellángolásától tartottak, amely végül azonban egyáltalán nem jellemezte a forradalmat. A forradalom napjaiban a magyarországi zsidó egyház nyilatkozatot adott ki, amelyben támogatta a forradalmat, és bejelentette a politikailag kinevezett hitközségi vezetők leváltását. Az ortodox zsidóság számára a forradalom rövid időszaka a vallásgyakorlás elleni elnyomás alól való felszabadulást jelentette. Mindezzel együtt azonban a határok rövid időre történő megnyílásakor mintegy 20–30 ezer zsidó származású magyar állampolgár úgy döntött, életét inkább Izraelben, az Amerikai Egyesült Államokban, vagy valamely nyugat-európai demokráciában kezdi újra életét. A vidéki zsidóság a Kádár-korszakra gyakorlatilag valóban teljesen eltűnt, a megmaradt izraelita származású lakosok Budapestre és a nagyobb városokba költöztek. 1960-ban a magyarországi zsidóság létszáma mindössze 115 000 fő körül mozoghatott.[19]

Ezekben a viszontagságos években folytatta dr. Schindler József főrabbi önzetlen közösségépítő tevékenységét, szervezte, amennyire tudta hitközsége és általában a maradék vidéki magyar zsidóság életét, és szerkesztette a jelen kiadvány keretében közreadott, egyedülálló magyar judaisztikatörténeti forrást, a *Vidéki Rabbikar Körlevelé*t. A fiatalon elhunyt szegedi főrabbi utódja, Raj Tamás főrabbi egy vele készült, jóval későbbi interjúban így emlékezett elődje, Schindler József 1950–60-as évekbeli rabbinikus tevékenységére, tisztességére, állhatatosságára, illetve arra, hogy a szegedi főrabbi miként tartotta távol magát a politikától, és mennyire nem hagyta magát a kommunista diktatúra éveiben sem általa befolyásolni:

---

[19] Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon,* i. m. 105. o.

„*Schindler József nem tartozott az államilag irányított hitközségi vezetők kedvencei közé. Állandóan támadták, mert megmondta az igazságot, semmilyen kollaborációban és kompromisszumban nem vett részt, így aztán kinevezték cionistának, ellenségnek. A vele szemben megnyilvánuló ellenszenvet pozíciójával együtt megörököltem.*”[20]

[20] Petri György – Rácz Péter: *A dolgok csak megtörténnek velünk. Beszélgetés Raj Tamással.*
http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-dolgok-csak-megtortennek-velunk, letöltés ideje: 2022. 01. 28.

A FORRÁSRÓL ÉS KÖZZÉTÉTELÉNEK ELVEIRŐL

Miként az a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának honlapján is olvasható, ahol a jelen forráskiadás alapjául szolgáló „elektronikus facsimile" dokumentumok is találhatók, igen különleges történeti, társadalomtörténeti forrás a mindössze két éven át – 1954. és 1955. – kiadott *Vidéki Rabbikar Körlevele*. Nem csupán címében, de formátumában (írógéppel írott, erősen kézirat jellegű, A/5-ös méretű füzetek), szerkesztési és terjesztési módjában is körlevél volt, hiszen csak meghatározott címzettekhez jutott el. A dokumentum nyilvános terjesztésbe soha nem került, és a mai magyarországi közgyűjteményekben is csak elvétve található egy-egy példány, ahová főként rabbik hagyatékából jutott. Szerencsére a kiváló Scheiber Sándor tudós főrabbi hagyatékából a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményébe is eljutott a körlevél két évfolyamából egy-egy példány, amelyet aztán a Magyar Tudományos Akadémia digitális másolatban közzé is tett a világhálón.[21]

A vészkorszak következtében végzetesen megfogyatkozott létszámú, elsősorban vidéki magyar neológ rabbik belső eszmecseréjének, módszertani együttműködésének fóruma volt ez a körlevél, melynek szerzői körébe egy-egy rabbinövendék, kántor, zsidó hitközségi vezető is bekapcsolódott. A főszerkesztő és

---

21 https://kisebbsegkutato.tk.hu/adatbazis/videki-rabbikar-korlevele-1954-1955?keyword=schindler+j%C3%B3zsef, letöltés ideje: 2023. január 25. Az 1955-ös évfolyam online facsimile kiadásának elérhetősége: https://kisebbsegkutato.tk.hu/uploads/files/olvasoszoba/rabbikarkorlevel/videki_rabbikar_korlevele_II_evf_1955.pdf

egyúttal a kiadvány igen sok kisebb-nagyobb cikkének a szerzője a kiváló dr. Schindler József szegedi főrabbi volt 1954-ben és 1955-ben. Az egyes magyarországi zsidó hitközségek aktuális híradásai mellett megjelentek a vallásoktatás módszertani kérdései, helytörténeti tárgyú írások, hetiszakasz-magyarázatok, valamint a rabbik vallástudományi önképzését szolgáló szakirodalmi könyvismertetők is helyet kaptak a kiadványban.

A *Vidéki Rabbikar Körlevele 1955* című forráskiadvány kapcsán néhány mondatot ejtenünk kell Richtmann Mózesről, a kiváló magyar hittudós és tanár rabbiról is, hiszen a körlevél 1955-ös évfolyamának második fele tulajdonképpen az ő 65-ik születésnapja alkalmából készült emlékkötet, amelyben kollégái, barátai és tanítványai tisztelegtek a jeles magyar zsidó hittudós előtt. Richtmann Mózes 1905-ben szerezte meg rabbinikus diplomáját a budapesti Rabbiképző Intézetben, ahol a korszak nagy zsidó vallástudósa, Goldziher Ignác diákja volt. 1904-ben bölcsészettudományi doktorátust szerzett, de csak 1906-ban avatták rabbivá. Ez után negyven éven keresztül dolgozott vallástanárként az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetben, ahol zsidó tanítók és vallástanárok generációit képezte. A Magyar–Zsidó Szemle című zsidó kulturális folyóiratot szerkesztette, közben tanulmányokat, teológiai szakkönyveket publikált. A második világháborút és a Holokausztot már idős emberként élte túl, 1972-ben, 92 éves korában, hosszú és termékeny élet után tért meg őseihez.[22] A *Vidéki Rabbikar Körlevele 1955* című kiadvány második

[22] *Magyar Életrajzi Lexikon A–Z. Harmadik, kiegészítő kötet*, főszerk. Kenyeres Ágnes, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 659. o.

fele tulajdonképpen az ő 65-ik születésnapja alkalmából készült emlékkötet.

A géppel írott judaisztikai forrás közlésekor a huszadik századi történeti források publikálásának elveit és bevett gyakorlatát követtük. Mivel írógéppel írott, a mai olvasó számára is jól olvasható és érthető dokumentumról van szó, a szövegeket alapvetően változatlan formában közöljük, mindössze apróbb módosításokat hajtottunk végre rajtuk, némely helyen a magyar nyelv mai helyesírási és központozási szabályai szerint. Továbbá helyenként a forrást magyarázó és szövegkritikai, illetve egyes prominens zsidó értelmiségiek esetén életrajzi jegyzetekkel is elláttuk ott, ahol ezt feltétlenül szükségesnek ítéltük.

AZ 1955-ÖS KÖRLEVÉL KÖZREMŰKÖDŐINEK RÖVID ÉLETRAJZI ADATTÁRA

BENOSCHOFSKY IMRE (1903-1970), rabbi, hittudós. A Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett 1926-ban bölcsészdoktori címet, ezt követően 1928-ban avatták rabbivá. 1936-ban budai főrabbivá nevezték ki, 1959-ben a Hegedűs Gyula utcai zsinagóga rabbija lett, majd 1960-tól országos főrabbi volt. 1945-től az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Életéről bővebben lásd: https://mazsihisz.hu/kozossegeink/nagy-elodeink/nagy-elodeink-dr-benoschofsky-imre-forabbi-1903-1970, letöltés ideje: 2023. március 14.

BERNÁTH MIKLÓS (1885–?), rabbi, tanulmányait 1906 és 1916 között az Országos Rabbiképző Intézetben folytatta. 1917-ben avatták rabbivá, előbb Tapolcán szolgált rabbiként, majd 1923-tól a budapesti zsidó közösség vallástanáraként tevékenykedett. A körlevél keletkezésének idején Budapesten, Zuglóban szolgált rabbiként.

GLEICHMANN EMIL, a Körlevél megjelenése idején rabbihelyettes Baján. 1957-ben Kaposvárra távozott. Az 1960-as években az izraeli Netanjában élt, innen szerkesztette a helyi magyar *Szinaj Szellemében* című lapot.

HEVES LAJOS ügyvéd, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke. 1957-ben a magyar zsidó egyházi önigazgatási szerv felettes hatósága, az Állami Egyházügyi Hivatal nyomására menesztették pozíciójából. A pozícióban Sós Endre író, újságíró követte. Bővebben lásd: https://remeny.org/remeny/2007-tavasz-5767-niszan-ijjar-szivan/deutsch-gabor-dr-heves-lajos/, letöltés ideje: 2023. március 20.

JÓLESZ KÁROLY rabbi, a körlevél keletkezésének idején Budapest-Pesterzsébeten teljesített szolgáltatot. A napi szintű vallásgyakorlást segítő számos kézikönyv, többek között *a Zsidó hitéleti kislexikon* szerzője.

KATONA JÓZSEF (1909–1959), rabbi, hittudós. 1949 és 1959 között, így a körlevél keletkezésének idején is a Dohány utcai zsinagóga főrabbija.

KLEIN TIBOR (1923–2023), bajai, majd a Körlevél megjelenése idején győri főrabbi. Bölcsészeti doktorátust szerzett, 1949-ben szentelték rabbivá. Túlélte a Holokausztot, 1956-ban részt vett a forradalomban, amiért halálra ítélték. 1957-ben családjával együtt az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol szintén rabbiként működött. Keresztnevét Joelre változtatta, csatlakozott az amerikai Konzervatív Rabbinátushoz, majd különböző izraelita gyülekezeteknél

teljesített szolgálatot West Springfieldben, Claremontban és Waukeganban. 1964-ben a manchesteri Temple Israel rabbija lett, ahol 13 évig szolgált. A rabbinikus szolgálattól való visszavonulása után lelkipásztori tanácsadó lett, és alapító tagja volt a New Hampshire-i Lelkipásztori Pszichoterápiás Egyesületnek. Egész életében tanított, aktív közösségi és hitéleti munkát folytatott, teológiai szakkönyveket írt. 2023-ban, százéves korában hunyt el, temetésére 2023. január 4-én került sor a Maine állambeli Portlandben. Életéről bővebben lásd:
https://www.legacy.com/ca/obituaries/theglobeandmail/name/joel-klein-obituary?id=39789990, letöltés ideje: 2023. március 14.

KOMLÓS OTTÓ (1913–1988), rabbi, hittudós. 1940-ben szerzett rabbidiplomát, majd bölcsészettudományi doktorátust. 1940–1947 között teológiai tanárként a Pesti Izraelita Hitközség alkalmazásában állt, 1947–1948 között a Székesfehérvári Izraelita Hitközség rabbijaként teljesített szolgálatot. 1949–1957 között a budai Bocskai úti zsinagóga rabbija volt. 1948–1957 között az Országos Rabbiképző Intézet tanáraként dolgozott, a forradalom után, 1957-ben pedig számos társához hasonlóan kivándorolt Izraelbe. Kilenc éven át, 1959–1967 között a Jad Vasem Intézet magyar osztályának vezetőjeként dolgozott, illetve a Bar-Ilan Egyetem teológiaprofesszora is volt. 1974-ben megkapta Izrael Állam egyik legnagyobb irodalmi-kulturális kitüntetését, a Bialik-díjat. 1988-ban hunyt el. Életéről lásd

bővebben: https://opac-nevter.pim.hu/record/-/record/PIM61467, letöltés ideje: 2023. március 14.

LŐBL BÉLA kántor, zsidó egyházzenész, a körlevél keletkezésének idején a győri zsinagóga főkántora.

LŐWENHEIM MIKSA rabbi, a körlevél keletkezése idején Budapest-Sashalom rabbija. 1957-ben családjával együtt Izraelbe emigrált.

REIS SÁNDOR orvos, zsidó hitközségi vezető, a körlevél keletkezése idején az Alföldi Izraelita Községkerület elnöke.

RICHTMANN MÓZES (1880–1972) rabbi, hittudós, egyetemi tanár. Életéről lásd bővebben a jelen szövegkiadás bevezető tanulmányát.

ROTH ERNŐ (1908–1991) rabbi, hittudós, az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Az 1950-es években Németországba emigrált, haláláig ott tevékenykedett rabbiként.

SCHEIBER SÁNDOR (1913–1985) rabbi, hittudós, nyelvész, irodalomtörténész, a 20. század egyik legsokoldalúbb és legjelentősebb magyar zsidó vallás- és kultúratudósa. 1938-

ban avatták rabbivá, 1941 és 1944 között Dunaföldváron szolgált rabbiként. A vészkorszak után az Országos Rabbiképző Intézet megújítója, 1950-től haláláig az intézmény igazgatója volt. 1985-ben hunyt el Budapesten, munkássága emlékét mintegy húsz szakkönyv és hasonló mennyiségű tudományos szövegkiadás, elsősorban a *Magyar-zsidó oklevéltár* általa szerkesztett kötetei őrzik. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: *100 éve született Scheiber Sándor. Emlékkötet*, Gabbiano Print Kft., Budapest, 2014.

SCHINDLER JÓZSEF (1918–1962) rabbi, hittudós. Budapesten avatták rabbivá, a vészkorszak előtt Kecskeméten, a második világháború után Szegeden szolgált rabbiként. A második világháború utáni magyar zsidó hitélet meghatározó személyisége, a Vidéki Rabbikar Körlevele című időszaki kiadvány életrehívója és szerkesztője. Haláláig szolgálta közösségét szegedi rabbiként. Fiatalon, 1962-ben hunyt el. Életéről lásd bővebben a jelen szövegkiadás bevezető tanulmányát.

SCHMELCZER IMRE (1932–2020), rabbi, a körlevél keletkezésének idején rabbijelölt. A Holokausztot a Kasztner-vonat utasaként élte túl. A háború után elvégezte a budapesti Országos Rabbiképzőt és a párizsi Ecole Rabbinique-t. 1956-ban elhagyta Magyarországot, Svédországba emigrált. Itt avatták rabbivá 1962-ben. Hermann Schmelczer néven a St. Gallen-i hitközség rabbija lett. Párhuzamosan

vallástörténetet is tanított a St. Gallen-i Egyetemen. Hittudósként nemzetközi tekintélyre tett szert, a zsidó–keresztény párbeszéd egyik ismert szószólója volt. 2012-ben vonult nyugalomba, majd 88 éves korában, 2020-ban tért meg őseihez.

SCHMELCZER KORNÉL (1934–2022), rabbi, hittudós, a körlevél keletkezésének idején rabbijelölt. Schmelzer Imre rabbi unokatestvére. Túlélte a Holokausztot, majd bekapcsolódott a magyarországi cionista mozgalomba, ami miatt meghurcolták, egy évet börtönben töltött. Unokatestvérével együtt 1956-ban hagyta el Magyarországot. Svájcban és Dániában fejezte be rabbinikus tanulmányait, majd kivándorolt Izraelbe, ahol felvette a Menachem Schmelczer nevet. Itt egy ideig könyvtárosként dolgozott, majd házassága után feleségével az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le. A budapesti rabbiképző intézet New York-i testvérintézménye, a Jewish Theological Seminary of America könyvtárosa, majd könyvátárának igazgatója lett. Művelődéstörténészként a zsidó könyvkultúrával foglalkozott, számos szakkönyve, tanulmánya megjelent. 2020-ban tért meg őseihez.

SCHWARCZ MÓR, rabbi, a körlevél keletkezése idején kőbányai főrabbi.

SCHWEITZER JÓZSEF (1922–2015), rabbi, vallástudós. A 20. századi magyar zsidó vallástudomány és közélet egyik legjelentősebb alakja. 1940-ben érettségizett a Pesti Izraelita Hitközség reálgimnáziumában. A vészkorszakot túléve, 1946-ban szerzett bölcsészdiplomát a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Rabbivá 1947-ben avatták, 1948 és 1981 között Pécsett teljesített rabbinikus szolgálatot. 1981-ben kinevezték a Budapesti Izraelita Hitközség főrabbijává, ezt a pozíció 1985-ig töltötte be. 1985-ben egyetemi tanárrá és egyúttal az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójává nevezték ki. Az intézményt 1997-ig vezette, az intézményvezetői székben dr. Schőner Alfréd főrabbi, egyetemi tanár váltotta. 1994-ben országos neológ főrabbivá választották, e tisztségét 2000-ig viselte. 2015-ben, 92 éves korában hunyt el. Életéről és munkásságáról lásd bővebben: *Schweitzer József emlékezete. A halálának első évfordulóján rendezett tudományos konferencia köszöntő beszédei és előadásai*; Mazsihisz, Budapest, 2016.

SZAPPANOS ÁDÁM, a körlevél keletkezése idején főiskolai hallgató.

TEICHMANN JAKAB (1915–2001), rabbi. 1940-ben szerezte meg rabbidiplomáját, majd 1942-ben bölcsészettudományi doktorátusát. A vészkorszakot a Carl Lutz svájci konzul által kiállított védlevelének köszönhetően élte túl. Budapest-újpesti rabbiként szolgált, majd 1956-ban külföldre emigrált. Először Izraelben telepedett le, ahol a Yad Vashem Múzeum

munkatársaként dolgozott. 1960-ban Svájcba költözött, ahol Zürichben főrabbiként tevékenykedett. Nyugdíjba vonulása után, 1980-tól a lengnaui zsidó öregek otthonának rabbijaként dolgozott. A zsidó–keresztény párbeszéd egyik nemzetközileg ismert és elismert, tekintélyes szószólója volt. 2001-ben hunyt el. Életéről lásd bővebben: https://hls-dhs-dss.ch/de/articles/014924/2012-08-15/, letöltés ideje: 2023. március 16.

WEISZ MIKSA (1913–2001) rabbi, hittudós. Rabbinikus diplomáját 1941-ben szerezte meg, majd orosházi és debreceni rabbiként szolgált. Az 1950-es években előbb Finnországba, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahol szintén rabbiként tevékenykedett. 2001-ben az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Rektori Tanácsa díszoklevelet adományozott az ekkor már Californiában élő idős rabbinak diplomázásának 60. évfordulója alkalmából. 2001-ben hunyt el. Életéről lásd bővebben: https://www.or-zse.hu/regiforum/2001-10-21.htm, letöltés ideje: 2023. március 16; Weisz Miksa: *As Long As I Have The Strength: The Autobiography Of Rabbi Mika Weiss*, CreateSpace Independent Publishing Platform, 2008.

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE
II. ÉVFOLYAM
1955

1955. január **5715 Tévész**

I.

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE

עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה[23]

ÚJ ÉVFOLYAM ELÉ

I.

1858-ban, tehát 97 évvel ezelőtt indult meg Szegeden, Lőw Lipót[24] főrabbi szerkesztésében „BEN CHANANJA”[25] címen egy

[23] Ászu kitot kitot ve'ászku ba'Torá lefi se'én ha'Torá niknet elá be'chavurá. – Alkossatok csoportokat és tanuljátok a Tórát, mert a Tóra ismeretét csak csoportos tanulással lehet megszerezni.

[24] Lőw Lipót (1811–1875), német-cseh születésű magyar rabbi, szegedi főrabbi, a 19. századi magyar zsidóság meghatározó alakja és vallási gondolkodója, Lőw Immánuel rabbi édesapja. Életéről lásd bővebben: Nyáry Krisztián: *A rabbi, aki kihirdette a független Magyarországot*, Index.hu, 2015. december 29., https://index.hu/tudomany/tortenelem/2015/12/29/a_rabbi_aki_kihirdette_a_fuggetlen_magyarorszagot/, letöltés ideje: 2023. március 20.

[25] A Ben Chananja: Lőw Lipót szegedi főrabbi által szerkesztett, német nyelven megjelenő zsidó teológiai folyóirat volt 1858 és 1867 között. Bővebben lásd:

teológiai havi folyóirat, amely friss keringést jelentett az akkori német műveltségű magyar rabbikarban. A kaposvári főrabbi ékes német poémában köszöntötte. Rövidesen a zsidó tudománynak elismert orgánuma lett, nemcsak az egész monarchiában és azon túl, hanem ott is, ahol a szerkesztő nem volt persona grata: Pesten. A békés és bölcs R. Jósua ben Chananja nevét viselő folyóirat harcos szócsöve lett a nem-ortodox törekvéseknek, és közösségünk újjáéledését a kultúrában és [a] zsidó tudományban találta [meg].

Közel száz év után „a Tóra visszatért eredeti helyére", és megváltozott viszonyok, összehasonlíthatatlanul nagyobb nehézségek között indult el Szegedről egy publikáció, amely igazán Ben Chananja békés szellemében óhajt a belső zsidó életnek és a rabbik szellemi életének szolgálatot tenni. Valóban: a nagy idealizmust igénylő vállalkozás lebecsülése volna, ha egynéhány szokványos dicsérő szólammal elmennénk mellette, és nem igyekeznénk baráti együttérzéssel részt venni a munkában olyan értelemben, mint ahogy ezt a most mindenütt ünnepelt 80 éves dr. Leo Baeck[26] berlini rabbi mondotta: „Ein treuer Freund, das heisst ein aufrichtiger Ermahner".[27]

---

http://mek.niif.hu/04000/04093/html/szocikk/10505.htm, letöltés ideje: 2023. március 18.

[26] Leo Beck (1873–1956) német rabbi és zsidó vallástudós, a zsidó vallás reform irányzatának meghatározó 20. századi gondolkodója.

[27] A német idézet magyar fordítása: „Egy hűséges barát, azaz egy őszinte buzdító/lelkesítő."

II.

A felszabadulás óta az Országos Rabbiegyesület[28] összejövetelein állandóan hangsúlyoztam, hogy ez a tömörülés a felekezeti élet *élő lelkiismerete* legyen, és a tagok önképzését úgy kell szolgálnia, hogy egy neológ Sász-Chevrává[29] alakuljon, amelynek minden egyes tagja erkölcsi kötelességet érez részt venni a közös önművelődésben. Kevés visszhangra talaltam, már csak azért is, mert a viszonyok elsorvasztották a Rabbiegyesületet.

Elégtétellel látom azonban most, hogy a KÖRLEVÉL legutóbbi számában a „Pirulás nélkül" című cikk fölveti a *közös tanulás* eszméjét. Az ajánlott mód azonban bonyolult, és nem vihető keresztül.

Sokkal egyszerűbben érhető el aközös tanulás lehetősége, ha abból a reális tényből indulunk ki, hogy a vidéki rabbik legnagyobb része az utolsó 15 évben megjelent tudományos könyveket nem ismerheti, de asztalán ott található a Tönach,[30] a Sász[31] és a Sulchán aruch.[32] A munkaközösség számára tehát csak olyan téma alkalmas, amelynek megértéséhez az alapvető dolgok az említett forrásművekben megtalálhatók. A módszer tekintetében ajánlható a régi községekben szokásban volt metódus, modernizálva.

---

28 Az Országos Rabbiegyesület a magyarországi rabbik szakmai érdekvédelmi szervezete volt, amely a 19. század elején alakult meg.

29 Talmud-egylet: a Babiloni Talmud hat rendjét (Sász) együtt vagy egymás között felosztva tanuló csoport.

30 A teljes Ószövetséget jelölő betűszó (Tóra: Mózes öt könyve, Neviim: Próféták, Ktuvim: Szent iratok).

31 Sisá Szdarim, a Talmud hat rendje.

32 Terített asztal, a zsidó vallás törvény- és szertartásgyűjteménye. Szerzője József Káró (1488–1575), spanyol hittudós.

Emlékszem ugyanis gyermekkoromból, hogy amikor R. Dóvid Salczer elfoglalta a homonnai rabbiszéket, előzőleg megírta híveinek, hogy a „ze vöze gaurem”[33] szugjából[34] fog előadni, megjelölte az összes talmudi és Rambam-helyeket,[35] amelyeket fejtegetni fog előadásában, és így szégyen lett volna, ha a hozzáértők nem vettek volna részt a preparálásban.

Áttérve a mi dolgunkra, úgy képzelhető ennek a módszernek átvétele, hogy valakit megkérünk, hogy a legközelebbi rabbitestületi összejövetelen – melynek időpontját, az eddigi módtól egészen eltérően, előzetesen, pontosan kellene megállapítani – tartson előadást, melynek fontosabb adatait syllabuszszerűen közölje a vidéki kollégák számára. A részvétel megkönnyítésére az előadás

---

[33] Olyan dolog vagy helyzet, amely egy megengedett és egy tiltott tényezőből alakult ki. Pl: tejet inni szabad peszachkor, de vajon fogyasztható-e ilyenkor a kovászossal etetett tehén teje?

[34] Kérdéskör.

[35] Moses Maimonidész vagy Majmonidész, teljes nevén Mose ben Maimon (1138–1204), arabul alkotó zsidó rabbi, orvos, vallásfilozófus, az egyik legnagyobb hatású középkori zsidó tudós. Közkeletű rövidített neve RAMBAM. Többek között az ő nevéhez fűződik a zsidó vallásjog, a háláchá törvényeinek a rendszerbe foglalása Misné Tórá címen, valamint a zsidó vallás tizenhárom alapvető hittételének megfogalmazása is. Munkásságáról magyarul bővebben lásd: Jacob Guttman–Isaac Husik–Scheiber Sándor: *Maimonidész – zsidó filozófia. Zsidó és skolasztikus filozófusok a középkorban*, szerk. Babits Antal, ford. Schmelowszky Ágoston–Tatár György, Logos Kiadó, Budapest, 1995. Magyarul elérhető művei többek között: *Maimonidész. Válogatott fejezetek. Első magyar fordítás. I. kötet*, Budapest, Zsidó Tudományok Szabadegyeteme, 2007.; Maimonidész: *A tévelygők útmutatója*, szerk. Babits Antal, ford. Klein Mór, Budapest, Logos Kiadó, 1997.; *Értekezések az isteni igazságosságról, üldöztetésről, megtérésről és feltámadásról*; szerk. Babits Antal, ford. és a jegyzeteket írta Dobos Károly Dániel, Budapest, Logos Kiadó, 2011.

leginkább kisebb egységekre terjedjen ki. Az előadón kívül két belevont referens is szólaljon fel, akit erre felkérünk. A gyakorlat bizonyára meg fogja mutatni, hogy ilyen módon szellemi élénkséget vagy legalább az eddiginél nagyobb érdeklődést lehet bevinni a vidéken izoláltan élő rabbik közé. De mindennek előfeltétele a Rabbitestület üléseinek évenként többször való *tervszerű* megrendezése.

III.

A Rabbitestület ülésein előkelően és igazságosan lehetne a KÖRLEVÉL-lel kapcsolatos termékeny önkritikát gyakorolni. Én, mint régi, sok vihart átélt szerkesztő, a következőkben le akarok rögzíteni egynéhány, tapasztalatból folyó megjegyzést.

1. A Példabeszédek könyvének megállapítása: „Az embernek öröme van szája megszólalásában, de az időszerű szó milyen jó." (Pr. 14,23.) A KÖRLEVÉL-re vonatkozólag ez azt jelenti, hogy öröm ugyan olvasni magyarul salesz-szüdeszi[36] kis homíliákat, de mégis fontosabbak az időszerű kérdések.

Itt a legégetőbb kérdés: a 7–12 éves gyerekek már nem ismerik a héber betűt, és a helyzet egyre rosszabbodni fog. Cselekedni kell, hogy megmenthessük a megmenthetőt.

Nem kellene-e áttérni először is a magyar betűkkel átírt legfontosabb imák gépies betanítására és ezzel párhuzamosan a héber betűk tanítására, amely természetesen igen lassan haladhat?

Nem kellene-e közösen megállapítani a hitoktatás közvetlen céljának: a gyermekeket, az idősebbeket arra szoktatni, hogy a templomban *fogni tudják a kántort*, azaz megtanulják az imák első és

[36] Harmadik lakoma: szombat délutáni étkezés.

utolsó mondatait? Nem kellene-e az előimádkozást ilyen szempontból új orientációknak alávetni?

Nem kellene-e komolyan ezekről a dolgokról tárgyalni, hiszen bölcseink is mondják, hogy amikor cselekedni kell valamit az Örökkévalóért, meg lehet kerülni a hagyományt. (Ész láászausz lá-Hásém[37] etc.)

2. A hitoktatás élénkítésére szolgáló anyag leközlése nem tartozhatik egy havi publikáció feladataihoz. Kevés példányról lévén szó, lehetetlennek tartom, hogy a központi fórumok ne gondoskodhassanak a legkönnyebb és a legalkalmasabb módon az ilynemű szükségletekről.

3. Bevallom, hogy némely közleményt nem értettem meg, és sokszor a szólam között elveszett az értelem. Voltaire ismert szava szerint: az operaművekben minden szöveget énekelni kell, nehogy kiderüljön a szöveg üressége és nevetségessége. De a mi publikációnk ügye oly őszinte és oly becsületes, hogy teljesen szükségtelen a szövegnek frázis-melódiákkal való elködösítése. Beszéljünk egyszerűen és világosan!

4. A kifelé a híveknek szóló frazeológiával el vagyunk látva, de befelé szóló gondolatokkal nemigen. Ezért *egész* beszédek közlése nem vezet célra, éppúgy, mint nem célszerű a chaszidikus gnómák gyűjtése sem. (Legyünk őszinték: a valódi, de nem a műrostos, Buber-féle[38] chaszidizmus elsősorban rigorózus micvótartást jelent, tehát nem őszinte ennek kultiválása a mi közönségünk előtt. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy

[37] Ideje cselekedni az Örökkévalóért (119. zsoltár 126).

[38] Martin Buber (1878–1975), osztrák származású izraeli zsidó vallásfilozófus, a 20. századi zsidó tudományosság egyik legjelentékenyebb képviselője.

rabbijaink ne legyenek magánéletükben chaszidok!) Ha komolyan tanulni akarunk, akkor a klasszikus modern szónokok (Sachs, D. Jóél, Jellinek, A. Schwarz, Maybaum,[39] Z. Kahn) beszédei gondolatmenetének, *szellemes megjegyzéseiknek, vallásvédelmi* megállapításaiknak ismertetése legyen publikációnk didaktikai főanyaga.

IV.

Ben Chananja nevével kezdtük, és hadd fejezzük be vele. A Misna (Börochausz[40] 28b.) szerint R. Josua ben Chananja kritikus időkben ezt a rövid imát javasolja: *„Segítsd meg, Örökkévaló, a népedet, Izraelnek maradékát, gondviseld ügyüket válság fordulatainál."*

Dr. Richtmann Mózes

x

Felkérjük kartársainkat, hogy fenti közleményre reflektáljanak, és véleményüket szabadon írják meg. A KÖRLEVÉL a *látszólag* ellentétes véleményeket is készségesen közli.

[39] Ignaz Maybaum (1897–1976), osztrák rabbi és vallástudós, a 20. század egyik meghatározó, liberális felfogású zsidó vallási gondolkodója.
[40] Áldások.

ELŐKÉSZÍTŐ BIZOTTSÁGOT!

A KÖRLEVÉL legutóbbi számában megjelent cikk „Pirulás nélkül" lelkünkből szólott. Szinte felesleges volt a sok érv. Rabbik felé a továbbképzés fontosságáról beszélni – nyitott kapu döngetése. Nem kétséges az sem, hogy szívesen fogadja mindenki a szakemberek bevonását, a központi irányítást, a tanulmányi köröket, mind azt a sok-sok előnyt, melyet a kollektív módszer jelent. Munkánkat teszi eredményesebbé, elhárulnak az akadályok általa. E sorok írója is hivatkozhat az Országos Képviselet[41] 1953. évi gyűlésén elmondott beszédére, melyben sürgette a Rabbiképző bekapcsolódását – a rabbikon keresztül – a magyar zsidóság szellemi vérkeringésébe. De hivatkozhatunk ezen kívül még a többi felekezetek jó példáira, ahol a továbbképzés hitéleti eseménynek számít, melyet egyházi sajtójuk is méltóképpen regisztrál…

Most már a tettek ideje következik, az alaposan átgondolt, az alaposan megfontolt tetteké. Mert ezt a továbbképzést kétféleképpen lehet megrendezni: eredményesen és – még eredményesebben. Harmadik eset nincs! Kár lenne megszervezni jól, amikor lehet – még jobban. Nem hiányzik hozzá semmi, minden fontos kellék megvan. Vannak lelkes és hozzáértő szellemi vezetőink, akikre bizton számíthatunk, és vannak hivatásuknak élő rabbik, akik mindent elkövetnek, hogy tudásuk minél megalapozottabb legyen, s minél szélesebb látókörrel bírjanak.

---

[41] Magyarországi Izraeliták Országos Képviselete, a magyarországi zsidóság fő egyházigazgatási, erős állami befolyás alatt álló szerve az 1950-es években.

És ezzel már el is jutottunk az egyik fontos szempontig: teológusokon kívül világi előadókat is kérünk, a szaktárgyakon kívül más természetű stúdiumok is legyenek. A hitközségi keretek átalakulása következtében mind jobban előtérbe kerül a rabbi „mindenesi" szerepe. Jogásza, irodavezetője stb. kell, hogy legyen a hitközségének. A világi előadók felvilágosító előadásai komoly eligazítást jelentenének ehhez az új munkakörhöz.

Be kellene iktatni az előadások közé a kollégák egyéni stúdiumait is. A KÖRLEVÉL-ből látjuk, hogy majdnem mindenkinek van közölnivalója és közlésre érdemes mondanivalója. Hallgatóság nélkül ezek a stúdiumok elsorvadnak, míg megfelelő nyilvánosság ösztönzést jelent, s buzdítólag hat. Ismerjük a Talmud tanítását erről a kérdésről: kinnász szaufrim tárbe chochme[42] (B. B. 22.).

De érdekelne bennünket a gyakorlatban előforduló érdekesebb esetek ismertetése és kiértékelése. Mindnyájunk gyakorlatában fordultak és fordulnak elő esetek, melyek ismertetésre érdemesek. A legutóbbi értekezleten (szep. 12–13.) elhangzott erre vonatkozóan egy konkrét indítvány, melyet az értekezlet résztvevői egyhangúlag elfogadtak. Mi sem bizonyítja jobban azt a körülményt, hogy ezek a kívánságok közóhajból erednek, mint az, hogy mi ezt egy vidéki értekezletünkön már meg is valósítottuk (l. KÖRLÉVEL 53. old.).

Éppen a KÖRLEVÉL példáját bizonyítja, hogy minden helyes ötlet megvalósítható, ha komoly akarat húzódik meg mögötte – megvalósítható ez is.

---

[42] Az irigykedés az írástudókra megsokasítja a bölcsességet (azáltal, hogy tanulásra ösztönzi az embereket).

Megvalósítható, de sok megfontolást igényel. Sok kérdést kell megoldani, szempontokat egyeztetni, érdekeket, körülményeket egybehangolni, adottságokat mérlegelni, lehetőségeket figyelembe venni, elkövetni mindent, hogy az egész kezdeményezés – még eredményesebb legyen.

Ehhez a munkához egy testület sok, egy egyén kevés, ezt eredményesen csak egy bizottság végezheti. Egy ad hoc bizottság megalakítását kérjük, melybe az összes illetékesek helyet foglalnak.

És mi bizalmunkat előlegezzük a bizottság munkájához, s fáradozásukhoz – a hitéletünk érdekében is – sok sikert kívánunk!

Gleichmann Emil

-o-o-o-

„Ómár Rés Lókis: Im róiszó tálmid selimmudau kóse ólov kövárzel, bisvil misnószau seénó szöduró ólov, má tákónószau? Járbe bijsivó!”[43]

Táán. 7.

„Tálmid echod hójó lau lör. Eliezer ben Jáákauv sehójó saune völáchás. Löáchár sólaus sónim sóchách tálmudau.”[44]

Ér. 54a

[43] Rés Lakis (200–275) mondta: ha látsz egy tanulót, akire vassúlyként nehezedik a tudnivaló, mivel nincsenek meg az alapjai, mi a teendő? Tanuljon többet!

[44] Éliézer Ben-Jákov rabbinak volt egy tanítványa, aki suttogva tanult. Három év múltán elfelejtette a tanultakat.

„Omár Róvó: Löaulom jilmaud ódom Tauró vöáchár kách jehege, seneemár: böszaurász Á. chefcau, vöáchár kách: uvszaurószau jehege.”[45]

Áv. Zor. 19a

[45] Rabba (Bar-Nachmáni, elhunyt kb. i. e. 320-ban) mondta: az ember örökké tanulja a Tórát és azután elmélkedik, ahogy mondják: az Örökkévaló Tórájában leli kedvét, és azután: a Tórájáról gondolkodik.

ÉLAUN MAURE[46]

JÓZSEF GYERMEKKORA

Jákobnak tizenkét fia volt. Tíz közülük erős, hatalmas, felnőtt férfi, de a tizenegyedik: József akkor született, amikor Jákob már nagyon öreg ember volt. Benjámin, a legkisebbik meg még később. A felnőtt fiúk dolgozni jártak, apjuknak töméntelen sok állata volt, birkái, ökrei, tehenei, tevéi annyi, hogy a számukat sem tudta senki. A fiúk ezt a rengeteg sok állatot legeltették kívül a városon. De József még nem volt egészen felnőtt, nem dolgozhatott a fivéreivel, hanem otthon élt az apja házában. Olyan okos, olyan szép, olyan kedves fiú volt, hogy mindenkinek nevetett a szeme, aki csak ránézett. Az apja is nagyon szerette, talán jobban is, mint a többieket, a felnőtt fiúkat, akiket csak néhanapján látott. József megtudta, hogy az édesapja mennyire szereti, és büszkén járogatott a díszes, cifra ruhában, amit a testvérek közül csak neki csináltatott az apja. A testvérei meg persze haragudtak rá. Ha csak látták, elfordították a fejüket, irigyen összesúgtak, egy jó szót sem tudtak hozzá szólni.

Egy éjszaka különöset álmodott József. Reggel el is mondta a testvéreinek:

[46] Maure terebintusa

– Tudjatok, mit álmodtam? Nem mást – így kezdte el –, mint hogy kinn voltam a mezőn, és kalászokat szedegettem veletek együtt. Az én kalászaim nádszálegyenesen állottak a középen, a ti kalászaitok pedig meghajoltak az enyéim előtt mind egy szálig úgy, ahogy a király előtt borulnak le a szolgák.

De a testvérei erre is csak morogtak. – Nem szégyelli magát ez a gyerek! Ilyet csak álmodni is. Persze, hogy a mieink meghajoltak az övéi előtt. Mintha nem is lehetne másképp – mondogatták egymásnak. – Tudjátok ti, mit jelenthet ez az álom? Azt szeretné, úgy látszik, József, hogy mi hajoljunk meg őelőtte – és még ezzel büszkélkedik is. Talán király szeretne lenni mifölöttünk.

És így morogtak és dohogtak nap nap után, és keserítették egymás szívét, és nem is sejtették, hogy eltalálták az igazat pontosan, mert király lett később Józsefből csakugyan, és meghajolt előtte mindenki, a testvérei is mind a tizenegyen. De ezt még nem tudhatták akkor. Ti azonban most megtudhatjátok rendre.

JÓZSEF BAJBA KEVEREDIK

Egyszer az történt, hogy Jákob fiai legeltették a nyájaikat, és nagyon messze kerültek el otthonról. Jákob keveset hallott róluk, és ezért elhatározta, hogy utánuk küldi Józsefet, hadd hozzon hírt a testvérekről. Máskor is megtörtént ez már, József többször beszámolt apjának a testvéreiről, és sokszor hozott rossz híreket. De ennek nem ő volt az oka, hanem a testvérei voltak sokszor rosszak.

József most is felöltözött a szép, díszes ruhájába, és elindult a testvérek után. Jó soká kereste őket, amíg megtalálta, mert a

testvérei messze kerültek, oda, ahol a legkövérebb volt a fű, legtisztább az állatok számára a víz.

A testvérek messziről észrevették Józsefet, és nem mondhatni, hogy nagyon örültek a látásának. Nem is gondoltak arra, hogy József sokkal fiatalabb, mint ők, és talán ezért nem dolgozik még velük együtt, hanem azonnal irigykedni kezdtek megint.

– Nézd – mondta az egyik –, ott jön megint az álomlátó, hogy kényeskedik a szép ruhájában.

– Nemhogy itt dolgozna mivelünk, és vigyázna apánk gazdaságára. Csak jön és kevélykedik és büszkén beszél velünk, mint holmi fenséges úr a szolgáival.

– Nem is lesz ennek jó vége, annyit mondhatok – toldotta meg a másik testvér. – Elfut a méreg, valahányszor csak meglátom. A legszívesebben hozzárohannék – és – a keze ökölbe szorult, a mondatot nem fejezte be.

A testvérek egymásra néztek. Egymásra néztek, és értették a szót kimondás nélkül is. Értették, hogy valamennyiüknek útjában áll József, és a legjobb volna megölni őt.

József pedig gyanútlanul közeledett. Dehogyis sejtette, mit határoztak róla a testvérei. De azok, alighogy a közelükbe ért, megragadták keményen, letépték a ruháját, és egy kiszáradt kút fenekére vetették.

József egyedül maradt a kút mélyében.

A testvérek pedig, mintha mi sem történt volna, ebédelni kezdtek. Még az első falatokat sem nyelték azonban le, amikor távoli porfelhőn akad meg a szemük. Jól kinyújtják a nyakukat, jól kimeresztik a szemüket, és máris látják, hogy kereskedők karavánja tart feléjük. Egy kicsit, úgy lászik, mégis nyugtalanok voltak József

sorsa miatt, mert abban a pillanatban, amikor megismerték, hogy kereskedők jönnek feléjük, talpra ugrott mind a tíz testvér.

– Mi lenne, ha? – kérdezte az egyikük.

Megint értették egymást. Abban az időben a kereskedők nemcsak ételt-italt árultak, mint most, meg ruhaneműt, hanem embert is. Embereket vettek, embereket adtak el örökös szolgaságra. Az jutott a testvérek eszébe: nem ölik meg mégsem Józsefet, hanem rabszolgának adják el a kereskedőknek.

Egy perc sem telt bele. Már szaladnak a kúthoz, már kihúzzák Józsefet, már megalkusznak, már adják a fiút a kereskedőknek, megkapják a pénzt egy pillanat alatt, már viszik is Józsefet az ismeretlen kereskedők Egyiptom országa felé.

A testvérek pedig József otthagyott ruháját bemártják egy báránynak a vérébe, úgy fogják hazavinni az apjuknak, hadd higgye, hogy kedves fiát megtámadták és összetépték kegyetlen vadállatok, attól véres a ruha. Csak Rubén szemében vannak könnyek, ő sajnálja egyedül rabszolgává lett testvérét.

JÓZSEF EGYIPTOMBAN

Sok volna azt csak elmesélni is, mi minden történt Józseffel Egyiptomban. Először rabszolga volt egy előkelő egyiptomi úr házában, aki még az egyiptomi királynak, a fáraónak is barátja volt. Nagyon hűséges szolga volt József, mégis pórul járt. Amikor a leghűségesebb volt, akkor vádolták azzal, hogy hűtlen, pedig nálánál hűségesebb szolgát kerek e földön se lehetett volna találni, olyan komolyan, testben és lélekben annyi hűséggel szolgálta az urát. Még börtönbe is került. Így volt ez már ezzel a Józseffel, egyszer nagyon jó dolga volt és mindenki szerette, egyszer meg mindenki elhagyta szegényt. A börtönben meg az történt, hogy

akárki akármilyen álmát elmesélte neki, József azonnal kitalálta, hogy mit jelenthet az álma. Mert az álmok között vannak olyanok, mint a rejtvények, meg lehet őket fejteni okosan, csak éppen érteni kell hozzá. József meg éppen értett hozzá. Úgy, hogy a híre még a börtönön túl is eljutott, el, egészen a fáraóig.

A fáraó volt akkor a leghatalmasabb úr a földön. A palotája úgy csillogott a drágakövektől, díszes festményektől, hogy káprázott a szeme mindenkinek, aki csak ránézett. A trónusa színaranyból volt, a kincse annyi, hogy megszámlálni nem tudta volna senki, a katonáinak száma, mint csillag az égen.

Ez a fáraó egyszer nagyon nyugtalanul ébredt. Hívatja korán reggel a főálomfejtőit, mert ebből is volt neki vagy egy tucat.

– Nagyon furcsát álmodtam az éjjel – így kezdte el a fáraó –, mégpedig azt, hogy valami víz mellett álltam, és ebből a vízből kijött hét nagyon szép kövér tehén. Azután hét másik tehén is kijött a vízből, ezek meg csúnyák voltak és soványak, minden bordájukat meg lehetett volna számolni. Ilyen csúnya teheneket nem is látni Egyiptomban. És egyszerre a csúnya, csupa csont-bőr tehenek elnyelték a kövéreket. Lenyelték őket egy harapásra, de meg sem látszott rajtuk, maradtak olyan soványak, amilyenek voltak. Azután meg hét kövér búzakalászt láttam és hét sovány. És a sovány búzakalászok ugyancsak bekapták a kövéreket. Mit gondoltok, mit jelenthet ez az álom?

Az egyiptomi álomfejtők előbb összedugták a fejüket, azután kezükbe temették az arcukat, úgy gondolkoztak, de hiába, nem jutott semmi okos az eszükbe.

Akkor említette meg valaki a fáraónak Józsefet. A fáraó lelke olyan nyugtalan volt, hogy kapva kapott rajta, hátha valaki a főálomfejtőn kívül is meg tudná neki mondani, mit jelent az álma.

Józsefet felöltöztették sebtiben szép ruhába, és máris vitték a fáraó elé.

Ott végighallgatta a fáraó álmát, és rövid gondolkodás után így szólt:

– Tudom, fáraó, mit jelent az álmod. Isten azt közölte veled álmában, amit tenni akar. Hét kövér tehén azt jelenti, hét bőséges, gazdag, jó termésű év következik Egyiptomban. Annyi gabona fog teremni, hogy csak legyen elég ember, aki learassa. A hét sovány tehén pedig azt jelenti: a hét bőséges boldog év után hét keserves esztendő következik. Hiába vetnek, hiába szántanak, hiába boronálnak. A kalászok üresek maradnak, a fákon nem terem gyümölcs.

– Tetszik nekem az álomfejtésed, fiú – füttyentett a fáraó. – Hét bőséges év, és utána hét sovány, amint a hét utóbbi meg is emészti, el is fogyasztja a gazdag év terméseit. Világos és érthető.

– Jól mondod, fáraó – így szól ismét József. – Csak vigyáznod kell, el ne herdálják a csodálatos bőségű év minden termését. Építtess csűröket és magtárakat szerte az országodban mindenfelé. Gyűjtsétek össze mind a felesleges gabonát. És azután, ha majd eljön a hét szűk esztendő, meggondoltan és terv szerint adass gabonát országod lakosainak, és mentsd meg őket az éhezéstől. Talán még messze országok földjéről is Egyiptomba fog jönni a nép, hogy itt gabonát vásároljon. Pénzt és gazdagságot fog jelenteni néped és országod számára az álmod, fáraó.

– Száztíz álomfejtőm van, harminchárom jövendőmondóm. De annyit mondhatok, álomfejtés soha, soha nem tetszett még ennyire, mint most a tiéd!

– A gabona összegyűjtése nem lesz ám könnyű dolog. A szétosztása még sokkal nehezebb. Országod minden felesleges

gabonáját össze kell gyűjteni a bőség éveiben. És gondolni arra, hogy az éhezés hét esztendejében mindenkinek jusson mérték szerint. Országod legokosabb és legkörültekintőbb emberére bízzad a gyűjtés és a szétosztás nehéz munkáját.

– Így fogok tenni – mondta a fáraó, és látszott rajta, hogy erősen gondolkodik. – És tudod, hogy ki lesz az, akit a begyűjtés és a szétosztás súlyos munkájával megbízok? Te leszel, fiú!

A fáraó felállt. József szíve, amikor hallotta ezeket a kitüntető szavakat, olyan hevesen dobogott, hogy attól félt, a körülötte állók is meghallják. A körülötte állók pedig, a katonák, az udvari népség és előkelőség nagy tisztelettel fordultak József felé.

– Úgy cselekszel majd, ahogy a legjobbnak látod – folytatta a fáraó. – Parancsaidnak és rendeleteidnek engedelmeskednie kell mindenkinek. Az én nevemben parancsolsz. Megbízom benned. És hogy a népnek is megmutassam, hogy neked engedelmeskedni kell, királyi jelvényeimmel díszítlek téged. – Ezzel a nyakához nyúlt és egy díszes és pompás királyi láncot vett le, és József felé nyújtotta.

József elvette a láncot. Remegő kézzel a maga nyakára tette, jól tudta, hogy azzal a lánccal a fáraó a helyettesévé tette őt.

A katonák pedig és mind az udvari népség, amikor meglátták József nyakán a királyi láncot, némán leborultak az új vezér elé.

Így lett József népek fejedelme. De hátra volt még, hogy leboruljanak előtte a testvérei is. És ez is bekövetkezett később rendre. De ezt már a következő mesék fogják elmondani.

B.

ÉVI JELENTÉSEK részletesen mutatják a hitközségek és intézményeik munkáját és a zsidó élet minden jelenségét. A múltban még egyesületek és intézmények is nyomtatott évi jelentéseket készítettek. A keretek összezsugorodásával az évi jelentések is lassan elmaradtak. Az Országos Szervezeti Szabályzat[47] megalkotásának ötödik évfordulója alkalom arra, hogy az 1950–1954. évekről összefoglaló jelentéseket készítsenek azok a hitközségek és községkerületek is, melyek ezt eddig nem tették. Az ilyen jelentések szempontjaira a KÖRLEVÉL szívesen visszatér.

[47] A Magyarországi Izraeliták Országos Irodája, majd átnevezve Képviselete, illetve Központja 1950-ben fogadta el a magyar zsidó vallási élet igazgatási kereteit meghatározó szabályzatát. Lásd bővebben: https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/278.html, letöltés ideje 2023. április 6.

SZEMLE

IRODALMI SZEMLE

1.

A Májmuni-évforduló[48] alkalmából néhány érdekes Májmuni-legendát tettek közzé (Jeda-Am, II. 1954. 102–106., 191–202.). Ezzel kapcsolatban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a magyar zsidóság ajkán is élnek Májmuni-legendák. Egyik közülük a filária[49] betegségének emlékét őrzi (Blau Lajos[50] – Enten Manó:[51] Maimonides a nép ajkán. Múlt és Jövő. XXVI. 1936. 77–78., 116.). Érdemes volna összegyűjteni őket.

2.

A meglévő két héber bibliográfiai folyóirat (Kirjáth Széfer, Jád Lákóré) mellett egy harmadik – ortodox irányzatú – indult meg Izraelben: Hászéfer (A könyv). Szerkesztője: Cövi Harkavy. Első

[48] A zsidóság 1954-ben ünnepelte Maimonidész, a nagy zsidó vallásfilozófus halálának 750. évfordulóját.

[49] A filária trópusi betegség, amelyet egy parazita okoz. A végtagok súlyos megdagadásával jár együtt.

[50] Blau Lajos (1861–1936), rabbi, hittudós, a Talmud magyar nyelvű, részleges kiadásának szerkesztője, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója.

[51] Enten Manó (1886–1944), rabbi, hittudós, a Holokauszt során hunyt el.

számában többek között könyvészeti összeállítás olvasható az ortodox-tudományos irodalom 1953-as terméséről Izraelben.

3.

Az Echod mi jaudéá[52] Romániában énekelt valtozatát közli S. Rashkovsky (Jeda-Am. II. 1954. 265.). Az eredetinek erőszakkal elferdített szövege ez, hogy idegen nyelvűnek hangozzék. A paródiák határát súrolja már.

4.

S. M. Stern,[53] az Orsz. Rabbiképző Intézet volt növendéke ma Oxfordban él, mint az Enc. of Islam[54] titkára. Legutolsó közleményében egy szicíliai héber költői kört mutat be, mely a spanyol-zsidó fénykorszak hatására kezdett dolgozni a XII. században. Élén Anatoli b. Józéf állt (Journal of Jewish Studies. V. 1954. 60–79).

5.

F. Stummer, a müncheni egyetemen az Ótestamentum professzora, ismerteti a zsidó liturgiára vonatkozó újabb kutatásokat, köztük e sorok írójáét is. Beszámolója keretében

---

[52] A peszachi Haggada egyik közkedvelt dala, a széder este befejezéséhez közeledve éneklik: „Ki tudja, mi az egy? Egy az Istenünk az égben és a földön!"

[53] Stern Sámuel Miklós (1920–1969), magyar születésű brit vallástörténész, orientalista, az Oxfordi Egyetem professzora.

[54] Az Iszlám Encliklopédia (Enciclopaedia of Islam) egy brit kiadású iszlám vallástudományi, nemzetközileg elismert kézikönyv, amelyet a rangos Brill Kiadó adott ki. Legutóbbi kiadása 2007-ben látott napvilágot.

fontos párhuzamokat hoz a pijjuthoz[55] az egyházi liturgiából (Freiburger Rundbrief. VII. 1954/55. 30–34.). Olyan terület, amelyen még sok tennivaló volna.

6.

A Kirját Széfer (XXX. 1954. 136.) beszámol a Héber Kéziratkutató Intézetről, 1950-ben alakult. Tudományos munkatársai: N. Alony és Lőwinger Sámuel.[56] Célja, hogy összegyűjtse a világ összes héber kéziratának mikrofilmjét (színeseket is) vagy fotókópiáját. Eddig Ausztráliából, Németországból, Olaszországból, a Vatikánból és Svájcból kaptak fényképeket. A magyarországi Kaufmann-gyűjtemény[57] fényképezése most folyik. A tudományos kutatást ez nagymértékben fogja fellendíteni, mert egy helyen lehet majd áttekinteni a zsidó irodalom egész kéziratos anyagát.

7.

Nechunja b. Hakána, I. századi tanna[58] imája így hangzik: Hálát adok tenéked, hogy osztályrészem a tanház lakói közé tetted és nem az utcasarkok ténfergőié (jósvé kóránot[59]) közé" (Ber. 28b). A

---

[55] Görög eredetű szó, jelentése: liturgikus költemény.

[56] Lőwinger Sámuel (1904–1980), rabbi, hittudós, 1942-től az Országos Rabbiképző Intézet igazgatója. 1951-ben Izraelbe távozott, ahol a Jeruzsálemi Héber Egyetem professzora lett. A Holt-tengeri tekercsek történetének jeles kutatója volt.

[57] Kaufmann Dávid gyűjteményéből azóta tudományos igényű digitális forráskiadást tett közzé a Magyar Tudományos Akadémia. Lásd: http://kaufmann.mtak.hu/, letöltés ideje: 2023. április 8.

[58] Írásmagyarázó, a Talmud bölcse.

[59] Szó szerint: utcasarkon ülők, értsd: semmittevők, naplopók.

„jósvé köránot" fenti fordítása Krausz Sámueltől[60] ered. Ch. Leshem most azt bizonyítja, hogy a qrn tő az arabban harci fegyverek megjelölésére szolgál (kard, nyíl stb.). Van olyan olvasat, amely „jósvé möszáchák köránot"-ot[61] mond (Abot di R. Natan. Ed. Schechter. 73.). Ezek szerint a helyes fordítás: „És nem a cirkuszjátékok (gladiátori játékok) szemlélői közé" (Szináj. XVIII. 1954. Nr. 2. 131–134.).

8.

A Vatikán folyóirata (Biblica XXXV. 1954. 547.) regisztrálja Solomon Gandz,[62] a Dropsie College[63] professzorának halálát. Gandz a zsidó irodalom matematikai vonatkozásainak volt világszerte első szaktekintélye.

9.

Antoine Meillet[64] és Marcell Cohen[65] művéről (Les Langues du Monde. 1952.) olvashatunk beszámolót a Magyar Nyelvőrben (LXXVIII. 1954. 217–220.). Adatai szerint a világ összes ismert

---

[60] Krausz Sámuel (1866–1948), nyelvész, hebraista, 1938-ban Angliába emigrált, majd a Cambridge-i Egyetem oktatója lett.

[61] Ebben az olvasatban: fegyveres játékok nézői.

[62] Solomon Gandz (1883–1954), osztrák születésű amerikai zsidó vallás- és tudománytörténész, a Dropsie College professzora.

[63] A Dropsie College for Hebrew and Cognate Learning az Amerikai Egyesült Államok első, doktori fokozat kiadására is jogosult zsidó vallási felsőoktatási intézménye volt, amely Phildelphiában működött 1907 és 1986 között.

[64] Antoine Meillet (1866–1936), francia nyelvész, a 20. század egyik legnagyobb hatású nyelvtudományi gondolkodója.

[65] Marcel Samuel Raphaël Cohen (1884–1974), francia nyelvész, a sémi nyelvek nemzetközi hírű szakértője.

nyelveinek száma 2500 és 3500 között mozog. „E roppant számból Eurázsia aránylag csekély részt kér magának: Európában alig 50 különböző nyelven beszélnek, de Közép-Afrikában száznál jóval több bantu nyelv él, s a szudáni nyelvek száma megközelíti az 500-at is. Még nagyobb változatosságot mutatnak az amerikai nyelvek, különösen Közép- és Dél-Amerikában: alig 15 millió bennszülött lehetett e földrészben felfedezése idején, de megközelítő becslések szerint 900 nyelven beszélt, s Amerikának 12 millióra csökkent őslakosa ma is 6-700 különféle nyelvet beszél."

10.

Nagy Dezső „Adatok a Csongrád megyei munkás-folklórhoz" c. dolgozatában (Ethnographia. LXV. 1954. 131.) közli egy 62 éves szegedi kőműves elbeszélése alapján „Szun-Vu-Kung, a kőmajom" történetét. Kazahsztánban hallotta, mint hadifogoly. Ezt a kínai népmesét (Richard Wilhelm: Chinesische Volksmärchen. Jena, 1917. 350–384.) magyarul megverselte már 1935-ben Szabó Lőrinc (Összes versei. Bp., 1943. 440–443.), s prózában lenyomatta az Úttörő gyermekújság (I. 1946. 19. szám). Az utóbbi helyek egyikében is olvashatta a szegedi kőműves.

Dr. Scheiber Sándor

PROTESTÁNS BIBLIAFORDÍTÁS

A protestánsok új bibliafordításának munkálatai szépen haladnak. A mi héber bibliánkat vagy – ahogy a keresztyének mondják – az „Ószövetséget" egy tudós társaság fordítja: „A Magyar Bibliatanács Ószövetségi Szakbizottsága". Hivatalosan ez a fordítás Károli Gáspár régi fordításának és a nagytudományú Czeglédy Sándor[66] revíziójának újabb revíziója, valójában új fordítás készül.

Mózes öt könyvének próbafüzetei megjelentek. Az itt következő sorok az egész fordítással általánosságban, részleteiben pedig Mózes első könyvével foglalkoznak.

Az Eredet Könyve dr. Pákozdy László Márton[67] igen érdekes és tanulságos bevezető tanulmányával kezdődik.

A szó legszebb értelmében vegyes érzéssel vettem kezembe a szép füzeteket. Öröm, igazán nagy öröm tudni, hogy van „éhség nem a kenyérre, és szomjúság nem a vízre, hanem arra, hogy hallják Isten igéjét".[68] Vagyis, hogy van olyan igény, amelyet ennek a fordításnak kell betölteni. És boldogság látni, hogy komoly tudósok társasága mily nagy figyelemmel, odaadással,

---

[66] Czeglédy Sándor (1883–1944) református lelkész, bibliatudós, bibliabordító. Életéről lásd bővebben: https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC02469/02940.htm, letöltés ideje 2023. április 5.

[67] Pákozdy László Márton (1910–1993), református teológus, hittudós, 1960-tól 1983-ig a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára. Életéről lásd bővebben: Ladányi Sándor: *A Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Karának története 1855–2005*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2005, 236. o.

[68] Ámosz 8:11.

lelkiismeretességgel dolgozik hosszú időn át, hogy a „hebraica veritas"-t, az eredeti héber szöveget megértsék és jól tolmácsolják. A másik érzés a szégyenkezés – „völónu bausesz hápónim",[69] ha van lehetőség ilyen munkára, miért maradunk mi adósai híveinknek a zsidó bibliafordítással? Híján vagyunk megfelelő szellemi erőknek? Nem hiszem. És még ha így is lenne, újra kiadhatnók az IMIT magyarázatos Tórafordítását[70] vagy a Frenkel Bernát szerkesztette Szentírást.[71] De többet kellene tenni: magyarázatos Szentírás-fordításra van szükség, a prófétákat, a zsoltárokat, Jób könyvét mennyi lelki haszonnal és épüléssel olvashatnák híveink, ha szép fordítással és jó kommentárral letörnők a „hét pecsétet" ezekről a könyvekről.

Az új protestáns fordítás minden eddigi magyar nyelvű fordításnál inkább – Czeglédy hagyományát követve – az eredeti héber szövegen alapul. Az „Ószövetségi Szakbizottság" alapelvül azt fogadta el, hogy „minden egyéb szempontot alárendel az eredeti szöveghez való hűség szempontjának". A bizottság komoly munkát végzett, havonta 5-10 napos munkaüléseket tartott. „Lelkiismeretük … az eredeti szövegre volt elkötelezve", másrészt az a meggyőződésük, hogy „a Biblia … akkor igazán az Élet Könyve, ha azokhoz viszik, akik még nem olvasták, még nem ismerik", tehát: „Isten örök Igéje magyar szóöltözetének mindig

[69] „…s miénk az arcnak szégyene" (Dániel 7. 9.).

[70] IMIT = Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, a magyarországi zsidóság egyik fő kulturális szervezete, amely könyvkiadással és bibliafordítással foglalkozott.

[71] A forrás a dr. Frenkel Bernát rabbi és hitoktató által szerkesztett és részben fordított, 1922-ben megjelent *Szentírás a család és az iskola részére* című, négykötetes zsidó bibliafordításra utal.

olyan új állapotban kell lennie, hogy szavai ne legyenek akadály a lényeghez való jutás útjában."

Elvileg tehat a mű zsidó fordításaink közül a Frenkel-féle Szentíráshoz áll a legközelebb. Elhagyták a Károli-biblia sok „valá"-ját, „légyen"-jét, „imé"-jét, egyhangú „és"-einek tömegét. Jó mai magyar nyelven, könnyen gördülően, olvashatóan folyik a szöveg, nincs *vers*-ekre szabdalva, hanem mint legtöbb újabb héber szövegünkben: csak a lapszélen jelzi szám a verset, a gondolati egységek bekezdésekbe foglaltak. Egy-egy kis egységnek címe – régi keresztyén bibliafordító hagyomány nyomán – egyben magyarázat is.

A szándék nyilvánvaló: a fordítás olyan legyen, hogy mindenki olvashassa, és olvasván a tartalmat, a *mondanivalót* értse és magáévá tegye. Ennek a szándéknak és az eredeti szöveghez való hűség lelkiismeretbeli követelmény[é]nek, ha kell, feláldozzák azt az „ódon zamatot", azt a „nemes patinát", amelyet sokan a Biblia lényeges ismertetőjegyének tartottak, azt a hangnemet, amelyben ugyan emelkedetten visszhangzott az „Ige", s amelyben nem egy bibliaolvasó „kedves igéjét" emlékezetébe és szívébe zárta, de amely mégis a többségnek nehézkesen, kenetesen hangzott, talán üresen is. Az a bátorság és következetesség, amellyel a fordítók eljártak, tiszteletet érdemel. Tudós buzgalmuk ugyancsak méltó az elismerésre.

Az új fordítás célja: a könnyű olvashatóság. Ez a cél szabja meg erényeit, ebben rejlenek hiányosságai is. Pl. lássunk egy mondatot: (I. 3,8–10). Amikor azonban meghallották az Úr Isten hangját, amint a napi széljárás idején a kertben járt-kelt, elrejtőzött az ember és felesége az Úr Isten elől a kert fái közé. Az Úr Isten azonban szólította az embert, és azt mondotta neki: Hol vagy? Ő

pedig így felelt: „hallottam hangodat a kertben, és megijedtem, mert mezítelen vagyok. Ezért rejtőztem el." Valóban gördülékeny, jó próza. Olyan, mint egy novella. De az eredeti szöveg eleven színessége, félelmetessége, az Isten számonkérő szavának egyszerű tartalma, az ember halálos riadalma valamiképp elsikkadt. „Azonban", „amikor azonban", „pedig" – „ezért rejtőztem el" (külön mondatban) – mindez – ismétlem – novellisztikus, s ha szép is önmagában, amaz ősi, eredeti, bővérű, kevéssel sokat mondó elbeszélő stílus, amelyik az Éden történetét elmondja, kissé megfakul a tolmácsolásban.

Vagy vegyük mindjárt a bevezető szavakat.

„Kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet. A föld pedig kietlen és puszta volt, és sötétség volt a mélység színén, és Isten Lelke lebegett a vizek fölött.

Akkor azt mondotta Isten: Legyen világosság! És lett világosság. És látta Isten, hogy jó a világosság; és elválasztotta Isten a világosságot a sötétségtől. És elnevezte Isten a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjtszakának nevezte el. Így lett este és lett reggel: első nap."

Nézzük meg, hogy tolmácsolja ugyanezt a szöveget Buber–Rosenzweig fordítása![72] (Ezt a fordítást különben ismerik és nagyra értékelik az Ószövetségi Szakbizottságban.)

„Im Anfang schuf Gott den Himmel und die Erde.

Und die Erde war Irrsal und Wirrsal.

Finsternis über Urwirbels Antlitz.

---

[72] Franz Rosenzweig (1886–1929), német zsidó vallásfilozófus, a 20. század egyik meghatározó zsidó vallási gondolkodója. Martin Buberrel együtt németre fordították az Ószövetséget.

Braus Gottes spreitend über dem Antlitz der Wasser.
Da sprach Gott: Licht werde! Und Licht ward.
Und Gott sah das Licht, dass es gut war.
Und Gott schied zwischen den Licht und der Finsternis.
Gott rief dem Licht: Tag! und der Finsternis rief er: Nacht!
Abend ward und Morgen ward: Ein Tag."

A magyar fordítás nyugodt prózában közöl tényeket. Buber fordítása érezteti a Berésisz[73] első fejezetének emelkedett, költői, bizonyos értelemben tudós stílusát, olyan stílust, amely leginkább a jó papi beszédre emlékeztet. De sokkal többet is megéreztet. A „tohuvabohu"-t[74] Irrsal und Wirrsalnak fordítja, nemcsak az eredeti páros-szó ősi hangzását halljuk, de megjelenik előttünk az, amit a héber szó idéz: a káosz fogalma. Igaz, hogy a görög káosz szó is szakadékot jelent, tehát „puszta és kietlen" valamit, a héber szó is pusztát *is* jelent, de nyilvánvaló, hogy itt az őskáosz mítosza vallásilag legyőzött és meghaladott elem, költői célzás gyanánt jelen van, „Urrwirbels Antlitz" is érezteti a Tehom-Thiamat, az Őstenger-Sárkány nevét, amelyet a héberben mindig névelő nélkül írnak, tehát személynévnek éreznek. „Isten Lelke" – dogmatika, nem tudományos interpretációja az eredeti értelemnek. Az eredetiben ruách Elauhim van, a ruách szó szelet, vihart, szellemet is jelent, a „lebegett" szó sem adja a héber rócháf ige teljes értelmét: ugyanez az igealak csak egyszer fordul még elő a Szentírásban, a másik helyen a sasról van szó, hogy kiterjesztett szárnyakkal lebegve fészke fölött védi kicsinyeit. A szó ismét

[73] „Kezdetben": a Tóra első szava; első könyvének és egyben első hetiszakaszának címe. Az ószövetségi idézeteket az IMIT fordításában közöljük.
[74] „…puszta és üres" (1Mózes 1. 2.).

vallásilag meghaladott mítoszt idéz költői kép gyanánt: a föníciaiak sajátságos „világtojás"-mítoszát. Ha még hozzáveszem, hogy a börésisz szó alighanem birtokviszony-félében van a következő mondattal, a fordítás talán így valahogy tolmácsolhatná az eredeti szöveg gazdag utalásait és hangulatát:

„Kezdetben, amikor Isten teremtette a mennyeket és a földet, a föld merő zűr-zavar volt. Sötétség Őstenger színén, Isten lehellete költögetve lebeg a vizek színén. A világosságnak kiáltotta Isten: nappal! A sötétségnek pedig kiáltotta: éjszaka! Este lett, reggel lett: egy nap."

Más példa. Lótról a szodomaiak azt mondják: Hóechod bó lógur vöjispaut sófaut.[75] Nyilván közmondás- vagy szállóigeszerű mondat, kiemelkedik a prózai szövegből a gonosz idegengyűlölet velős, tömör megfogalmazásával. Buber fordítása: „Kam da der Eine zu gasten und will nun rechten und richten?!" Az új magyar fordításban: „Ez az egy, aki jövevényként jött, s máris egészen ő szabja meg a törvényt?!" Tartalmilag a mondat második fele kitűnő, de valami hiányzik a *formájából*.

Még egyetlen példát szeretnék feljegyezni. Izsák feláldozásának történetében kétszer fordul elő: „és mentek ketten együtt". Először azt érzi az olvasó: a fájdalmas lelkű apa és a mit sem sejtő fiú megy együtt a végzetes útra. Azután – mikor a gyermek már megkérdezte: hol van a bárány az égőáldozathoz? és az apa kíméletes formában ugyan, de mégis megmondja az igazságot: Isten majd gondoskodik magának bárányról az égőáldozathoz, fiam – akkor az „és mentek ketten együtt" refrénje tragikus csengésű: most már ketten, mind a ketten tudják a valót

[75] „Ez az egy idejött tartózkodásra és máris bíráskodik!" (1Mózes 19. 9.).

(Gunkel). Kár, hogy a fordítás elmossa ezt a „vezérigét", mondván először: „s úgy mentek ketten együtt"; másodszor: „így mentek tovább ketten együtt". Pedig ismerik és helyeslik Buber–Rosenzweigék[nek] a vezérszavakról vallott elméletét, s idézik is a bevezetésben: „Ha valahol hangösszecsendülések, szavak, szóösszefüggések egy szakasz különböző részeiben … sajátságos és földeríthető összefüggés jellegével … ismétlődnek, ott nagyon hallgatni kell erre az ismétlődésre, hogy mit tanít" (Die Schrift und ihre Verdeutschung[76]). Példának idézi az „ádómó" szót, amely termőföldet jelent. Hogy Gen. 4,11. átkában nem „erec", hanem „ádómó" van, az igen jelentős, nem az egész földkerekséget éri átok, csak a termőföld adja termését nehéz, verejtékes munkáért. Káin „auvéd ádómó" volt, a termőföld rabszolgája, vagy éppen kultikus tisztelője, Noé viszont „is ho-ádómó", a földnek embere, ura, nem szolgája.

Méltánytalan lenne a fordítás fentebb említett hiányosságait a munka értékéből levonni, hiszen a fordítók számára tudatos volt, hogy minden igényt csak több fordítás elégíthetne ki: „kellene egy tudományos jellegű fordítás … kritikai jegyzetekkel … kellene egy irodalmi jellegű … inkább az író szándékaira, mint a betűre figyelő népies fordítás" – írják a bevezetésben.

És hogy nincsenek híjával a költői érzéknek, azt az ilyen szép mondatok bizonyítják: (29,20.)

„Így szolgált Jákób Ráhelért hét esztendeig, de ez csak néhány napnak tűnt előtte, annyira szerette őt."

---

[76] Az Írás és német fordítása. Martin Buber és Franz Rosenzweig 1936-ban megjelent német nyelvű szakkönyve a Biblia német fordításairól.

Vagy az eredeti asszonáncszerű szójátékot tolmácsoló: (49,19.) „Gád, háborítja had, de ő is sarkába mar majd!”

Vagy: (49,22–25.)

„Termőfa ága József, termőfa ága forrás mellett, hajtásai átnyúlnak a kőfalon. Ezért keserítik, nyilazzák és üldözik őt az íjászok. De szilárdan marad kézíve, feszülnek keze izmai, Jákób Hatalmasának kezétől, onnan, Izráel Pásztorától, Kősziklájától, atyád Istenétől, aki megsegít téged, a Mindenhatótól, aki megáld téged az ég áldásaival felülről, a mélység áldásaival, melyek alant terülnek el.”

A helyes interpretáció csak itt-ott, egész kivételesen ad helyet a megszokott tévesnek. (Például 3,6.: „kívánatos is a fa, hogy *megokosítson*” – az ókori fordítások alapján a helyes szó: „a rátekintésre”.)

Helyes, hogy a héber „v” kötőszót nem mindenütt és-sel fordítják. Még helyesebb volna egyes helyeken a különböző kötőszavak helyett egyáltalán nem fordítani, hiszen ennek a mássalhangzónak sokszor csupán igeragozó funkciója van.

A szöveget kísérő jegyzetekben kevés a tudományos értékű magyarázat. A legtöbb jegyzet a közös protestáns dogmatika utalása.

Jegyezzük fel a fordító bizottság tagjainak nevét: Kállay Kálmán, Pákozdy László, Deák János, Pálfi Miklós, Bottyánszky János, Tóth Lajos, Pap László, Zászkaliczky Pál. Legyünk nekik hálásak komoly, lelkiismeretes, tudós munkájukért, a Szentírás szövege és a héber nyelv iránt való mélységes tiszteletükért, jól olvasható, tiszta magyar prózájukért, a Bibliát az olvasóhoz közel hozó mai nyelvükért, elismerésre méltó és a további könyvekben még emelkedő értéket teremtő eredményükért.

Mivel pedig a fordítás mindig interpretáció, állásfoglalás és a legmélyebb meggyőződésekből és érzésekből következő attitűd is – tehát e fordítás elsősorban protestánsokhoz szól – mi, zsidók legyünk hálásak a fordítóknak, sőt a protestáns egyházaknak is példamutatásukért, mely a mi zsidó lelkiismeretünk ajtaján kopogtat.

Dr. Benoschofsky Imre

-o-o-o-

A további könyvek bírálatát folytatólagosan közöljük.

J. HANZELKA – M. ZIKMUND: AFRIKA
Az álmok világában és a valóságban. Művelt Nép Könyvkiadó Budapest. 1954.

Három gyönyörű kiállítású, remek fényképfelvételekkel és színes mellékletekkel ellátott kötetben számolnak be a szerzők afrikai útjuk élményeiről. A rendkívül élvezetes munka olvasása közben itt-ott zsidó reminiszcenciák támadnak bennünk.

Az első kötet elején meghatottan nézi a zsidó olvasó az ódon Fez városáról készült felvételeket. A mór stílű kapubejárat és a sikátorszerű utcácska talán a Rif[77] vagy Májmuni lépteinek nyomát őrzi.

Tuniszról szólván megemlékeznek a szerzők az attól délre nem messze elterülő Kairuvánról, a „mozlimok szent városáról". Számunkra ez a városnév az egykor virágzó zsidó szellemi központot is jelenti. Kairuvánnal R. Chusiél és Chánánél, R. Jákob b. Nisszim neve fonódott egybe, zsidó lakói történeti érdeklődésének pedig Serira gáon[78] híres levele[79] megszületését köszönhetjük.

A szerzők tripoliszi emlékeik során együttérzéssel szólnak arról a borzalmas pogromról, amelyet 1945 novemberében az

---

[77] Izsák ben Jakob Alfázi ha-Kohen, Rabbi Izsák al-Fazi (1013–1103), rövidített tiszteleti nevén Rif, a mai Algéria területén, majd Spanyolországban működő, tekintélyes középkori zsidó Talmud-tudós.

[78] Serira ben Hanina (kb. 906–1006), középkori zsidó vallás- és jogtudós, gáon, azaz a pumbeditai zsidó teológiai akadémia vezetője.

[79] Serira gáon 987-ben válaszolt egy részére Afrikából küldött levélre, amelyben összegezte a Talmud kialakulását és a zsidó vallás 900-as évekig bezárólagos történetét. Levele máig a zsidó vallástörténet fontos forrása.

arabok vittek végbe az ottani zsidó lakosság ellen, angol bujtogatásra. A három Bertalan-éjszaka[80] során százhúsz zsidót gyilkoltak meg állati kegyetlenséggel. Az angol katonaság nem vonult ki kaszárnyáiból…

Arab világban járván, bő tájékoztatást kapunk a vallásról, rítusról. Sok szó esik vallástörténeti témákról az egyiptomi fejezetekben. Színesek a kairói élmények. A piramisok lábához ér a közeli szálló jazz-muzsikája. Nekünk Kairó Májmuni lakóhelye is,[81] a zsidó tudomány egyik múltbeli centruma, s nem utolsósorban a genizák[82] városa.

Megismerkedünk Abesszíniával, a falasák[83] országával, ahol az elveszett tíz törzs nyomait keresték.

A dél-afrikai fejezetekből érdekes vallástörténeti és néprajzi ismereteket nyerünk. Megtudjuk, hogy egyes helyeken még az utóbbi időkig is dívott az emberáldozat, amelyet az európai kormányzatnak sikerült megszüntetni. Mind a pogány, mind a

---

[80] Szent Bertalan éjszakája a 16. századi francia vallásháborúk egyik leghírhedtebb eseménye volt, amikor 1572. augusztus 23-áról augusztus 24-ére virradóra a békülési célzattal Párizsba érkezett hugenották, azaz francia reformátusok nagy részét a katolikusok a király beleegyezésével lemészárolták. Ugyanekkor a katolikus franciák a Párizsban élő zsidók egy részét is meggyilkolták.

[81] A nagy középkori zsidó vallásfilozófus, Maimonidész egy ideig Kairóban élt.

[82] A geniza olyan tárolóhelyiség vagy helyszín a zsinagógában vagy annak közelében, ahol a zsidó vallás követői elhelyezik a megrongálódott, ezért nem használható, de vallási okokból meg nem semmisíthető kéziratokat, könyveket.

[83] A falasák az etiópiai zsidó közösség tagjai, akik magukat Salamon király és Sába királynője gyermekétől származtatják.

keresztény kafferek[84] máig megőrizték a férfivá avatás körülmetéléssel járó rítusát. Tizennyolc-húszéves korban kerül sor erre. Ugyancsak a kaffereknél bukkanunk körvonó Choni késői kollégájának nyomára.

A felette tanulságos három kötetnek jó néhány szép felvételét és beszámolóját hasznosíthatja alkalomadtán a rabbi a maga tanuló, tanító munkájában.

Dr. Schweitzer József

[84] A kaffer a Dél-Kelet-Afrikában élő, elsősorban bantu népek összefoglaló, mára politikailag inkorrekt elnevezése. Nevük az arab kafir = hitetlen kifejezésből ered.

ISMERTETÉSEK SZEMLÉJE

NACHUM N. GLATZER: Der Heilige von Frankfurt, „Franz Rosenzweig", Sein Leben und sein Denken. Schocken-Verlag, New York, 1953. – Angol címe: Franz Rosenzweig, His Life and Thought. JUDAICA. Zürich 10 Jahrgang. Heft 4. 1954. december 1. Ismerteti: Franz von Hammerstein. – 253–254 p.

Ezen 438 oldalból álló könyv bevezetés akar lenni mindazok számára, akik szeretnének Franz Rosenzweig gondolatvilágában elmélyedni. Enélkül, ha nem is lehetetlen, de legalábbis nagyon nehéz. Franz Rosenzweig élete és gondolatvilága olyan gazdag, hogy hatása alól nem könnyű magunkat túltenni, ha egyszer vele megismerkedtünk.

Nachum N. Glatzer Frankfurtban osztálytársa volt, és azután is szoros barátság fűzte őket egymáshoz. Ő kezeli ma is a Rosenzweig-archívumot, és számos eddig még nyilvánosságra nem hozott adat birtokában van. E könyvével F. R. gondolatvilága hátterét világítja meg, írásainak értelméhez vezet el, és ezáltal a modern zsidóság kifejlődés[é]hez elvezető utat is egyúttal megvilágítja.

F. R. 1886-ban Kasselben született. Szülei csak névleg voltak zsidók. Háromnapos zsidók. Életükben, otthonukban alig van nyoma a zsidó vallásosságnak. Mielőtt a hatéves fiúcska átlépné az iskola küszöbét, egyik nagybátyja arra figyelmezteti, hogy soha egy pillanatra se feledje el, hogy ő zsidó. Így az „alig zsidónak lenni" és a „mégis zsidónak lenni" érzések közötti feszültségben telik el ifjúsága, amely később félelmetes problémája lett. Tizenegy éves korában, mint a kasseli Fridrich-gimnázium tanulója, egy napon kitűnő bizonyítványával lepi meg édesapját. Amikor az ígéretet tesz

neki, hogy bármilyen kívánságát teljesíti, akkor ő egyedül csak azt kérte, hogy vegyenek melléje egy olyan tanítót, akitől csak hébert szeretne tanulni.

Egyes barátainak, mint Hans és Rudolf Ehrenberg,[85] Joseph Prager és később Eugen Rosenstock[86] befolyására, mint korában annyian, ő is elhatározza magát, hogy keresztény hitre tér át. Bár filozófiai tanulmányai alatt sok olyan kérdés merült föl benne a keresztény hittel kapcsolatban, amelyekre nem volt felelet, mégis áttérése mellett marad meg, de azzal a kikötéssel: „Nem mint pogány akarok a keresztény hitvallásba belépni, hanem mint annak alapítója, aki zsidó volt." A kitűzött megkeresztelkedése előtti előkészületeiben Roshásonókor és Jomkippurkor részt vesz a zsidó istentiszteleteken, és itt váratlanul fölfedezi tiszta zsidó hitét és meggyőződését, amely mentes a történelem átkaitól, „der sich auch nicht in einem »Wesen den Judentums« erschöpft, sondern geprägt ist von dem Anruf Gottes »Izrael…« Der einzelne Mensch, die Person, wird von Gott aus dem scheinbar unwiderruflichen Ablauf der Geschichte herausgerufen und der Ewigkeit gegenübergestellt. Diese Direktheit des Göttliches Anrufs – diese Ich-Du-Beziehung, um mit Buber zu reden – fand Rosenzweig im Christentum nicht, weil der Christ immer unterwegs ist vom ersten zum zweiten

[85] Rudolf Ehrenberg (1884–1969), zsidó származású német orvos és biológus, aki a reáltudományok és a teológia, vallásfilozófia összefüggéseivel és összeegyeztethetőségével foglalkozott. Unokatestvére, Hans Ehrenberg (1883–1958) a 20. század jeles teológusa volt, aki keresztény hitre tért át, és végül a keresztény vallás evangélikus irányzatának jeles tudósa lett. Mindketten a nagy német zsidó gondolkodó, Franz Rosenzweig unokatestvérei voltak.

[86] Eugen Rosenstock-Huessy (1888–1973), zsidó származású német történész, teológus, társadalomfilozófus, a 20. század jelentős gondolkodója.

kommen Jesu Christi und den drama der Weltgeschichte auf diesem Weg nicht entrinnen kann."[87]

Dr. Weisz Miksa

[87] A német idézet magyar fordítása: „amely szintén nem merül ki egy »judaizmus lényegében«, hanem Isten »Halljad, Izráel…« felszólításával jellemezhető. Az egyént, a személyt Isten hívja ki a történelem visszavonhatatlannak tűnő menetéből, és szembesíti az örökkévalósággal. Rosenzweig az isteni hívásnak ezt a közvetlenségét – ezt az én-te kapcsolatot, hogy Buberrel szóljak – nem találta meg a kereszténységben, mert a keresztény mindig úton van Jézus Krisztus első eljövetelétől a második eljöveteléig, és ezen az úton nem menekülhet a világtörténelem drámája elől."

ÉVFORDULÓK

A SZÁZÉVES TUDÓS

Különleges évfordulónak volt ünnepeltje J. D. Eisenstein,[88] az Aucár Jiszróél kiadója, aki most lett százéves. Kivételes kora ellenére még tele van alkotókészséggel, most készül kiadni Aucár Hákábbóló[89] és Aucár Hámászauresz[90] című műveit.

Lengyelországban született, ifjúsága olyan volt, mint a többieké a keleti zsidóságban, a chéder[91] és a jesiva falai között pergett le. Megismerkedik a haszkála[92] irodalmával is.

Fiatalon tengerentúlra vándorol, ahol ingkészítéssel kezd foglalkozni, majd kiváló üzleti érzéke folytán gyorsan emelkedik anyagi javakban. Később szervezőkészségét és üzleti érzékét a tudomány szolgálatába állítja, melynek nyomán vállalkozásaiból komoly művek látnak napvilágot.

---

[88] Julius, később Judah David Eisenstein (1854–1956), lengyel-zsidó-amerikai könyv- és lapkiadó, hebraista, történész, filantróp és ortodox zsidó vallású volt, aki New Yorkban halt meg 101 éves korában.

[89] A kabbala gyűjteménye.

[90] A hagyományok gyűjteménye.

[91] Zsidó elemi iskola vallásos gyerekek számára.

[92] Zsidó felvilágosodás, a 18. század végén indult mozgalom.

Első nagy vállalkozása az Aucár Jiszróél c. tízkötetes enciklopédia (1910–), melynek munkatársai között a zsidó tudomány legnagyobbjai is részt vettek. Majd egymás után jelennek meg „Aucárjai": Au. midrósim[93] 1915, Au. dinim uminhógin[94] 1917, Au. dörusim nivchórim[95] 1918, Au. dörósausz[96] 1919, Au. pörusim vöcijjurim el hágódó sel peszách[97] 1920. Gyűjtőmunkája jelent meg ezenkívül a Szentírás és a Talmud bölcseinek tanításaiból és a hitvitákból. A rabbi gyakorlati munkájában kitűnően használhatja a fent idézett gyűjtőmunkánkat.

Önéletrajzát 1929-ben adta ki Aucár Zichraunauszáj[98] címen, mely sok érdekes feljegyzést tartalmaz kora íróira és irodalmi vállalkozásaira.

Dr. Komlós Ottó

[93] Midrások (szentírásmagyarázatok) gyűjteménye.
[94] Jog- és hagyománygyűjtemény.
[95] Válogatott szónoklatok gyűjteménye.
[96] Beszédek gyűjteménye.
[97] A peszachi Haggada értelmezéseinek és rajzainak gyűjteménye.
[98] Visszaemlékezéseim gyűjteménye.

JUDA BERGMAN TANÍTÁSAIBÓL

A közelmúltban halt meg 80 éves korában Juda Bergmann,[99] a neves folklorista és aggádakutató, az egykori berlini rabbi, akinek tudományos munkásságában a zsidóság tanításainak népszerűsítése is lényeges törekvése volt.

Kegyeletül a kiváló tudósnak álljon itt néhány tanítás egyik munkájából (Hoom vöruchau,[100] Jerusálem 1937.).

A palesztinai arabok körében él az a hit, hogy szárazság idején a gyermekek imádsága nyomán megered az eső. Ezért, ha kimarad az őszi eső, vagy télen hosszabb időn át szünetel, akkor a gyermekek a falvakban kimennek estefelé az utcára és ott hangosan énekelik: „Urunk, Urunk, kicsinyek vagyunk, mit vétkeztünk mi?"

Az a hit, hogy a gyermekek imádsága szárazság idején megnyitja az ég kapuit, megtalálható az aggádában is. Amikor esőre volt szükség, akkor Chónonhoz, a Körvonó Chóni unokájához gyermekeket küldtek a bölcsek, a kicsinyek megragadták ruhája szélét és ekként kértek őt: Atyánk, Atyánk, adj nékünk esőt. Ezután Chónon az ártatlan gyermekek érdemében könyörgött (Taán. 23b.).

A gyermekek imádságát bármely baj idején foganatosnak érezték. Susán városában Mordöcháj böjtre szólítja fel az iskolás gyermekeket, akik sírva könyörögnek az életért Istenhez.

---

[99] Juda Bergmann (1874–1956), német származású zsidó vallás- és néprajztudós, berlini rabbi. A Holokausztot túlélve Izraelbe alijázott, itt hunyt el 1956-ban.
[100] A nép és szelleme.

Mózes a gyermekek imája és böjtje érdemében kér irgalmat a zsidóság számára, és Isten elhatározza megmenekülésüket (Midrás Abba Gorjon 19.).

E hit a későbbi időkben is élt a zsidóságban. A kairói zsidóság Achmed Saitán pasa idején súlyos helyzetbe kerül, a spanyolországi származású tudós, Rabbi Sömuél Szidilló (1455–1530) a tizenkét éven aluli gyermekekkel, akik éppen úgy, mint a többiek, a halál elé néztek, bezárkózik a templomba, és ott böjtölve együtt könyörögnek életükért. Mire beesteledett, megjött a felmentő végzés (Graetz Geschichte IX. 20.).

A zsidóságban élt az a hit, hogy a világ fennmaradásához atyák és gyermekek érdeme egyaránt hozzájárul. Ezért imádkozunk: Ászé lömáán jaunké sodájim selau chótu.[101]

Ilyen példákkal illusztrálja Bergmann a gyermekek imájának hatását. S valóban, az imádkozni tudó zsidó gyermek biztosítéka a zsidó jövőnek és annak, hogy a zsidóság fája sohase száradjon ki.

Dr. Komlós Ottó

-o-o-o-o-

A HETEDNAPOS ADVENTISTÁK FELEKEZETÉNEK Szegeden működő gyülekezetébe tartozó, más városból származó egyetemi hallgatók kivétel nélkül ragaszkodnak a rituális étkezéshez. Kérésükre a Szegedi Hitközség Szeretetotthona konyhája önköltségi áron ebédet és vacsorát nyújt nekik. Hálából

[101] „Tedd meg a bűntelen csecsszopók kedvéért…" A ros ha'sana előtti időszakban mondott szlichot (bocsánatkérő imák) egyik sora.

budapesti kamarakórusuk január 2-án hangversenyt adott a hitközség nagytermében. Gyönyörű zsoltár kantátákat énekeltek, igen nagy sikerrel. A bevételt az otthon javára fordították.

DAURAUSZ HÓRISAUNIM[102]

A DEBRECENI HITKÖZSÉG RABBIJAI. BERNFELD JÓNÁS (1834–1890)

Dr. Lipschütz Herman Lipót[103] a debreceni rabbiszékből való eltávozása után a rabbiállás csak egy évig állt üresen. Úgy látszik, hogy a megválasztásával kapcsolatos viharos pártoskodások, valamint a „Kongresszus" által előadott súlyos problémák kimeríthették a debreceni hitközség vitakedvelőinek erejét. A rabbiállást ezért minden előzetes próbaszónoklatok megtartása nélkül, meghívás útjan, Bernfeld Jónás albertirsai rabbival töltötték be.

Bernfeld Jónás Nagytapolcsányban 1834-ben született. Jesiváit Pozsonyban végezte. (1.) 1853. december 30-án az alig 19 éves pozsonyi tanítványt a nagyhírű és régi múltra visszatekintő – akkor még igen népes – albertirsai hitközség választotta meg főrabbijának. Albertirsának előzőleg már 13 éve nem volt rabbija, mert híres és tudós rabbijának, R. Kitsee Chájim Schlesingernek[104]

[102] Az elsők nemzedékei

[103] Lipschütz Hermann Lipót (1833–1904), rabbi, 1869-től debreceni főrabbi, a dualista korszak jeles magyar zsidó vallási személyisége, hitszónoka.

[104] Chaim Kitsee Schleesinger (1772–1849), 19. századi magyar rabbi, hitszónok.

1840-ben[105] bekövetkezett halála óta nem töltötték be a rabbiszékét. Bernfeld 18 évig működött ebben a hitközségben. 1872 áprilisában a debreceni hitközség hívta meg főrabbijának. (2.)

Életéről, működésének körülményeiről és egyéniségéről ma már alig tudhatunk közelebbieket. A helybeli lapok sokszor ezekből az időkből igen terjedelmesen leközölt, részletes hitközségi beszámolókban, jegyzőkönyvi közleményekben egy alkalommal sem említik személyét. Az 1870-ben megtartott országos kongresszus idején, miként hitközségei is, Bernfeld sem akart egyik felekezeti árnyalathoz tartozni, s ezért ő is a statusquo felekezeti árnyalatot választotta. Ezen állásfoglalása mellett debreceni működése idején is mindvégig hűségesen és szigorúan kitartott. Mind Albertirsán, mind Debrecenben nagy megbecsülésben volt része. Tiszta lelkű, feddhetetlen, megvesztegethetetlen jámborsága és szilárd hívő, zsidó hagyományos meggyőződésekre alapozott jelleme miatt.

Mint öregjeink beszélik: talmudikus és rabbinikus tudása széles körű volt. Hitszónoklatait tiszta német nyelven tartotta. Magyarul egyáltalán nem prédikált. Emiatt élete alkonyán, amikor már a magyarosodási törekvések rohamos lépésekkel haladtak előre, és egyre intenzívebben lett megkövetelve a magyar hitszónoklatok bevezetése a zsinagógáinkban, kellemetlenségei voltak. A „Debreceni Ellenőr" a király születésnapján német nyelven tartott hitszónoklata miatt megbotránkozást keltő esetet látott – és mint írja –, „amelynek a statusquo hitközség imaháza színhelye volt akkor, midőn abban a király tiszteletére németül szónokolt a különben tiszteletre érdemes, ősz rabbinus. … Máris

[105] Chaim Kitsee Schleesinger helyesen 1849-ben hunyt el.

mozgalom indult meg a hitközség kebelében, hogy az izraeliták méltó és nemes magyar érzelmeikről tanúskodó fölháborodását egy magyar hitszónok alkalmazása által lecsillapítsák…" (3.)

A híveivel való érintkezésében nem az anyagi gazdagságot vagy szegénységet mérlegelte, hanem mindig lelki gazdagságukat, avagy szegénységüket. Szerény ember volt. Hilléli türelme lehetett, mert soha semmiféle bántalom nem hozta ki őt a sodrából. E tulajdonságainak jellemzésére szól a következő kis epizód, ami még Albertirsán történt vele:

„Egy ízben, ünnepnapon a hitközség tekintélyes férfiai látogatóban voltak nála, midőn egyszerre fölrántja egy hitközségi tag az ajtót, és se jónapot, se »gut jomtovot«[106] nem mondván, fölkiált:

– Rabbi! Mi történt? Már négy óra! Imádhozni kell és nem jön a templomba?!

Mire mosolyogva fordult a vendégeihez, mondván:

– Uraim, neki tényleg igaza van…!" (4.)

Papi működése 41 év volt. Debrecenben 28 évig működött. Élete utolsó napjait nagyon megkeserítette, hogy Debrecenben az ő működése alatt az anyahitközségből éppen az ő működése alatt egy ortodox réteg kiválhatott. (5.) 1890. november 10-én – chesván 27-én – hunyt el, 66 éves korában. Temetésén a környék összes rabbijai megjelentek. Gyászbeszédet a sátoraljaújhelyi, a berettyóújfalusi, az újfehértói, a nyíregyházai és karcagi rabbinusok tartottak. (6.)

[106] Jó ünnepnapot (kellemes ünnepet)!

JEGYZETEK: 1. M. Zs. L. 11.p.; Schreiber Salamon Igrot Szofrim. ed. Schlesinger. Wien, 1929. III. rész 18. p. - - - 2. Büchler Zsigmond: Az albertirsai hitközség és „Chevra Kadisa" története. Nagyvárad, 1909. - - - 3. 1885. VIII. 15. száma. - - - 4. Büchler Zsigmond: i. m. 39–40. p. - - - 5. „Egyenlőség": IX. évf. 1890. XI. 14. 19. p. - - - 6. Uo. XI. 21. 17. p.; „Debrecen" 1890. XI. 10. számában.

Dr. Weisz Miksa

VIDÉKI ZSIDÓSÁGUNK
I.

A vidéki zsidó népesség lélekszámának és egyéb adatainak statisztikaszerű ismerete hitéleti szempontból rendkívül fontos. Adatokra nemcsak a hitélet megszer[ve]zése céljából van szükségünk, hanem elsősorban a hitélet programjának helyes kialakítása végett. Azok a hitéleti keretek, melyekre jogi és szellemi értelemben az 1950-es Egységes Szervezeti Szabályzat és intézményei épültek, öt esztendő alatt nagyon sok vonatkozásban idejüket múlták.

A szabályzat maga is célul tűzte ki az ország zsidóságának állandó számbavételét. Két helyen is megemlékezik a szabályzat a regisztrálási feladatokról. A 44. § első pontja arról szól, hogy minden községterület tartozik évenként a kerülethez tartozó hitközségek működéséről és felekezeti statisztikájáról szóló jelentést … az Intéző Bizottságnak beküldeni. A 86. § b. pontja szerint az Országos Vallásoktatási és Vallásművelődési Tanács feladata különösen: b) a vallásoktatás statisztikájának nyilvántartása és feldolgozása.

E paragrafusok végrehajtása nem könnyű feladat. E téren történtek kisebb-nagyobb kezdeményezések, minden esztendőben, különösen a költségvetések bekérése idején, bekértek néhány statisztikai adatot is. Ezeket azonban csak azok a hitközségek válaszolták meg rendszerint, akiknek érdekük volt. A szórványtelepülések pontos ismeretétől nagyon távol voltunk.

A fővárosban alig lehetséges pontos adatfelvétel, hiszen az emberek nem ismerik egymást. – A budapesti zsidóság adatainak kiegészítését és bizonyos pótlását elősegítő lehetőségre még visszatérünk. – Vidéken a helyzet sokkal könnyebb, mert több

lehetőség adódik, hogy új jövevények a közösséggel vagy annak velünk kapcsolatban lévő egyéneivel valamilyen módon találkozzanak. Vidéken általában ismerik egymást az emberek. Így is számítani kell arra, hogy különösen nagy városokban olyan elemek, akik nem óhajtják felvenni a kapcsolatot az illető hitközséggel, hosszú ideig rejtve maradnak.

Lehetséges, hogy e nehézségek okozták, hogy az Országos Szabályzat említett két paragrafusa, különösen a 86. § b., csupán hallgatag papirosra nyomott néma betű maradt. Pedig sok minden hitéleti részletproblémát a számok ismeretének tükrében egészen másként láthatunk. Döntő jelentőségű a legalább megközelítőleg pontos adatok ismerete a tervezés számára. Ha a számok törvényszerűségével többet foglalkoztunk volna, talán előre készen álltak volna terveink az új és új szakaszok számára.

KÖRLEVELÜNK ebben is – mint sok minden más területen – kezdeményezőleg lépett fel. 1954 folyamán a vidéki rabbikar tagjai saját községkerületük, illetve hitközségeik és szórványaik adatait összegyűjtötték. E munkában minden vidéki rabbi tevékenyen részt vett. Az észak-magyarországi községkerület adatait a miskolci hitközség gyűjtötte össze, amiért e helyen is köszönettel tartozunk.

Az így összegyűjtött adatok természetesen nem pontosak. Az utolsó megközelítő adatgyűjtés 1949-ben történt. Az 1954 tavaszán és nyarán összegyűjtött adatok az 1953. december 31-i állapotnak felelnek meg a legtöbb helyen. Az 1949-es adatok az 1948. december 31-i állapotról szólnak. A két adatfelvétel összehasonlítása érdekesen mutatja öt esztendő változásait.

(folyt. köv.)

Dr. Schindler József

1955. március **5715 Ádár**

II.

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE

עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה[107]

IRODALMI SZEMLE

1.

Bodo diakónus, Jámbor Lajos gyóntatója, 839-ben a zsidó hitre tért, Eleázárra változtatta nevét, zsidó nőt vett feleségül és Saragossában telepedett le. Leveleiben arról ír, hogy a katolikus papság erkölcstelen élete adta az ösztönzést cselekedetére. A zsidó prozeliták történetének vázlatában C. Roth róla is szól mostanában (Personalities and Events in Jewish History. Philadelphia, 1953. 143–171.), A. Cabaniss pedig külön tanulmányt szentel neki (JQR. N. S. XLIII. 1952/53. 213–228.). B. Blumenkranz rámutat arra,

[107] Ászu kitot kitot ve'ászku ba'Torá lefi se'én ha'Torá niknet elá be'chavurá. – Alkossatok csoportokat és tanuljátok a Tórát, mert a Tóra ismeretét csak csoportos tanulással lehet megszerezni.

hogy Cabaniss cikkében nincs más, mint Kayserling[108] tanulmányában, amely kb.100 éve jelent meg (REJ. CXII. 1953. 35–42.). Nem az egyetlen eset.

2.

A fent említett Blumenkranz folytatja Th. Reinach[109] művét (Textes d'Auteurs Grecs et Romains relatifs au Judaisme. Paris, 1895.), és vizsgálja a zsidók szerepét a *középkori* latin irodalomban. Most egy érdekes részlettanulmánya jelent meg belőle, amelyben vizsgálja, hogy a középkori latin csodatörténetekben milyen szerep jut zsidóknak. A csoda természetesen a kereszténység mellett bizonyít, és a zsidó megtérést eredményezi (Juden und Jüdisches in christlichen Wundererzählungen. Theologische Zeitschrift. X. 1954. 417–446.).

3.

Nisszim b. Jákob[110] arab mesekönyvében (XI. század) olvasható az az Élijáhu-legenda, amelyben egy szegény ember a prófétát rabszolgának adja el, a próféta egyetlen éjszaka alatt palotát épít új gazdájának, és tovább vándorol (The Arabic Original of Ibn Shahin's Book of Comfort. ed. J. Obermann. New Haven, 1933. 100–104.; ed. Hirschberg. Jeruzsálem, 1954. 58–60.). Ennek az

---

[108] Meyer Kayserling (1829–1905), német zsidó rabbi, történész, vallástörténész, a 19. század jeles zsidó történésze és hitéleti gondolkodója. 1870-től haláláig a Pesti Izraelita Hitközség hitszónoka, a spanyolországi zsidóság történetének jeles kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

[109] Théodore Reinach (1860–1928), francia régész, történész.

[110] Nisszim ben Jákob (990–1062), középkori, arab nyvelven alkotó zsidó vallástudós, Talmud-kommentátor.

Élijáhu-legendának Obermann nem találja aggádikus párhuzamát. Nyelvi érvek alapján az arab qisas[111] között sejti forrását (HUCA. XXIII/1. 401–402.). Obermann jó érzékkel tapogatódzik a sötétben, holott világosságban járhatna, Heller professzor[112] már másfél évtizeddel korábban rámutatott arra, hogy ez az Élijáhu-legenda megtalálható az 1035-ben meghalt Thalabinál, Heller az arab eredet mellett tör lándzsát (MGWJ. LXXXI. 1937. 76–80.).

4.

S. D. Goitein, a Héber Egyetem egyik arab professzora a geniza arab magánleveleinek szerencsés kutatója. Legújabban felfedezte Cambridge-ben Májmuni öccsének, Dávidnak levelét, amelyet bátyjához írt. Dávid utolsó indiai útján tengerbe veszett, s bátyja nyolc évvel halála után sem tudott megvigasztalódni. „Hiszen ő térdemen nőtt fel – írja –, testvérem volt és tanítványom, ő kereskedett és gyarapított, míg én biztonságban ültem… Amikor látom írását vagy valamelyik levelét, szívem háborog és felújul bánatom." A szóban forgó levél vulgáris arab nyelven íródott, közvetlen hangú, áttör rajta a testvéri szeretet melege. Tudatja bátyjával, hogy eddigi szárazföldi útját sok veszély után megtette, s – bátyja intelme ellenére – újból hajóra száll India felé. Valószínűleg ez lett végzetes útja. Huszonnégy zsidó kereskedő van benne említve – legtöbbje név szerint – s a Májmuni család

[111] Qisas = arabul szó szerint üldözés, büntetés vagy utánajárás, iszlám jogi hagyomány és eljárás, amely az elkövetett bűn mértékéhez igazítja a kiszabott büntetést.

[112] Heller Bernát (1871–1943), magyar zsidó orientalista, irodalomtörténész, az Országos Rabbiképző Intézet tanára. Életéről lásd bőveben: *Magyar zsidó lexikon*, szerk. Ujvári Péter, Budapest, 1929, 356. o.

tagjai. A nagy fontosságú levél héber fordítása került egyelőre kiadásra (Háárec. 1954. XII. 3.).

5.

Goitein professzor más helyütt arab magánleveleket tesz közzé, jórészt egy gazdag kairói zsidó kereskedő, Chálfon b. Netanél irattárából. Ezek a levelek fényt vetnek Jehuda Halévi[113] utolsó utazására – apró utalásaikból rekonstruálható ez az út –, s hozzásegítenek halála pontos dátumának megállapításához. Ez 1141-re tehető (Tárbic. XXIV. 1954. 21–47.).

6.

N. Ben-Menáchem héber kézirat-kutatásokat végzett a Vatikánban. Többek között átvizsgálta Eleázár b. Mátiitja szuperkommentárját Ábrahám Ibn Ezra Tóra-magyarázataira. A közölt szemelvények mutatják, hogy értékes munka. Idézi Dávid b. Móse Kimchi (?) kommentárját is (Szináj. XVII. No. 5. 1954. 344.).

7.

Qumrán 4. számú barlangjában előkerült 27 töredék Sámuel könyvéből. A szöveg az i. e. I. századból való. Sok az eltérés.

---

[113] Juda vagy Jehuda Halévi (1075–1141), középkori hispániai zsidó költő, filozófus, a zsidó irodalom egyik legjelentősebb alakja. Legfőbb teológiai műve a *Kuzári – A bizonyítékok és érvek könyve a megvetett vallás védelmére*, mely a kazár nép zsidó hitre való áttérésének történetéből kiindulva foglalja össze a zsidó vallás főbb hittételeit. Halevi főműve magyar fordításban is elérhető: Yehuda ha-Levi: *Kuzári: érvek és bizonyítékok könyve a megvetett vallás védelmében*, fordította, jegyzetekkel és utószóval ellátta Maróth Miklós, Avicenna Közel-Kelet Kutatások Intézete, Piliscsaba, 2004.

Közelebb áll a Septuagintához, mint a Textus Massoreticushoz.[114] Benne van Channa imája is. Egy példát az eltérésekre. A mi *cháttim*[115] olvasatunk helyett (I. Sám. II. 4.) itt helyesen *chattá*[116] áll. A szövegekből szemelvényeket ad A. Chajmi (Háárec. 1955. I. 21.).

8.

Kramer professzor az American Society of Biblical Literature and Exegesis XIX. konferenciáján New Yorkban bemutatta a Jób-motívum sumér variánsát. Ezek az ékiratos táblák a nippuri ásatások alkalmával kerültek elő, s most az isztambuli és philadelphiai múzeumokban tálalhatók. A szenvedő ember csapásairól és sorsa jóra fordulásáról beszélnek. A költői műből kb. 135 sor maradt meg. 3600 éves, tehát Jób könyvénél 1000 évvel idősebb. Több helyütt csaknem szó szerint találkozik Jóbbal. Fordításából szemelvények olvashatók (Jewish Chronicle. 1955. I. 21.).

9.

J. Podro bizonyítja, hogy e nevezetes mondásnak (Sabbat 55a): „chauszómau sel Hákkódaus Bóruch Hu emesz" („Isten pecsétje

---

114 A masszóréták zsidó vallástudósok voltak, akik i. sz. 100 és 900 között gondoskodtak arról, hogy a héber Biblia szövege megmaradjon, és tovább ne romoljon. A héber Bibla kanonizált szövegét nevezik masszóréta szövegnek, latinul Textus Massoreticusnak. A mászár ige jelentése egyébként átadni, hagyományozni, fenntartani.

115 (Hősöknek íja) megtörik – a fordítás ellenére a „cháttim" (megtörnek) ige többes számban van.

116 Az ige egyes számú alakja.

az igazság") szerzője Chánina b. Dósza (I. század), Jóchánán b. Zákkáj[117] tanítványa (Journal of Jewish Studies. V. 1954. 107–109.).

10.

Kiss Lajos, Kossuth-díjas folklorista a Szabolcs megyei Nagyhalász községéről tanulmányt írt. Az oskolamester 1798-ban a fizetés mellett „minden gyermektül Sabbathalét egy véka tavaszit, avagy Rozst" kapott (Ethnographia. LXV. 1954. 368.). Ehhez jegyzetben hozzáfűzi: „A sabbathalé eredetileg a szombati malomvámot jelentette." Kiss Lajos levélben közli velem (1955. II. 3.), hogy az idézett passzus a nagyhalászi ref. egyház matriculájából való. A szó különben sem ismeretlen az irodalomban. Előkerül pl. Fertőszentmiklóson (Pokoly József, Protestáns Szemle. VII. 1895. 125.). Révész Imre így említi: „Dologi teher volt például a szombatnapi malomvám (sabbathale) is, mely sok helyt szintén a lelkészt illette" (Magyar református egyháztörténet. I. Debrecen, 1938. 220.). Hogy mi a szombati malomvám, arról Timon Ákos ad felvilágosítást: „A patrónus-földesúr által kirendelt malom után rendszerint a szombati malommérce illeti a lelkészt, melyet a molnárok a malom jövedelmezőségének aranyában évenként

[117] Johanán ben Zakkáj (kb. i. sz. 30–kb. i. sz. 90), ókori zsidó hittudós, rabbi, tanító, lényegében a zsidó vallási hagyomány megmentője. Hillél iskolájának követője volt. Számos tanítványt nevelt fel. Amikor Vespasianus római császár meghódította Júdeát és bekerítette Jeruzsálemet, úgy döntött, hogy maga veszi kézbe a zsidó szellemi élet irányítását. Jeruzsálem ostroma alatt egy koporsóban vitette ki magát a harcok közepette a városból, így menekült meg a haláltól. Életéről lásd bővebben: Jacob Allerhand: *A zsidóság története. Ókor – Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel*, ford. Lichtmann Tamás. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1988.

fizetett általányösszegben váltanak meg, és vagy bizonyos pénzösszeget, vagy bizonyos mennyiségű gabonát fizetnek" (A párbér Magyarországon. Bp., 1908. 63.). A sabbathale szó magyarázatával azonban eddig nem próbálkoztak. Kétségtelenül a sabbat chale összetételéből való. A chálla – eredetileg kalács, később tésztadarab – bibliai előírás szerint (Num. XV. 17–21.) adomány a tésztából a papoknak. Az utolsó századokban a zsidó asszonyok különösen arra vigyáztak, hogy a *szombati* kalácsból vegyenek chállát (Móse Isserls, O. Ch. 242.). Innen a szó eredete. Nagyhalász községében a zsidó hatás biztosítva van. „Aránylag több a zsidó, belőlük telt ki a boltos, kocsmáros" – írja Kiss Lajos.

Dr. Scheiber Sándor

-o-o-o-

Dr. Schweitzer József kartársunk közleménye helyhiány miatt maradt ki a KÖRLEVÉL jelen számából, melyért elnézést kérünk.

RICHTMANN PROFESSZOR NYOMÁN

ŐSZINTE SZÓVAL AZ IDŐSZERŰ SZÓRÓL

Elfogulatlan értékelő sorokat olvastunk a KÖRLEVÉL legutóbbi számában a KÖRLEVÉL-ről, megelégedésére mindazoknak, akik együttéreznek a valóban nagy ideálizmust igénylő vállalkozással. Az elismerés pozitív volt, mert nemcsak komoly bírálatot tartalmazott, hanem további programot is adott. Kiindult abból a nagyon is szükségszerű elvből, hogy lebecsülését jelenti a dolgoknak, ha szokványos, dicsérő szólammal megyünk el mellettük, s nem igyekszünk baráti együttérzéssel részt venni a munkában.

Régi, de aktuális szó ez a felekezeti életben, melyben a személyi elfogultság veszedelme mindig kísért.

Ezek a szempontok annyira tiszteletreméltóak, hogy a KÖRLEVÉL barátait gondolkodásra késztetik.

E sorok írója nem szégyelli, hogy a KÖRLEVÉL barátai közé tartozik. Megindulása óta érzi, hogy komoly eligazítást jelent a munkában. Összekuszált belső életünk szellemi szálainak szétválasztásáért vívott harcunkban nem állunk egyedül. S milyen jó éreznünk, hogy nemcsak kartársaink, de tanítómestereink segítségére is számíthatunk.

A nemcsak köteles, de szívünk szerint való tanítványi tisztelet prizmáján keresztül szeretném átbocsájtani a mindig fiatal

fényforrás – Richtmann professzor gondolatmenetének – egyik sugarát.

Időszerű szót! – ez legyen a KÖRLEVÉL vezérelve, ez a cikk egyik nagyon fontos megállapítása. A másik helyen ezt olvassuk: „öröm ugyan olvasni magyarul sales-szüdeszi[118] kis homíliákat, de mégis fontosabbak az időszerű kérdések… A kifelé szóló frázeológiával el vagyunk látva, de a befelé szóló gondolatokkal nemigen…"

A cikk két távol eső, de egymáshoz szorosan tartozó megállapításával szeretnék foglalkozni.

Figyelemreméltónak találjuk a befelé szóló gondolatok keresésének szükségességével foglalkozó megállapítást. A KÖRLEVÉL egyik célkitűzése ez volt. Az 55. oldalon olvashatjuk, hogy az elmúlt esztendőkben azért pangott a szellemi munka, mert nem voltunk felkészülve a soron levő feladatokra.

E munkához szükséges kifelé szóló frázeológiával vajon el vagyunk-e látva? Az igazság az, hogy kifelé szóló frázeológiánk nincs, sőt éppen ezen a téren a legnagyobb hiány mutatkozik. Nincs kifelé szóló frázeológiánk, mert a régi elavult. Elavult, mert a történeti és társadalmi formák, melyekből eredtek, megváltoztak. Szükség lenne tehát új frázeológiára, mégpedig frázis nélküli frázeológiára.

A kérdés az: hogyan szólhatunk a ma emberéhez? Valószínű: csak egyszerű, világos szavakkal szólhatunk. Melyik út vezet a ma emberének érzelmeihez? Az erre való felelet nem egyszerű. Ezt meg kell tanulni hosszú, fáradságos munkával. Mit akartak az egyes

[118] Harmadik lakoma: szombat délutáni étkezés.

munkatársak, amikor egész beszédeket, kis homíliákat vagy chászidikus gnómák alkalmazását bemutatták?

1. Csapást akartak vágni az erdőn keresztül, hogy eljussunk ahhoz az úthoz, melyet mi egyelőre csak keresünk, mely azonban biztos, hogy elvezet a ma emberéhez.

2. Minden korszak irodalmi terméke megőrzi a kor arculatát a jövő számára. Egész beszédek közlése mai próbálkozásainkról akar számot adni annak a kornak, mely bizonyos, hogy számonkéri tőlünk: legalább miért nem próbálkoztunk?

A kezdeményezés – mint minden kezdeményezés – esetleg akadozik vagy bukdácsol, de tiszteletreméltó akkor is, mert utat tör mások számára. Ha sorrendi alapon állapítjuk meg időszerű kérdéseinket, úgy ez közvetlenül a Talmud–Tóra után következnék. Az előbbi tanítja a gyermekeket, az utóbbi a felnőtteket. Az előbbi fontosabb, az utóbbi nehezebb.

Milyen más a mi helyzetünk, mint elődeinké volt! Ha figyelemmel olvasgatjuk a magyarul megjelent homiletikai irodalmat, látjuk, hogy régen a rabbi a meglévő érdeklődést igyekezett kielégíteni. Nekünk először érdeklődést kell kelteni. Akkor a hívők meglévő tudására és élményére lehetett egy-egy szónoklatot építeni. Nekünk a legelemibb dolgokat is előbb meg kell magyaráznunk. Hol van nekünk ehhez frázeológiánk? Honnan vegyük a szinte szokatlan hangot? A régi frázeológia templomjárókhoz szólt, a mi problémánk a templomba *vetődő*. (Persze ez nem azt jelenti, hogy most aránylag kevesebben járnak templomba. Ellenkezőleg, most aranylag többen járnak. Csak régen, ha kevesen jártak, akkor is telve volt a templom, és a rabbi megelégedett a teret megtöltő templomjárókkal.) Az ilyen, esztendőnként kétszer-háromszor elvetődő hittestvér számára

nehéz programot készíteni, mégis meg kell próbálni. Habár feltehető, hogy aki elfelejtette a jól ismert héber szöveget, aligha fogja azt magyar átírásban újra megtanulni – mégis reménykednünk kell. Az legyen célunk, hogy nemcsak arra tanítsuk, hogy *fogni tudja a kántort*, hanem arra is, hogy *fogni tudja a rabbit*. Talán éppen azért „időszerű" az új, frázis nélküli frázeológia, mert az is Talmud–Tóra, de önmagunk számára. Önmagunkat tanítsuk úgy beszélni, hogy az a néhány ismeretlen szó, melyet a kántorral dúdol, ismerős legyen, értelmet nyerjen, tanítássá váljon a rabbi szavai nyomán az *odavetődött* hittestvér lelkében.

E felé szeretnénk törekedni. Kísérletezésünkben természetes, hogy a régi frázeológiával próbálkoztunk. Hiába tudjuk, hogy más kell, a megszokottat magunkkal hurcoljuk. Talán úgy vagyunk vele, mint a régi léghajós, aki homokzsákot vitt magával, s ha emelkedni akart, kidobott egy-egy zsákot. A frázeológia régi homokzsákjait nem tudjuk egyszerre kidobni.

Régi klasszikus szónokok szellemes megjegyzéseinek és gondolatmenetének ismertetése talán gondolatot és formát egyaránt ébresztene. Szívesen vennénk ilyen cikksorozatot. Szabad legyen a cikk íróját erre megkérnünk.

Őszinte hálával tartozunk Richtmann professzor úrnak e kérdések felvetéséért, s hála illeti a KÖRLEVELET is, hogy alkalmat nyújt tisztázásukhoz.

Gleichmann Emil

AZ IMAKÖNYV TANÍTÁSÁHOZ

Valamennyien egyetértünk abban, hogy imakönyvünk ismeretének tanítása nehéz feladat mind a gyermek, mind a tanító számára, de az is egyöntetű meggyőződésünk, hogy ezt a feladatot – legalább bizonyos mértékig – meg kell oldani. A kérdés csak az, hogy mi az a bizonyos mérték, melynél alább nem adhatjuk, és hogy ezt a mértéket hogyan érhetjük el?

Dr. Richtmann kérdőjeles javaslata, mely célul azt tűzi ki, hogy a templomjárók „fogni tudják" a kántort, helyes és egyszersmind mértékmeghatározás is lehet. Ha kapcsoljuk másik javaslatával, hogy bizonyos imákat – akár latin betűs átírásban is – teljes egészükben már kezdeti fokon memorizáltassunk, akkor a két gondolat együtt már megadja az imakönyv tananyagának vázlatát.

Természetes, hogy ezen a kereten belül elsősorban a gyakrabban látogatott istentiszteletek anyagát kell tanítanunk a „kántor fogásának" mértékével (tehát elsősorban a péntek esti imarendet) – a memorizálás mértékéig pedig főleg azokban a szövegekben kell eljutnunk, melyek a magánimádkozásban mindennaposak vagy azoknak kellene lenniök.

A memorizáló módszert mindannyian követjük, de a szó és nem az írás segítségével. Magam legalábbis eddig idegenkedtem a latin betűs átírástól, úgy éreztem, hogyha megtenném, akkor éppen azon a meggyőződésen „törnék rést", amelyet erősíteni akarok a gyermekben, hogy ti. vallásos élményünknek elhagyhatatlan alkotórésze az ősi betű. (A felnőttek számára készítettem sokszorosított latin betűs péntek esti énekeskönyvet, mikor hivatásos kórusunk megszűnt, mert a sürgető célt, az immár

hagyománnyá lett istentiszteleti forma megtartását tekintettem, valamint azt, hogy a felnőttek már előbb ismerték a héber betűs szöveget. Régi vágyam is sarkallt: az egész gyülekezet aktivizálását reméltem elérni – sikerrel. Mindez erős érv az átírás mellett.) A memorizálásra elég példa van a hagyományos nevelésben, és a modern Talmud–Tórában is meg kell tanítani könyv nélkül a Smát,[119] a felkeléssel, lefekvéssel, étkezéssel kapcsolatos imákat, ha másképp nem, egy részüket óra előtti és utáni imák módján.

A kántor fogására való nevelést is próbálgattam dr. Richtmann korábbi tanácsára, és nem sikertelenül. Igaz, hogy zavart az a tudat, hogy bizonyos törvényes, megtűrt kihagyogatásra, átugrásra nevelek ezzel, és tapasztaltam is, hogy némely gyermek úgy fogta fel a dolgot, hogy neki is csak úgy kell tennie, ahogy a felnőttek tesznek, amikor imádkoznak. (Hajlongás, folyamatos szövegőrlés, vagy annak látszata.) Ez a tudat persze főleg a felnőtt istentiszteleten alakul ki a gyermekben, és ellensúlyozására azon kell igyekezni a tanításban, hogy a szakaszkezdő és szakaszvégző mondat közé eső „terra incognitát"[120] egyre szűkebb térre szorítsuk a gyakorlással, másrészt azzal, hogy a tanulót arra neveljük, hogy *adni* akarja a szöveget, azaz a végszót, ne csak *fogni*. A két módszer összekapcsolható: az nyeri a szakasz végén a kántori szerepet, aki a legkevesebb hibát ejtette a szakaszon belül. Persze ez kezdetben kizárja a csoportos olvasást, de később, ha a hibákat minimáltuk, lehet a csoport egyik

[119] Smá Jiszráel – Halljad, Izraél!: a zsidóság legismertebb, legősibb imádsága. Kezdete: „Halld, Izrael, az Örökkévaló, a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy."

[120] Terra incognita = ismeretlen föld, ismeretlen vidék (latin).

fele „kántor", a másik fele „közönség", váltakozva. Általában az előimádkozói dallam (nuszách)[121] sokat segít, és megszeretteti az olvasást. Ha a modern zsidó többet recitálna, kevésbé tartaná hosszúnak az Istentiszteletet. Idei Chanukka-ünnepélyünk csúcspontja az volt, amikor egy egész csoport – másodikosok – kórusban recitálta a gyertyagyújtás brochójait.[122] Tehát: a Talmud–Tóra-órán „előimádkozásra" neveljük a tanulót, hogy „imádkozót" nyerjünk majd benne. A gyakorlatban ez persze elsősorban azokon az imákon válik be, amelyekben a kántor és a közönség kb. azonos arányban váltakozva mondják a szöveget, mint pl. a borchuban[123] és ködusóban.[124] Ezekben a dallam is segít és vonz az aktivitásra és az üdvös memorizálásra. Érdemes fölhívni a tanuló figyelmét arra, hogy próbálja követni imakönyvében a rabbit a lömáán jirbutól[125] emeszig.[126] Ahol a fele-fele arány a kántor javára – sajnos – eltolódik, ott bizony úgyis önként adódik a modern gyülekezetben az az állapot, hogy a kántor „fogását" is csak, mint legvégső, legmagasabb célt tűzhetjük ki. A pöszuké dözimrónál[127] és más hasonló részeknél ebbe még csak bele lehet nyugodni, mert minden szépségük mellett sem tipikusan és magvasan imaszerűek,

---

121 A kifejezés nem csak a dallamra, hanem az imarendre is vonatkozik, pl.: nuszach szfárd, nuszach askenáz stb.

122 Áldás.

123 A liturgia része, többször elhangzik, felhívás áldásra. A Tórához felhívott is elmondja: Áldjátok az Örökkévalót, az áldottat! A közösség felel rá: Áldott az Örökkévaló, az Áldott örökkön örökké!

124 A 18 áldás ismétlésekor a közönség és az előimádkozó egymás után mondják.

125 „Azért, hogy sokasodjanak (napjaitok)…" A Smá Jiszraél ima része.

126 „Igaz" – szintén a némán olvasott Smá imában szerepel, az előimádkozó hangosan mondja ki: (…Az Örökkévaló, Istenetek.) Igaz…

127 Énekversek, dicsőítő írásversek.

viszont annál erősebben kell fájlalnunk a hétköznapi Töfillo[128] köduso[129] utáni részének teljesen elmaradó recitálását, holott rövid, velős fohászai a kántor részéről és a közönség feleletében visszhangzó boruch hu, uvoruch sömau-omén[130] együttes zengése méltó imádságos hangulatot jelenthetnének a templomban és kedves aktivitást a Talmud–Tórában. Ha dr. Richtmannak a kántor „fogására" vonatkozó gondolatát nem hagyjuk kiaknázatlanul, érdemes erre gondolnunk. A Talmud–Tórában tapasztaltam, hogy a Töfillo egyszerű, tiszta fordítása is elmondja és aláhúzza a gyermek képzeletében és érzelmeiben mindazt, amit egész kötetnyi „vallástalan" csak nehézkesen közölhetne, mindazt, amire szemét fölemelve az örök ember és a hívő zsidó „óhajt, remél, hisz és imádkozik."

Dr. Teichman Jakab

---

[128] Ima.

[129] A 18 áldás ismétlésekor hangzik el. A közönség és az előimádkozó egymás után mondják.

[130] Áldott Ő és áldott a neve, ámen!

ÉLAUN MAURE[131]

A KÓRUSKÉPZÉSRŐL

Báchurim, vögám böszulausz,
Zökénim, im nöorim,
Jöhállálu esz sém
Ádaunoj![132] (Zsolt. 148.)

Vátáán lohem Mirjom:
Siru láÁdaunoj![133] (Mózes: II. 15.21.)

Ez a mi kórusképzésünk bibliás forrása:

Fiúk és lányok is,
Öregek ifjakkal,
Ádonáj szent nevét
Magasztalják
Éneklő ajakkal!

[131] Maure terebintusa.
[132] Ifjak meg hajadonok is, vének fiatalokkal együtt. Dicsérjétek az Örökkévaló nevét…
[133] És elkezdte nekik Mirjam: Énekeljetek az Örökkévalónak…

És felelé nekik Mirjám dobbal:
Énekeljetek Ádonájnak
Buzgón, szent-vígságos imátokkal!

Mintha az idézetek bibliásan interpretálnák a sokszólamú, Istent szolgáló kórusunk főtémáját: fiúk, lányok, vének és ifjak összhangban Mirjámmal ezt éneklik: Ádonáj. Felharsanó hangjukkal buzgón, szent-vígságos imádsággal zengik az alapmotívumot: Ádonáj!

…Halkan zümmög és zúg az emlékezetedben a lerombolt és kifosztott és nagyon elárvult templomod orgonájának prelúdiuma, és felidézi elibed a korbán cibbur[134] előtti képet: a fiúkat, a lányokat, a véneket, az ifjakat, a Mirjámokat: Siru láÁdaunoj!

==

Hogyan legyen újra eleven és élő jelen a kialudt, a megsemmisült múlt? Mit tegyünk, hogy újra halljuk és hallassuk az elnémított akkordokat? A Talmud–Tórában találunk e kérdésekre megnyugtató választ. Ott látjuk meg a reményt keltő lehetőséget.

A Talmud–Tórára járó gyermekek szívesen és eredményesen megtanulják az istenszolgálat énekkel való megszentelését. A kiválasztott és dallamba öltöztetett péntek esti imarészeket előbb dallam nélkül gyakoroltuk, vigyázva a leggondosabb szövegmondásra. Tettük ezt mindaddig, amíg meg nem győződtünk a legpontosabb és zökkenésmentes szövegtudásról. Erre azért volt szükségünk, mert az énekkarban részt vevők az

[134] Közösségi áldozat.

általános elemi iskola alsó tagozatának gyermekei. Az imaszövegek magánhangzóinak kiejtésénél az éneklésnek megfelelő ajakformálást használtuk. Gondosan ellenőriztük a mássalhangzók tiszta és érthető kiejtését is. Nem engedtünk meg pongyolaságot, nehogy egyetlen betű is elsikkadjék.

Amikor gyermekeink a szöveget biztosan bírták, rátértünk a szöveg és dallam együttes éneklésére. Taktusról taktusra, óvatosan, nagy türelemmel és még nagyobb szerető gondossággal lépkedtünk előre ezen a gyermekeink számára új és kedves úton. Megcsillogtattuk előttük azt az ünnepélyes pillanatot, amikor a kivilágított péntek esti templomban az amud[135] mellett fognak állni a szülők ünnepibb örömére. Ez a „célba jutás" izgalmát váltotta ki. Óráról órára nőtt a biztató izgalom. Óránként minden gyermeknél ellenőriztük a szöveg és dallam pontos tudását.

Egyelőre egyszólamú kórust képzünk. A biztos hallású gyermekeket kitüntetjük szóló énekléssel. Ezzel kettős célt értünk el: megnőtt a gyermekek ambíciója, másrészt színesebb lett az egyszólamú kórus. Egynél több szólamra csak később és fokozatosan térünk át, amikor gyermekeink megtanultak énekelni, és biztosan érzik magukat az oktáv-létrán.

Sok gondot jelent a fegyelmezés, mert gyermekeinktől olyan rendkívülit kívánunk, ami alapos figyelmet, fokozottabb fegyelmet igényel. A tapasztalat szerint a fegyelmezés alapja a szeretet: szeressük őket nagyon, hogy ők is szeressenek bennünket, akik tanításukkal foglalkozunk.

Mégis a fegyelmezés probléma maradt. Gyermekeink mégiscsak gyermekek. Egészségesek és szilajak. E probléma

[135] Előimádkozói pulpitus.

próbára teszi a legjobb pedagógust is, még inkább azt, aki nem osztályoz, nem büntet.

Mit kell tehát tennünk? Fegyelem nélkül énekelni se lehet tanítani! A szigorúságra durcássággal reagál a gyermek.

A szövegtanulás egyhangú és fárasztó, ugyanannak a taktusnak többszöri ismétlésébe beleunnak.

Mikor észrevettük, hogy a monotonság kifárasztotta gyermekeinket, meséljünk nekik bibliai történeteket színesen és érdekfeszítően. Engedjük meg a tréfákat, és hagyjuk őket játszani. Meséljenek a jó meséket tudó gyermekek. Mondjanak találós kérdéseket. Megszűnt a fáradtság, eltűnt az unatkozás, derült arcukon éneklő hangulat vibrált. Folytattuk az éneklést.

Kiválasztottuk a legjobb hallású gyermeket, és rábíztuk a kórus vezetését, a gyengébbek gyakoroltatását. Ha több is akadt, felváltva dirigáltak a legjobbak.

Aki legjobb „dirigensnek" bizonyult, azt kitüntetjük a péntek esti istentiszteleten való dirigálással is. E „tisztségért" megindult a versengés, és bizony sértődést – ok nélkülit – is okozott, hogy „miért dirigál ő?"

A péntek esti imarészek alapos áténeklése jó néhány hetet vesz igénybe. Próbaistentiszteletet tartottunk többször is. Ezek a próbák jelentik a kórusképzés eredményei közül a legtöbbet: gyermekeink liturgiai gyakorlatot kapnak. Most már rendszeresen részt vesznek istentiszteleteinken, ahol nemcsak dekórumot jelentenek, hanem részesei az istenszolgálat szentségének.

Néhány hónapos rendszeres képzés után tovább fejleszthető tervet dolgozunk ki. Kánonfelépítésű énekeket fogunk tanulni. A másodiknak belépő csoporttal háromszólamú és [a] negyediknek

belépő csoporttal négyszólamú kánon kórust fogunk hallani. Ezzel megvetjük a szólamokra osztódó kórus alapját.

Későbbi terv lesz a liturgiában legjáratosabb és a legjobb zenei hallású fiúgyermek előimádkozásra való megtanítása. Adott körülmények között a szombat délutáni mincha[136] lesz a program.

E program megvalósításához sok energiára, el nem fogyó türelemre, soha ki nem apadó szeretetre a gyermekek felé van szüksége annak, aki Izráel gyermekeitől azt akarja hallani: ozi, vözimrosz Jah! Erőm és dalom az Úr!

Lőbl Béla
főkántor, Győr

[136] Délutáni ima.

JÓZSEF TALÁLKOZIK A TESTVÉREIVEL

Amit József jövendölt, bekövetkezett. Eljött a hét bőséges esztendő, alig tudták learatni, annyi gabona termett, alig leszüretelni, annyi szőlő. József hatalmas magtárházakat építtetett végig az egész országban, és összegyűjtötte a gabonát mind egy szálig. Azután elkövetkezett a hét szűk esztendő is. Hiába szántottak, vetettek, boronáltak, sehol sem termett egyetlen szál fű sem, sehol egy árva virág. Az emberek először kétségbeestek. – Mi lesz velünk – sóhajtották –, elveszünk éhen, nem lesz egy falat kenyerünk sem az idén.

De József megnyugtatta a népet.

– Nyugodtak lehettek, amíg engem láttok. – Azzal megnyitotta a raktárházak ajtajait, és mindenkinek adott kenyérre valót, amennyire éppen szüksége volt.

Igen ám. Könnyű volt Egyiptomban, ahol a fáraó megálmodta és József megfejtette, hogy mi fog történni. De a többi országoknak nem volt sem fáraójuk, sem Józsefük, sem kenyerük. Elindultak tehát idegen országokból Egyiptom felé, és ott vásároltak maguknak kenyérre valót.

Egyszer azután elfogyott a kenyér Jákob házában is. Akkor már Jákob nagyon öreg volt és nagyon szomorú, mert még mindig siratta Józsefet, akiről azt hitte, hogy már régen nem él. Jákob fiai tehetetlenül nézték, hogyan fogy napról napra jobban a kenyér. De Jákob nem hagyta őket tétlenkedni.

– Induljatok el Egyiptom országába – sürgette a fiait –, azt hallom, ott van még kenyér. Menjetek gyorsan valamennyien, csak Benjámint hagyjátok itthon, a legkisebbik fiamat, a legkedvesebbet, amióta a legeslegkedvesebbet elvesztettem én.

És Jákob fiai közül tízen valóban elindultak Egyiptom országa felé, és nem tudták, hogy akitől kenyeret fognak kérni, nem lesz más, mint József, a testvérük, akit ők adtak el rabszolgának Egyiptomba.

József a trónusán ült, amikor a testvérei elébe járultak. Szobájának fala csillogott a drágakövektől, maga József díszes volt és előkelő. A testvérek alig mertek a szemébe nézni annak a hatalmas úrnak, aki elé kerültek, csak leborultak a trónusa elé némán. De ha felnéztek volna, sem ismerték volna meg a díszes és előkelő egyiptomi fejedelemben azt a kisfiút, aki József volt valaha.

De József azonnal megismerte őket. Első pillanatban fel akart ugrani a trónusról és megölelni a testvéreit boldogan, de azután megkeményítette a szívét, és másképpen határozott.

– Mit kerestek ti tízen itt az én országomban – szólt büszkén és kevélyen, büszkébben, mint ahogy valaha is megszólította alattvalóit –, kémek vagytok ti biztosan, és bennünket akartok kikémlelni. – Közben pedig nézte a testvéreit, amint ott térdeltek előtte némán, és arra a régi álmára gondolt, amelyben megérezte, hogy király lesz ő még a testvérei fölött.

– Nem, nem vagyunk kémek – felelték amazok. – Kanaáni pásztorok vagyunk és eleségért jöttünk, mert elfogyott a kenyerünk otthon.

– Otthon – gondolta József fájdalmasan –, de régen voltam otthon, Istenem, mi lehet otthon? – Meg is kérdezte azonnal:

– Kit hagytatok ti otthon, kinek vinnétek a kenyeret?

– Öreg apánk van otthon, meg a családunk. Mi tizenketten vagyunk testvérek, a legkisebbik azonban otthon maradt, egy testvérünk pedig – nincs meg.

– Egy testvéretek nincs meg – gondolta megint József –, hm, ha tudnátok, hogy *mennyire* megvan, itt van előttetek, vele beszéltek. De nem, nem árulom el ilyen könnyen, mást érdemeltek. A legkevesebb, amit érdemeltek tőlem, hogy egynéhány napra megkeserítem a sorsotokat. Azzal így szólt:

– Gyanúsak vagytok ti nekem továbbra is. Azt hiszem, mégiscsak kémek vagytok. De hogy megtudjam, hogy az előbb igazat beszéltetek-e, próbára teszlek titeket. A testvérek közül egy itt marad nálam, és a foglyom lesz. Ti többiek hazamehettek, és elhozzátok hozzám a legkisebb testvéreteket, ha van. Ha elhozzátok, akkor látom majd, hogy igazat beszéltetek, és adok nektek sok gabonát. Addig csak néhány napra valót kaptok.

A testvérek nagy szomorúan néztek egymásra. Kit válasszanak, kit hagyjanak itt most fogolyként ennél a hatalmas és dölyfös úrnál?

Rubén megszólalt az otthoni héber nyelven:

– Tudjátok, miért van annyi bajunk? Mert gonoszak voltunk Józseffel mi is és igazságtalanok, amikor bedobtuk a gödörbe és nem szerettük őt.

Amikor ezt meghallotta József és megértette, nem tudott tovább nyugodt maradni. Felugrott a trónusáról, kirohant a másik szobába és ott kezdett el zokogni, mert nem akarta, hogy lássák őt sírni.

Azután megtöltötte a testvérei zsákját gabonával, többet is ígért nekik akkorra, ha visszajönnek. Végül elbúcsúzott tőlük keményen, ahogy előbb is beszélt velük, és ott tartotta Simeont fogolynak, hogy biztos lehessen afelől, hogy a testvérei visszajönnek újra, elhozzák Benjámint is, és kiszabadítják Simeont.

A testvérek pedig visszafelé indultak Jákob háza felé. Hogy ott azután mi történt, azt majd a legközelebb fogjátok megtudni.

B.

DAURAUSZ HÓRISAUNIM[137]

KAYSERLING M. EMLÉKEZETE HALÁLA 50. ÉVFORDULÓJÁN

Egy festmény függ a budapesti hitközség székházának egyik hivatali szobájában, Kayserling Jolán[138] alkotása: a festőművésznő gyermeki alázattal megörökítette a kiváló történész-rabbit, dr. Kayserling Májert, az édesapját, ahogy ő látta a dolgozószobájában. A meleg tónusú, tompított színekkel megfestett enteriőrben, hatalmas könyvespolcok előtt karszékében ülve az íróasztal fölé hajol Kayserling, alakja teljességgel összeolvad könyveivel, elmerül munkájában – a szellem légköre hat lenyűgözően a képen, ahogy a rabbi a nézőtől, a világtól elfordul, befelé a könyvek, a tudomány, önmaga felé…

Egészen más az a kép, amelyet veje, Neumann Ede[139] (1.) (Ludwig Philippson[140] pedig apósa volt) rajzol róla tanulmányában:

---

137 Az elsők nemzedékei

138 Kayserling Jolán (1865–1940), festőnő, Mayer Kayserling német születésű budapesti rabbi lánya.

139 Neumann Ede (1859–1918), rabbi, hittudós, bibliafordító, vallástudományi tankönyvszerző. Életéről bővebben lásd: Magyar Zsidó Lexikon, Online Kiadás, OSZK MEK, http://mek-oszk.uz.ua/04000/04093/html/szocikk/13613.htm, letöltés ideje: 2023. március 18.

arcát, harcát, a vallásáért küzdő, az olthatatlan tudományszomjúsággal tanuló és tanító fiatal rabbit mutatja be, aki megvívta küzdelmét a svájci zsidóság egyenjogusításáért. Elmondja, mennyi szívós helytállással, bölcs tapintattal, körültekintéssel és lelkesedéssel küzdött, hivatalos fórumokon tárgyalt, érvelt, beadványokat szerkesztett és vitt az ország vezetői elé, állandóan a társadalom előterében mozgott, egymaga emberekkel emberekért harcolt. Nem lankadt, nem pihent, nem állt meg a győzelemig.

Most halála 50. évfordulóján lapozgatjuk az írásokat, amelyek róla szólnak és amelyeket ő írt. Úgy látjuk, mindkét kép, művész leányáé és pap vejéé is, az igazi Kayserlinget mutatja meg nékünk.

Nagy felkészültséggel, alapos tudással felvértezetten került 1861-ben Svájcba, Aargau kanton rabbiszékébe. Gyermekéveiben (Hannoverben született 1829-ben) a gimnáziumi tanulmányokkal együtt Talmudot tanult, majd fiatal korában Halberstadtban Hildesheimer[141] előadásait, Nikolsburgban Samson Rafael Hirschet,[142] Prágában Rappaportot[143] hallgatta. 22 éves korában

---

[140] Ludwig Philippson (1811–1899), német rabbi, hittudós, a 19. századi európai zsidó vallástudomány kiemelkedő alakja.

[141] Azriel Hildesheimer (1820–1899), német rabbi, hittudós, a 19. századi európai zsidó vallástudomány kiemelkedő alakja, a zsidó vallás modern ortodox irányzatának megalapítója.

[142] Samson Raphael Hirsch (1808–1888), német rabbi, hittudós, a 19. századi európai zsidó vallástudomány kiemelkedő alakja.

[143] Solomon Judah Löb HaKohen Rapoport (1786–1867), csehországi rabbi, hittudós, prágai főrabbi, a 19. századi európai zsidó vallástudomány kiemelkedő alakja.

rabbioklevéllel tarsolyában Berlinbe ment, ahol többek között Ranké[144] lett mestere. Négy év múlva megjelent első műve Mendelssohn Mózes[145] bölcseleti és vallási elveiről. (2.) Utána még több munkájában foglalkozott Mendelssohnnal. (3.) Ranké hívta fel figyelmét a pireneusi zsidók történetére. Teljesen elmélyedt a spanyol és portugál zsidók múltjának tanulmányozásában és megírásában. Hamarosan megjelent első munkája, amely a spanyol zsidók történetével foglalkozott (4.), amelyet azután az évek folyamán több műve követett e tárgykörből (5.). A kritika már azelőtt is nagy elismeréssel fogadta, ekkor ment el a csendes svájci faluba, Lengnauba, ahol miközben egy pillanatra sem tette le kezéből a könyvet, a tollat (6.), harcba kellett szállnia híveiért, a vallásért, annak szabad gyakorlatáért. Igaztalan vádakat cáfolt meg, amelyeket a gyűlölet koholt, a vallási szertartások ellen kiadott rendeletek megszüntetését eszközölte ki, és hosszú küzdelemmel, 9 évig, míg Svájcban volt, folyton harcolva kivívta svájci hívei számára a teljes egyenjogúsítást.

A régi pesti hitközség Meisel Alajos főrabbi[146] halála (1867) után hívta meg a Dohány utcai templomba német hitszónoknak és

---

144 Leopold von Ranke (1795–1886), német történész, a német és az európai történettudomány legnagyobb 19. századi gondolkodója, a modern értelemben vett, szigorúan forrásalapú történelemtudomány megalapítója.

145 Moses Mendelssohn (1729–1786), német zsidó filozófus, író, vallási gondolkodó, eredetileg kereskedő. A zsidó felvilágosodás, a Hászkhálá központi alakja. Célja a zsidók 18. században megszületető nemzetállamokba való integrációja volt, ennek érdekében igyekezett a zsidó és nem zsidó közösségek közötti párbeszédet elősegíteni.

146 Meisel Farkas Alajos (1816–1867), cseh származású magyar rabbi, hitszónok, 1859 és 1867 között pesti főrabbi.

rabbinak. (Akkor már 1866 óta Kohn Sámuel[147] volt a templom magyar hitszónoka.) Kayserling 1870-től 35 esztendeig, 1905-ben bekövetkezett haláláig pesti rabbi maradt. Feljegyezték róla, hogy nyájas, barátságos, segítőkész, közismerten igen jó ember volt, aki részt vett a közösség akkor alakuló kulturális és jótékonysági intézményeinek munkájában, készséggel vállalta mindig a hozzá forduló egyének megsegítését, mindig mindenkinek szívesen rendelkezésére állott. Rengeteg terhet rótt rá rabbihivatásának teljesítése, mégsem hagyta el egy napra sem íróasztalát, szakadatlanul dolgozott, utazott, anyagot gyűjtött. Spanyolul, portugál nyelven fiatal korában megtanult. Kétszer is járt Spanyolországban, megfordult Európa nagy városaiban, mindenütt búvárkodva könyvtárakban és tudományos intézetekben.

A pireneusi zsidók történetének, irodalmának és költészetének megírása mellett általában a XVIII. és XIX. század zsidóságának történetét tanulmányozta. A XIX. század történetéről írott munkáin főleg pesti rabbisága idején dolgozott. Célja, hogy e két század zsidó történelmét megírja, nem valósulhatott meg. Dolgozott kora magyar és külföldi tudományos folyóiratainak, részt vett enciklopédiák szerkesztésében még élete utolsó napjaiban is. Megírta elődje, Meisel (7.) és apósa, Philippsohn (8.) életrajzát, könyvet írt a zsidó nőről (9.), továbbá a XIX. század kiváló zsidó személyiségeiről, közben a körülmények követelésére vallásvédő iratokat (10.) is adott ki, felemelte a szavát a tiszaeszlári

147 Kohn Sámuel (1841–1920), főrabbi, vallástörténész, a Pesti Izraelita Hitközség főrabbija és az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat elnöke. Életéről lásd bővebben: Magyar Életrajzi Lexikon, Online Kiadás, OSZK MEK, https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/kohn-samuel-764E9/, letöltés ideje: 2023. március 18.

vérvád (11.) idején is. Számos cikke, kisebb tanulmánya mellett 86 értekezést írt. Foglalkozott ezek között az amerikai zsidók felkérésére a zsidók szerepével az újvilág felfedezésének történetében. (12.) Gyakorlott, kedvelt templomi szónok volt, a berlini M. Sachs[148] követője, beszédei egy-két kivétellel nem maradtak meg, de kiadott két kötetet kora szónokairól és prédikációikból. (13.)

Élete és munkássága, egyéni arca és zsidó harca arról tesznek tanúságot, hogy olthatatlan tüzű szeretet lobogott benne vallásáért és a tudományért. „Modern zsidó volt, nemcsak lett, mint kortársainak nagy része" – írta róla halála után az emlékezés. Fiatal korában tántoríthatatlanul ragaszkodott a hagyományhoz, nem értették meg, amikor elment S. R. Hirschet hallgatni, a kis svájci hitközség konzervatív körei viszont haladónak tartották, és eleinte ellentétbe kerültek az idő szavát megértő rabbival, ám „a gondolkodó elme és a vallásos érző szív nem juthatott őbenne sohasem ellenkezésbe, nevelésénél fogva, amely már a műveltség és vallás jegyében folyt le." (14.)

…Még néha emlegetik megmaradt hívei, akik ismerték és hallották beszédeit, akiknek családi örömében és bánatában részt vett, de már egyre kevesebben lesznek öregeink között is, akik emlékeznek reá. Úgy érezzük azonban, mégsem lesz sorsa az elfelejtés: lassan teljesen a történelem veszi át emlékezetét; mi most a félszázados évfordulón a múlt homályából közel hoztuk őt

[148] Michael Yechiel Sachs (1808–1864), német zsidó teológus, rabbi, a 19. század nagyhatású európai izraelita hittudósa. Korának egyik legnagyobb prédikátora volt, és két kötetnyi prédikációt publikált, valamint vallásos költői munkássága is jelentős.

magunkhoz, fényre lobbant, ami belőle mindig fényleni fog, emlékei és a történelem méltóan őrködnek felette. Bacher Vilmos,[149] Kayserling pesti rabbisága 25 éves évfordulóján tudományos jelentőségét méltatva, így írt róla (15.): Svájcból, „a szabadság e földjéről hozzánk jött, nem sokkal a magyarországi zsidók állampolgári jogainak törvénybe iktatása után, hozzánk jött a férfikor teljében, hogy szellemének és szívének kincseit, hogy beszédjének erejét és ihletét, jellemének tisztaságát és szilárdságát a magyar főváros nagy hitközségének szentelje. Hozzánk jött, és idegen származása dacára és ámbár nyelvünket elsajátítani nem bírta, egészen a miénk lett."

Dr. Katona József

JEGYZETEK: 1. Dr. Neumann Ede, Nagykanizsa: Kayserling M., IMIT-Évkönyv, 1906. - - - 2. Moses Mendelssohns philosophische und religiöse Grundsätze mit Hinblick auf Lessing, 1856. - - - 3. Moses Mendelssohn. 1862; Moses Mendelssohn. Ungedrucktes und Unbekanntes von ihm und über ihm, 1883. Die jüdische Literatur von M. Mendelssohn bis auf die Gegenwart, 1896. - - - 4. Ein Feiertag in Madrid. 1859. - - - 5. Sephardim, 1859; Geschichte

[149] Bacher Vilmos (1850–1913), rabbi, orientalista, hittudós. 1876-ban szerezte meg rabbinikus diplomáját, 1877-től 36 éven át az Országos Rabbiképző Intézet tanáraként dolgozott. Jelentős része volt az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Bibliájának kiadásában, illetve elindította a Magyar Zsidó Szemle című folyóiratot. Korának egyik legkiemelkedőbb magyar zsidó hittudósa volt, könyvek tucatjait írta és szerkesztette. Életéről bővebben lásd: *Magyar Zsidó Lexikon*, Budapest, 1929, 73–74. o.

der Juden in Navarra, den Baskenländern und auf den Balearen, 1861; Geschichte der Juden in Portugál, 1867; Refranos e proverbios de los Judios Espanola, 1889; Bibliotheca Espanola–Portugueza–Judaica 1890. - - - 6. Menasseh ben Israel. Zugleich ein Betrag zur Geschichte der Juden in England, 1861. - - - 7. W. A. Meisel, 1891. - - - 8. Ludwig Philippsohn, 1898. - - - 9. Zsidó nők a történelem, irodalom és művészet terén, 1883. - - - 10. Das Moralgesetz des Judentums in Beziehung auf Familie, Staat und Gesellschaft, 1882; Az uzsora és a zsidóság, 1882; Die Juden als Patrioten, 1898. - - - 11. Die Blutbeschuldigung von Tiszaeszlár, 1882. - - - 12. Christoph Columbus und der Anteil der Juden an den spanischen und portugiesischen Entdeckungen, 1894. - - - 13. Bibliothek jüdischer Kanzelredner, 1870–72. - - - 14. Dr. Richtmann Mozes: Kayserling. M. Zs. Sz. 1905. - - - 15. Dr. Bacher Vilmos: Kayserling, M. Zs. Sz. 1895.

A DEBRECENI HITKÖZSÉG RABBIJAI. KRAUSZ VILMOS (1853–1921)

Bernfeld Jónás halála után a hitközség olyan rabbival akarta az állást betölteni, aki nemcsak a Talmudban és a rabbinikus irodalomban jártas egyén, hanem világi műveltséggel is rendelkezzék, és főleg magyarul prédikáljon.

Kitűzték-e a pályázatot? Kik voltak a pályázók? Szándékában volt-e már akkor is a debreceni hitközségnek, hogy olyan rabbit válasszon meg, aki az Országos Rabbiképzőben végzett, hiszen erre már volt előzőleg példa, amikor 1886 szeptemberében Dr. Bárány Józsefet[150] választotta meg hitszónokává? Ma már mindezekre a kérdésekre aligha kaphatunk érdemben választ hitközségi levéltárunk elpusztulása miatt. Minderről a helybeli lapok sem tesznek említést. Az előzmények minden bevetése nélkül közli a „Debreceni Ellenőr", hogy 1891. szeptember 6-án Drucker Mór elnöklete alatt rabbiválasztó közgyűlésre gyűlt egybe a hitközség, és „nagy lelkesedéssel, közfelkiáltással" megerősítették Krausz Vilmos[151] halasi rabbi megválasztását. Háromtagú küldöttséget menesztettek Kiskunhalasra, hogy a megválasztásáról

[150] Bárány József (1859–1910), rabbi, hittudós, kecskeméti főrabbi. Életéről lásd bővebben: Róna Tamás: *A közösség szolgálatában. Kecskemét négy neves rabbijának pályarajza a dualizmustól a Kádár-korszakig*, Budapest, Magyarhoni Zsidó Imaegylet (ZSIMA), 2022, 17–22. o.
http://real.mtak.hu/145994/1/RT_4_A_kozosseg_szolgalataban_Kecskemetnevesrabbijai.pdf, letöltés ideje: 2023. április 6.

[151] Krausz Vimos (1853–1921), rabbi, hittudós, Kiskunhalas, majd Debrecen főrabbija.

szóló okmányt ünnepélyesen átadják neki. Egyidőben folyamatba tették az előkészületeket is fogadására és hivatalába való beiktatására. (1.)

I.

1891. december 6-án, vasárnapi napon volt a beiktatása. Kabáig 200 hitközségi tag utazott eléje Drucker Mór elnök vezetése alatt, aki a vonatban üdvözölte, melyre a főrabbi „ékes" szavakban válaszolt. A küldöttséghez időközben Püspökladány, Kaba, Hajdúszoboszló testvérhitközségeinek küldöttségei is csatlakoztak. Debrecenben az állomáson nemcsak a hitközség „apraja-nagyja", hanem a város színe-java is megjelent. „Amikor a főrabbi a peronra lépett, riadó éljenzés hangzott föl", és Dr. Kemény Mór rövid üdvözlő beszédére a megérkező főrabbi „talpraesett magyar válaszában mondott köszönetet szíves fogadtatásáért." A menet azután hosszú kocsisorban a Szent Anna utcai templom felé indult, amely mar zsúfolásig telve volt a hívektől és a város képviseletében megjelentektől. „A templom nem fogadott még falai közé ily nagy óriási közönséget, mint ez alkalommal. A főrabbi csak nagy nehezen törhetett utat magának." Bent Dr. Popper Alajos hosszabb beszédben üdvözölte és meleg szavakkal ajánlotta föl az új otthont s kérte, hogy minden tettét a hit és a hazafias törekvés vezesse. „Lendületes válaszában Krausz főrabbi hangsúlyozta, hogy hazafias és kulturális szellemben cselekedni egyértelmű a zsidó papi hivatás feladatával." A mincha ima elmondása után következett a székfoglaló beszéd. E beszédéről a helybeli lapok áradozva és lelkesedéssel írtak. A „Debreceni Ellenőr" a következőket írta: „Egy valódi szónoklat, magyar szónoklat volt ez, a modern ékesszólás és tudás köntösében. Fejtegetéseit Zakariás

próféta ezen verséhez fűzte: »ÍGY SZÓL AZ ÖRÖKKÉVALÓ, A SEREGEK URA: HA AZ ÉN UTAMBAN JÁRANDSZ ÉS MEGŐRZENDED AZ ÉN MEGŐRZENDŐMET, ÉS HA MÉG TÖRVÉNY SZERINT INTÉZED AZ ÉN HÁZAMAT ÉS ŐRE LÉSZESZ AZ ÉN PITVAROMNAK, ADOK NEKED ELŐMENETELT ÉS SIKERT AZ ITTEN ÁLLÓK KÖZÖTT.« (2.) Rendkívüli hatással volt a tiszta magyarsággal és kitűnő eloquentiával tartott beszéde, melyben ezen alapigét három részre osztva és megmagyarázva kijelentette, hogy főtörekvése leend három irányban működni, mégpedig elsősorban a vallási és felekezeti öntudatot fejleszteni és ébren tartani; másodsorban a híveit a hazafiasságra, polgári erények elsajátítására és közművelődésére serkenteni; harmadsorban az Úr pitvarának, ti. az iskolának hű és gondos őre lenni és a tanítókkal vállvetve az ifjúságot, a felekezet, a haza jövőjének ezen biztosítékait, vallásos, hazafias és erényes polgárokká nevelni. Kitűnő beszédét a királyra, a kormányra, a városi és megyei hatóságokra és a hitközségre mondott áldással fejezte be az elragadtatott hallgatóság szűnni nem akaró éljenzései mellett…" (3.)

A „Debrecen" című helyi lap pedig ezeket írta: „A beszéd, mint írott beszéd is az egyházi szónoklat legkiválóbb termékei között méltón helyet foglalhat, az aggodalmakat eloszlatta, a reményeket fokozta … A másfél óráig tartott szentbeszédet, mely részleteiben nemcsak a szentírás, de a modern vallásbölcselet s kiváltképpen a magyar költői irodalom beható és épp oly alapos, mint magas színvonalú kritikával párosult ismeretében bővelkedett … A szentbeszédet az egybegyűlt nagyközönség szintén hatalmas »Éljen« riadallal fogadta, ami aligha hangzott még föl e templomban, aminek kiemelésével csak annak az általános

tetszésnek önkénytelen kitörését akarták jelezni, mellyel az új debreceni zsidó pap beköszöntő beszédét fogadta úgy híveinek nagy tömege, mint az ott jelen volt notabilitások…" (4.)

II.

Szoladon (Somogy m.) született 1853-ban. Vallásos, szegény szülők gyermeke volt. Már gyermekkorában rabbinak nevelték. Korán elkerült a szülői háztól, és egészen fiatalon kellett kenyerét megkeresnie, amelyből még szegény szüleinek is kellett nyújtania. A tatai, a tabi és a pozsonyi jesivákban tanult. Mestereinek egyik legkedveltebb tanítványa volt. Rabbiképesítését a pozsonyi jesiván szerezte. De azután is folyton tanult és művelte magát. Magánúton készült [f]el a tanítói képesítő vizsgálatokra. Marosvásárhelyen tette le kitűnő eredménnyel. Rövidesen utána Szászrégenben magyar–zsidó elemi iskolát alapított. Itt találta meg boldog életpárját, Pollák Bernát ottani rabbinak a leányában. Itt fejtette ki működését, amíg a kiskunhalasi hitközség rabbijává nem választotta. A hívei szeretetén kívül a város is nagy megbecsülésben részesítette, és a magyar kultúra érdekében kifejtett munkássága miatti jutalmául évente hat öl fát szavazott meg neki. Tudása és hitszónoki képességei miatt több hazai hitközség hívta meg rabbijának. (5.) „Benne keresték a zsidó tudás méltó képviselőjét. A Tóra életfájáról árasztotta az ajkak gyumölcsit, nem annyira a hitszónoklat mesterfogásaival, mint a Tóra hatalmával." (6.)

Debrecenben 30 évig működött 1921. február 4-én – Sövát 27 –, 68 éves korában bekövetkezett haláláig.

III.

Mindemellett, hogy alapos és széles zsidó tudással átszőtt világi kultúrának és műveltségnek volt a híve – erősen konzervatív érzésű rabbi volt. Szigorúan ellene volt a reformoknak, s mindvégig erősen kitartott és a hitközségével is megtartatta azt az álláspontot, amely a statusquo gondolatot abban az időben olyannyira jellemezte: se nem ortodox, se nem neológ. Minden szélsőség imitálása nélkül akart megmaradni a hagyományos zsidó hitélet keretei között. „Szavai, mint pörölyütések a reformokra törekvő gondolatokra, megpuhulnak és megőrzi hitközségének konservativ tekintélyét." (7.) Az ő személye és személyes varázsa volt képes egymagában Debrecenben először egybekapcsolni „a héber és magyar nyelvnek szentségét". Az ő hazafias mellén díszlett először a magyar ítélet mellpalástja, amelyről ő maga mondá: „Kimutatjuk véle a zsidó morál tisztaságát és fenségét, és eltiprással fenyegetett jogainkat megvédelmezzük." (8.)

Kerek három évtizedes debreceni működése alatt osztatlan szeretetben, tiszteletben és megbecsülésben volt része nemcsak hitközsége, hanem más felekezetek híveinek és papjainak részéről is. Egy-egy szónoklata alkalmával keresztények is jöttek nagy számban templomába, és lelkesedéssel hallgatták magyar beszédeit és hazafias könyörgéseit. (9.)

Kifogyhatatlan volt a szeretet és jóság gyakorlásában, amelyek nemcsak szavakban, hanem tetteiben is mindenkor megnyilatkoztak. Nagyon nagy családja volt. Emiatt tengődnie kellett. De ennek ellenére a háza mégis mindig nyitva volt minden szűkölködő előtt. Asztalánál mindig fönn volt tartva egy-egy megterített hely a bevágódó szegény vendégek számára. Lakása ajtajában mindig készenlétben állott egy kosárban kenyér

bőségesen, valamint egyéb ételek a szegények számára. A koporsóját is annak az asztalnak a deszkáiból ácsolták, amely szegényeit állandóan megvendégelte. (10.) Legendás még ma is az a híre, hogy nem ment el sohasem egy híve mellett, sem ismerősei mellett úgy, hogy ne érdeklődött volna sorsuk után, örömük vagy bánatuk felől, és meg ne biztatta volna őket áldó szavaival.

Az ő közreműködésére és fáradhatatlan szervezésére épültek Debrecenben a hitközség gyönyörű templomai (11.), polgári leányiskolája (12.), a zsidó gimnázium alapjai is alatta vetetett meg és sok-sok minden más még, ami a debreceni stat. hitközségnek kívül-belül súlyt, tekintélyt és értéket adott.

„ÉS AZ ÉRTELMESEK FÉNYLENEK, MINT AZ ÉGBOLTOZAT FÉNYE, S AZOK, AKIK SOKAKAT IGAZSÁGBAN ELIGAZÍTANAK, MINT A CSILLAGOK ÖRÖKKÖN ÖRÖKKÉ." (13.)

Dr. Weisz Miksa

JEGYZETEK: 1. 1891. IX. 7. Lásd még: „Debreceni Hírlap" 1891. IX. 7. számát. - - - 2. Zechárja 3:6. - - - 3. „Debreceni Ellenőr" 1891. XII. 7. és „Debreceni Hírlap" 1891. XII. 7. számait. - - - 4. 1891. XII. 8. számában. - - - 5. Egyetértés (debreceni politikai napilap) 1921. II. 5. - - - 6. Dr. Schlesinger Sámuel: „Az én elődöm". Krausz Vilmos néh. debreceni főrabbi emlékezete. Izr. Családi Naptár. XIII. évf. 1924/25. 74–77p. - - - 7. uo. - - - 8. uo. - - - 9. Krausz Vilmos néhány nyomtatásban megjelent hitszónoklatának a bibliográfiája: Kiná uttöfillá[152] – Erzsébet

[152] Gyászének és ima.

királynő gyászünnepén Pályázat VII. 1898. 40. sz.; A zsidó főpap hivatása a jelenkorban. Beiktatási beszéd a szatmári statusquo ante izr. hitközség főrabbijának, főtiszt. Jordán Sándor főrabbi úrnak 1903. évi aug. 18-án történt beiktatási ünnepélyén. Magyar Zsinagóga, V. 29–35.; Gyászbeszéd Handler Mark zcl. tatai főrabbi ravatala fölött. M. Zsg. XII. 123–129.; Gyászbeszéd Kiskunhalason 1912. január 9-én özv. Hosmeister Illésné koporsójánál. M. Zsg. XIII. 144–149.; Búcsúztató beszéd dr. Gál Zoltán koporsójánál 1918. XI. 15-én. M. Zsg. XX. 28–31.; Mázkir beszéd. l[d]. Hevesi Simon, Jubiláris emlékmű Handler Mark tatai rabbi 40 éves hivatali jubileuma alkalmából. Lugos.; Dr. Langfelder Artur cs. és kir. törzsorvos emlékezete. 1871–1914. Szeged, 1916. 13–15. – A magyar irodalom és nyelv területén is munkálkodott, a magyar nyelv szókincséről és származásáról tanulmányt írt. Múlt és Jövő. XI. évf. 1921. 7. sz. - - - 10. Egyetértés debreceni polgári napilap 1921. II. 8. száma. - - - 11. A Deák Ferenc utcai és Kápolnás utcai templomokkal kapcsolatos érdemeiről még külön foglalkozni fogunk. - - - 12. Dr. Weisz Miksa: Kardos Albert, Új Élet 1952. IV. 24. számában. - - - 13. Dániel 12:3.

VIDÉKI ZSIDÓSÁGUNK
(2. folyt.)

Az adatgyűjtés legideálisabb megoldása az lett volna, ha elkészítettük volna a vidéki zsidóság teljes névsorát az összes – hitéleti szempontból fontos – adatokkal. A munka így átnyúlna a szociográfiába. Csak az ilyen, egészen pontos adatok ismerete tenné lehetővé az egyes területeken egyre koncentrálódó hitéleti munka lelkiismeretes ellátását. Ha minden vidéki zsidónak személyi lapja lenne – mint ahogy Hirschler Pál[153] zl. íróasztalán ott állott híveinek kartotékja –, az érintkezés nehézségei megoldódnának.

Első közleményünk megjelenése óta a Magyar Izraeliták Országos Irodája adatgyűjtést rendelt el az összes hitközségekben. A beérkezett adatok első, nyers összesítését az Intézőbizottság Végrehajtó bizottságának legutolsó ülésén ismertették.

Körlevelünk örömmel jegyzi fel ezt az eseményt mint [egy] régi szükséglet utólagos megvalósulását. Köszönjük az Országos Iroda vezetőségének e munkáját. Közleményeink talán így sem lesznek érdektelenek, mert alkalmat adnak egyrészt a két adatgyűjtés alapján kölcsönös helyesbítésre, másrészt egy esztendő különbségei is utalnak majd előttünk ismert általános törvényszerűségekre.

Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az 1946-ban tartott számlálást I;, az 1948. december 31-i állapotnak megfelelőt II;, az 1953. december 31-i állapotnak megfelelőt III;, végül pedig az Országos Iroda mostani számlálását IV; jellel jelöljük.

---

[153] Hirschler Pál (1907–1944), rabbi, hittudós, székesfehérvári főrabbi. 1944-ben a Holokauszt áldozataként hunyt el.

II.

A vidéki zsidóság lélekszáma III;-kor 20.000 körül lehetett. Ez összehasonlítva a II;-vel 40%-os csökkenésnek tűnik. Az eredményt a következő számítások alapján nyerjük. A II; számlálás végeredménye 37.913 lélek. Ebben bennfoglaltatnak a Nagy-Budapesthez csatolt peremvárosok 4265 főt számláló népessége. A mai vidéki területre vonatkoztatva 33.648 főből indulhatunk ki.

Valószínűnek kell tartanunk, hogy a II; 33.648-as szám magasabb a valóságos lélekszámnál. A gyűjtés idején az adatszolgáltatók olyan szempontokat éreztek, melyek következtében magasabb számokat jelentettek.

Csupán egyetlen példa. A szegedi hitközség egyik volt vezetője Budapesten állandóan 2.500 szegedi zsidóról beszélt, 1946–1947-ben. A II; 1.800 lelket tüntet fel Szegeden. Bizonyos, hogy már 1947-ben sem volt 1.800 lélek, legfeljebb 1.650. III;-ban a lélekszám csupán 970-re tehető. Így az II;-ban [a] lélekszám 1450 körül mozgott. Az ilyen nagyarányú, durva, láthatóan szándékos tévedés csak néhány nagyvárosra vonatkozik. (A Duna–Tisza közi 1945–46-os magas lélekszám megmagyarázására még később visszatérünk.)

Az 500 lelken aluli hitközségek adatai rendszerint megközelítően pontosak.

Ugyanakkor a III; felvételben sok helyen alacsonyabb számokat kaptunk a valóságosnál. Az utolsó esztendőkben odaköltözöttek a létszámban nem szerepelnek.

Összevetve tehát a három adatot:

I; 1946	II; 1948. XII. 31.	III; 1953. XII. 31.
42.124	33.648	20.000

A csökkenés a szükséges kiigazításokat figyelembe véve I; és II; között 20%, II; és III; között 33%, I; és III; között 50%!

Vagyis a mai vidéki zsidóság a visszatértek felét sem éri el!

III.

Különösen erősen jelentkezik a csökkenés a nagy létszámú hitközségekben. Amíg II;-ben 23 hitközségben élt 300 léleknél több zsidó, addig III;-ban csupán 10 hitközségben!

A legnagyobb lélekszámú hitközségek összehasonlító adatai a következők:

	II;	III;		II;	III;
Debrecen	4.500	3.500	Békéscsaba	434	197
Miskolc	2.357	1.574	Hódmezővsh.	430	280
Szeged	1.800	970	Sopron	408	255
Nyíregyháza	1.000	591	Szombathely	372	?
Pécs	928	477	Karcag	363	?
Makó	760	380	Hajdúnánás	362	?
Kisvárda	650	355	Baja	360	180
Szolnok	577	320	Sátoraljaúj.	360	204
Kaposvár	574	419	Székesfehérvár	346	285
Győr	531	585	Orosháza	328	200
Kiskunhalas	462	169	Nyírbátor	325	191
			Pápa	317	289

Ha nem a községkerületek beosztása, hanem a földrajzi tagozódás szerint és a II; számlálás adatai szerint 4 részre osztjuk az országot, a következő arányokat találjuk:

	II;	III;	
Dunántúl	7.163	5.000	30%
Észak-Magyarország	5.991	3.500	40%
Duna–Tisza köze	3.416	1.000	71%
Tiszántúl (teljes Csongrád és Szolnok megyével)	17.078	11.000	38%

Fentiekből kitűnik, hogy a csökkenés a legkisebb a Dunántúlon, és a legnagyobb a Duna–Tisza közén.

Még szembetűnőbb ez a különbség, ha a dunántúli és a Duna–Tisza közén lévő városokat hasonlítjuk össze.

Pécs kivételével, melynek II; adata (928) valószínűleg szintén nem megbízható, a nagyobb városok a következő képet adják:

	II;	III;	
Kaposvár	574	419	
Győr	531	585	
Székesfehérvár	346	285	
Pápa	317	289	
Sopron	408	255	
	2.176	1.833	lélek.

Ha tehát Pécs és Szombathely kivételével a dunántúli 300 lelket számláló községek adatait összeadjuk, a csökkenés csupán 343 fő, azaz 15%!

A dunántúli 15% és a Duna–Tisza közén található 71% magyarázatára a következő közleményben térünk vissza.

(folyt. köv.)

Dr. Schindler József

SZEMLE

OBADJA,[154] A PROZELITA[155]

A zsidóságba való áttérés előmozdítása nem tartozott kitűzött feladataink közé, történelmünk folyamán mégis nagy számban voltak, kik meggyőződésüktől vezetve nálunk találták meg hitüket, meggyőződésüket (l[d]. Heller, Zsidó hitterjesztés. I.M.I.T.-Évkönyv. 1930. 90–102.).

Scheiber Sándor újabb geniza publikációja nyomán a normandiai származású Obadja betérésére vonatkozólag kapunk igen értékes adatokat (Kirját Széfer. XXX. 93–98.).

Obadja neve először Nátán Ádler[156] kutatásaiból vált ismeretessé. J. Mann munkálatai tovább gyarapították a róla való ismereteket, korára, életére vonatkozólag. Így megtudtuk, hogy Obadja betérése után (1102 körül) végiglátogatta a zsidó gyülekezeteket Palesztinában, Szíriában, Egyiptomban, Mezopotámiában, megtanult héberül és megírta élettörténetét. S.

[154] Obadja 12. századi, normann származású, itáliai keresztény szerzetes volt, aki áttért a zsidó hitre.

[155] Prozelita = nem zsidó születésű, a zsidó vallásba betért személy.

[156] Nathan Adler (1741–1800), német zsidó rabbi, kabbalista, vallási gondolkodó. 1761-ben jesivát, zsidó teológiai főiskolát alapított, és a korszak számos jeles európai rabbijának tanára volt.

D. Goitein[157] jeruzsálemi egyetemi tanár néhány hónappal ezelőtt újabb anyagot adott ki és annak a reményének adott kifejezést, hogy újabb találatokkal majd az eddigi töredékek kiegészülnek.

A történelmi anyag fontossága folytán a tudományos világ várta a további töredékek felbukkanását. A Kaufmann-genizák között Scheiber Sándor talált értékes újabb négyoldalnyi anyagot, mely a Mann anyagával való összevetés után ahhoz a felismeréshez vezetett, hogy valamennyi eddig talált töredék egyazon kéz, a betért Obadja írása. A szöveg igen rossz állapotban maradt meg, és csak Scheiber nagy hozzáértése és gyakorlata tudta azt megfejteni.

Scheiber publikációjából Obadjára vonatkozó újabb értékes adatokat ismerünk meg. Meg tudjuk, hogy Oppidóban, Dél-Itáliában született, neve áttérése előtt Johannes volt. Ikertestvére harcot kedvelő ember volt, őt azonban a könyv és tudomány vonzotta.

Megismerjük áttérésének okát is. Andreas Archiepiscopus,[158] Bari érseke (XI. század) áttért a zsidó vallásra, a keresztények kezdetben üldözték őt, majd tömegesen követték példáját. Johannes még gyermek volt, mikor hallotta ennek hírét, és valószínűleg ez adhatta az okot az áttéréshez. Bagdadban a zsidók élelemmel látják el, és a jesiva vezetője, Jicchák b. Móse módot ad neki, hogy az árva gyermekektől Szentírást tanuljon.

---

[157] Shelomo Dov Goitein (1900–1985), német születésű amerikai zsidó néprajztudós, történész, arabista, a 20. század jeles zsidó kéziratkutatója.

[158] András, keresztény főpap, 1062-től legalább 1066-ig, de valószínűleg valamivel tovább volt Bari érseke. 1066-ban Konstantinápolyba utazott, ahol áttért a zsidó hitre, majd a muszlimok uralta Egyiptomba menekült, és ott élt 1078-ban bekövetkezett haláláig.

A szöveg a bagdadi zsidók helyzetére vonatkozó adatokat is tartalmaz. Al-Muqtadi kalifa idejében (1075–1094) megkülönböztető sárga jelet kellett viselniök a fejükön és övet a derekukon. Obadja leírja, hogy minden zsidó nyakában egy ólomérem csüngött, rajta e felírással: dimi, ami oltalmat jelent. Ezt ugyanis a nem-muzulmánoknak, így a zsidóknak pénzen kellett megvásárolniok. A zsidó nők megkülönböztető jelként egyik lábukon vörös, a másikon fekete cipőt viseltek. Nyakukban csengő volt, hogy messziről felismerje őket a nem-zsidó lakosság. A zsidókra kirótt speciális adókról is értesülünk.

Scheiber munkája nyomán több értékes, eddig ismeretlen adat vált ismeretessé, és Obadja áttérésének e feltárt részlete a zsidó szellem hatásának újabb bizonyítéka.

Dr. Komlós Ottó

HÉTRŐL HÉTRE

TÖRUMÓ[159]

A rabbi hallgatóságának élményvilágát legalább úgy gazdagítja a szombat délután, fehér asztalnál elmondott kötetlen formájú tanítás, mint a templomi áhítatban tartott prédikáció.

B. Jeussohn: Fün ünser alten Ajcer című gyűjteményéből mutatok be szemelvényeket. Jeussohn több sorozatban jelentette meg a Tórára, a megillákra[160] és a Perekre[161] gyűjtött régi magyarázatokat.

Az itt közölt példákat nemcsak azért fordítottam, hogy a kartársak a gyakorlatban felhasználják – hiszen a könyvet bárki könnyen használhatja –, hanem hogy a gondolatmenet és a forma serkentsen bennünket a mai ember igényét kielégítő szellemes magyarázatok írására.

---

[159] Egy tórai hetiszakasz neve (Adomány, 2Mózes 25.1 - 27.19.).

[160] Az öt ószövetségi tekercs: Énekek éneke, Rúth könyve, Jeremiás siralmai, a Prédikátor könyve és Eszter könyve.

[161] Teljes címe Perek sirá: A költészet fejezete, másképpen A teremtés költészete. Bibliai és talmudi idézetekből áll, ismert volt már a Talmud korában is. Több változata létezik.

A hetiszakaszokhoz írt magyarázatok összefüggés nélkül a szidra[162] egy-egy verséhez fűződnek.

==

25,1. Azért következik ez a hetiszakasz csak Mispótim[163] szakasza után, mert az embernek előbb meg kell tanulnia, hogy hogyan kell törvényesen és becsületesen megszerezni azt, ami a Törumóhoz szükséges. (Mökaur bóruch.[164])

25,1. A Mispótim felsorolja azoknak a törvényeknek egész sorát, amit nem szabad megtenni, nehogy a másik embernek rosszat tegyünk. Ez azonban egyedül nem elég. Kevés az, hogy nem teszek a másiknak rosszat. Jót kell tenni! Segíteni a másikon, és a Törumóval a közösségen. (Hádrus vöhoijun.[165])

25,2. Kéréssel fordul Isten a zsidókhoz. Adjatok a Szentélyre! Noha azt ti használjátok, a ti számotokra épül, adjátok oda szívvel adományaitokat.

25,2. Méész kol is áser jidvenu libbau.[166] Ha van olyan, aki szeretne adni, de nincs módja, s megmutatja, hogy van szíve és az a közösségé, az is olyan, mintha Isten szentélyére adakozott volna. (Kánfé nösorim.[167])

---

162 Hetiszakasz.

163 Tórai hetiszakasz (Törvények, 2Mózes 21.1 – 24. 18.).

164 Baruch Epstein rabbi (1860–1941) négykötetes könyve.

165 A szónoklat és a tanulmány: Aharon Ben-Natan Levin (1879–1941) műve a Tóra hetiszakaszairól.

166 „Minden embertől, akit szíve arra hajt…" (2Mózes 25. 2.).

167 Sasok szárnyán: Lichtenstein Abraham Ben-Eliézer Lipman lengyel rabbi 1881-ben megjelent könyve.

R. Jiszróél Szalanter bement egy hívéhez jótékony célra kérni. Ez, noha egy év alatt még módosabb lett, mint volt, éppen annyit adott, mint egy évvel azelőtt. Most értem Dávid király szavait – mondta –: Haun vöauser bövészau, vöcidkószau aumedesz lóád![168] Ha módosabb is, a cödókó[169] a régi mértéken megáll.

R. Mordecháj Bánet bement egy módos emberhez, és kért tőle jótékony célra. A következővel utasította el: „Már én csak jobban szeretek titokban adni!" Érdekes – mondta a rabbi –: bűneiteket is titokban követitek el, mégis minden előbb-utóbb napvilágra kerül. Csodálatos, titkos adományaitok még sohasem kerültek napvilágra.

25,8. Vöószu li mikdos vösóchánti böszauchom.[170] Nagy a munka értéke Isten előtt. Addig a Söchinó[171] nem nyugodott a zsidóságon, míg meg nem csinálta a Szentélyt. (Óvausz di r. Nószon.[172])

Minden ember építhet Szentélyt: benn a szívében, és akkor ott fog lakozni a Söchinó.

A keruboknak gyermekarca volt. A frigyszekrény és a Tóra igazi őrzői a gyermekek. (R. Jósé Beer-Briszk.)

25,20. El hákápauresz jiju pöné hákruvim.[173] Hogyan álltak a kerubok? Egyik vélemény szerint: egyik a másik felé fordult. A

---

168 „Vagyon és gazdagság van házában, s örökké megáll az igazsága!" (112. zsoltár 3.).

169 Adomány.

170 „Készítsenek nekem szentélyt, hogy lakjam közepettük" (2Mózes 25. 8).

171 Isteni jelenlét.

172 Az Avot (Atyák) traktátus kiegészítése, szerzője a tanaita Natan rabbi.

173 „A födél felé legyen a kerubok arca" (2Mózes 25. 20).

másik vélemény szerint: arcuk a ház felé. Isten akarata szerint akkor él Izráel, mikor egyik a másik felé fordul, a ház felé, mikor nem Isten akarata szerint él. (Baba Batra 89.[174])

Ha Isten akarata szerint akar élni Izráel, akkor törődnie kell egyiknek a másikkal, s nem elég, ha csak a templomot járja és arcát az ég felé fordítja.

Dr. Jólesz Károly

[174] Szó szerint: utolsó kapu. A Talmud Nezikin (Károkozások) traktátusának harmadik része.

ZÁJIN ÁDÁR[175]

Az alábbiakban közöljük a világ minden táján elhunyt neves zsidó testvérek névsorát, a Zájin Ádár beszédben való felhasználás végett. Kérjük a kartarsakat, hogy általuk ismert, itt nem szereplő elhunytak nevét és rövid jellemzését közöljék a KÖRLEVÉL-lel.

1.

Mártírok

Dr. Moussa Marzouk 28 éves orvos és Samuel Mazar 26 éves tanító növelték a zsidó mártírok sorát. Kairóban ítélték halálra őket, és itt is végezték ki. Max Bennett, aki ugyanezen ügyben volt letartóztatásban, öngyilkossá lett cellájában. Az egyik vádpont volt [a] baloldali gondolkodás és a francia kommunista párttal való kapcsolat. A kirakatper a belső nehézségek kendőzésére szolgált.

2.

Rabbik

Dr. Israel Mattuck,[176] a legnevesebb liberális rabbik egyike, a Liberal Jewish Synagogue rabbija 70 éves korában halt meg. 36

[175] Ádár hónap hetedik napja, Mózes születésének és halálának dátuma.

[176] Israel Mattuck (1884–1954), litván születésű rabbi, aki később az Amerikai Egyesült Államokban liberális zsidó vallási gondolkodóként vált ismertté.

éven át vezette községét. Litvániában született híres rabbik utódjaként. Gyermekkorában vándorolt ki, és a Cincinnati-i Rabbiképzőben és a Harvard Egyetemen nevelkedett. Először elvetette a kasrusz[177] szabályait, majd esketett olyan elváltakat is, akiknek nem volt get-jük.[178] Híveire nagy befolyása volt. Működése alatt 15-re emelkedett a liberális községek száma.

Mayer Mordecháj Silverman,[179] New York legöregebb ortodox rabbija 96 éves korában halt meg. Az ortodox Rabbiegyesület alelnöke volt.

Justus Taal,[180] Hollandia askenáz főrabbija 73 éves volt. R. Tóbiás Taalnak,[181] Hága főrabbijának a fia, az amszterdami Rabbiképző növendéke volt. Előbb Utrecht, majd 1945-től Amszterdam főrabbija. A háború alatt az amszterdami kálvinista Szabadegyetem rejtette el feleségével együtt. Vezető szerepet játszott a holland zsidóknak abban a törekvésében, hogy visszaszerezze a zsidóságnak azokat a zsidó gyerekeket, akiket a megszállás allatt holland szülők és egyházak rejtettek el, és a felszabadulás után is keresztény környezetben maradtak. Taal

---

Életrajzát lásd angolul: https://www.jewishvirtuallibrary.org/mattuck-israel-i, letöltés ideje: 2023. április 6.

177 Kóserság.

178 Válólevél.

179 Mordechai Meir Zilberman (1858–1954), amerikai ortodox rabbi, New York ortodox főrabbija.

180 Justus Tal (1881–1954), holland rabbi és hittudós, hollandia askenázi főrabbija.

181 Tobias Tal (1847–1898), holland rabbi és hittudós, hágai főrabbi, Justus Tal főrabbi édesapja.

nevét jól ismerjük a Hollandiából hozzánk érkezett maceszdobozokról.

Moshe Sneider a Law of Truth College (London) rosjesivája.[182] Litvániában született, Vilnában járt jesivába. Ő maga előbb Memelben, majd Frankfurtban vezetett jesivát. Hitler elől tanítványaival együtt menekült Londonba. Muszár-prédikációi[183] nagyon híresek voltak, és nagy hallgatóságot vonzottak. Gyakran járt Észak-Afrikában, onnan hozott tanítványokat. Ezek azután Afrikába tértek vissza rabbiként.

Rabbi Elija Bloch,[184] a clevelandi jesiva vezetője. Litvániából vitték át jesivájával együtt.

Dr. Marvin Warschauer a háború előtti Berlin egyik vezető rabbija, aki előbb az oranienburgstrassei, majd lindenstrassei templomban működött, igen nagy szónoki sikerrel. Temetésén Leo Baeck rajzolta meg egyéniségét, Berlin két generációjára tett nagy hatását.

3.
Rebek

R. Ábraham Mendel Halberstamm,[185] a „Stropkover rebe", New Yorkban halt meg. A háború után ő volt a legismertebb chászid

---

182 Vallásos zsidó felsőfokú oktatási intézmény vezetője.

183 Erkölcsi prédikáció.

184 Eliyahu Meir Bloch (1894–1955), orosz származású amerikai ortodox rabbi és hittudós, a neves clevelandi Telshe Yeshiva, később Rabbinical College of Telshe zsidó vallási felsőoktatási intézmény alapítója.

185 Abraham Menachem Mendel Halberstam (1873–1954), orosz születésű ortodox rabbi, hittudós, a 20. század egyik legjelesebb hászid rabbija. New Yorkban hunyt el 1954-ben.

rebe. A háború alatt évekig Pozsonyban bujdosott. Néhány hónappal a felszabadulás előtt mentették ki Svájcba. A háború folyamán kilenc gyermekét vesztette el. Népes családjából mindössze egy unokája maradt életben. A háború után az Egyesült Államokban telepedett le, és vezetője lett sok ezer chászidnak. Holttestét Izráelbe szállították. Hívei igen nagy számban gyűltek össze házában, amikor a koporsót a repülőtérre szállították. A repülőgép útközben leszállt Londonban, ahol megint csak nagy tömeg várta, és a repülőtér igazgatóságának külön engedélyével zsoltárokat mondtak és elimádkozták a káddist.

R. IL. Margulies[186] londoni ort. rabbi, a „Premishlaner rebe", a zsidó tradíciókhoz hűségesen ragaszkodó, nagy befolyással bíró egyéniség, híveinek nemcsak rabbija, hanem jó barátja, akihez tanácsért és segítségért százak fordultak. A chászidizmus lelkes híve. Szimchász Taurókor[187] messziről is igen sok résztvevőt vonzott templomába nagy entuziazmusa.

4.
Tudósok

Dr. Menachem Zulay,[188] az izraeli Héber Költészeti Intézet igazgatója, a Geniza[189] költői anyagának világszerte legnagyobb

---

186 Yisroel Arje Margulies (1892–1955), orosz-ukrán születésű brit ortodox rabbi, London ortodox főrabbija.

187 A Tóra örömünnepe.

188 Menahem Zulay (1901–1954), izraeli irodalom- és művelődéstörténész, az ókori zsidó kéziratok jeles kutatója. Életrajzát angol nyelven részletesen lásd: https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/zulay-menahem, letöltés ideje: 2023. április 7.

kutatója, a héber költészet kezdeteinek (a palesztinai pijutnak) felfedezője, az első nagy héber pijutköltőnek, Jannainak kiadója. Khale professzornak[190] volt tanítványa Bonnban Az ő révén a fenti intézetbe került a világ minden tájáról a Geniza költői anyagának fotokópiája. A tavaly alakult Héber Nyelvi Akadémiának tagja volt. Szívbaja ölte meg.

Albert Hyamson[191] angol-zsidó történész, 79 éves korában halt meg. Főműve: A History of the Jews of England, 1940 és 50 között szerkesztője volt a Jewish Year Booknak és az Encyclopedia of Religion and Ethics-nek. A Jewish Historical Society[nek] és más zsidó tudományos intézeteknek volt tagja.

Dr. Herbert Jolowitz,[192] az Qxfordi Egyetem magán-jogász professzora volt.

Juda Bergmann 80 éves korában Jeruzsálemben halt meg. Az aggáda, a vallástudomány és a folklór kitűnő művelője volt. A bécsi Rabbiképző növendéke. Első jelentős műve: Jüdische Apologetik im neutestamentischen Zeitalter. Jelentős eredményeket ért el az összehasonlító mesekutatás terén. Legismertebb müve: Die Legenden der Juden. Tanulmányai gyűjteményes kötete: Háám

---

189 A geniza tágabb értelemben az ókori, illetve kora középkori zsidó kéziratok (jellemzően geniza-tárolókból előkerült) gyűjteményét is jelenti.

190 Paul E. Kahle (1875–1964), német orientalista, bibliatudós.

191 Albert Montefiore Hyamson (1875–1954), angol zsidó történész, a 20. század egyik legjelentősebb zsidó történelemmel foglalkozó kutatója, Moses Montefiore, a híres brit zsidó filantróp leszármazottja.

192 Herbert Felix Jolowicz (1890–1954), jeles brit zsidó jogtudós, a római jog professzora az Oxfordi Egyetemen.

Vörucho.[193] Könyvet írt a zsidó lélekről. Utolsó műve: Zsidó Folklór. Számos cikke, tanulmánya jelent meg.

Dr. Albert Lewkowitz[194] a modern zsidó szellemiség egyik legkiemelkedőbb alakja. Fiatal korában került a boroszlói Rabbiképző katedrájára. Főműve: Das Judentum und die Geistigen Strömungen der Gegenwart.

Solomon Ganz, a Dropsie College professzora. A zsidó irodalom matematikai és csillagászati vonatkozásainak világszerte legnagyobb kutatója volt.

Selényi Pál,[195] Kossuth-díjas fizikus a Tudományos Akadémia levelező tagja, a Műszaki Egyetem professzora. Nagyon öntudatos, lelkes zsidó, aki zsidóságához való hű ragaszkodását mindenütt hirdette.

5.
Orvosok

Dr. Schill Imre[196] 66 éves. Schill Salamonnak,[197] a Rabbiképző tudós görög-latin tanárának fia. Ő maga az ország legnagyobb

---

193 A nép és lelke.

194 Albert Lewkowitz (1883–1954), lengyel születésű zsidó hittudós, rabbi, pedagógus, neveléstudós. Életrajzát angol nyelven lásd részletesen: https://www.jewishvirtuallibrary.org/lewkowitz-albert, letöltés ideje: 2023. április 7.

195 Selényi Pál (1884–1954), született Schlesinger Pál, zsidó származású magyar fizikus, a magyar kísérleti fizika egyik legnagyobb, legsokoldalúbb kutatója, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki számos területen ért el kiemelkedő eredményeket, a fénymérés és a képátvitel nemzetközi jelentőségű magyar tudósa.

196 Schill Imre (1889–1954), zsidó származású magyar orvos, egyetemi tanár, Schill Salamon irodalomtörténész, klasszikafilológus fia.

belgyógyászainak egyike. Előbb egyetemi magán, majd c.r.k.[198] tanár pályáját a zsidókórházban kezdte, majd a Rókusban dolgozott. Súlyos betegségét nagy emberi erővel tűrte.

Dr. Linhardt (Lénárt) Alfréd tollal és szívvel író, termékeny orvostudományi és szépíró. 1944-ben az egyik szükségkórház vezetője. Apja kaposvári kántor volt. Két férfi egy asszony c. drámája a húszas évek elején jelent meg.

6.
Művészek

Max Itzcovics neves jiddis énekes, éneklés közben a pódiumon halt meg.

Leopold Krakauer[199] izráeli neves festő.

Hammerschlag János,[200] a Zeneművészeti Főiskola és a Bartók Béla Zeneművészeti Szakiskola tudós tanára, kitűnő orgonaművész, aki szívesen orgonált zsidó templomban is.

Szőke Szakáll[201] 85 éves korában halt meg, nagy mulattató, 67 éves korában a fasizmus elől emigrált.

---

197 Schill Salamon (1849–1918), zsidó származású magyar irodalomtörténész, klasszika-filológus, az Országos Rabbiképző Intézet görög- és latintanára.

198 C. r. k. = címzetes rendkívüli katedrával [rendelkező] egyetemi tanár.

199 Leopold Krakauer (1890–1954), osztrák születésű izraeli építész és festőművész.

200 Hammerschlag János (1885–1954), orgona- és csemballóművész, zeneszerző, zenetörténész, a Zeneakadémia tanára.

201 Gärtner Sándor (1888–1955), születési nevén Grünwald Jakab, művésznevén Gerő Jenő vagy Szőke Szakáll, magyar zsidó származású, amerikai komikus színész, rendező, kabarészerző.

7.
Írók, újságírók

Lamed Hersch jiddis újságíró, Londonban megjelenő jiddis lap szerkesztője, 66 éves.

Joseph Opatoshu[202] jiddis író és újságíró. Legismertebb könyve: „In Polish Woods". Sok nyelvre lefordították, magyarra is. Műveiben vagy bibliai időket dolgozott fel, vagy a kelet-európai zsidóságnak a század elejei Amerikába való vándorlásáról és elamerikanizálódásáról írt. A „Day" című újság szerkesztője, a YIVO munkatársa volt.

Cövi Golombok a Glasgow-ban megjelenő Jewish Echo (jiddis nyelvű lap) szerkesztője.

Eszter Kreitman[203] jiddis író és fordító. Shaw és Dickens jiddis fordítója. Az ő főművét (Debora) sok nyelvre fordították le.

Otto Schick, a Jewish Chronicle munkatársa 60 éves korában halt meg. Bécsben született, itt végezte az egyetemet. A 20-as években az ITA bécsi, később berlini, majd romániai munkatársa volt. 1938-ban a Gestapo letartóztatta.

Goda Géza[204] ismert nevű író és újságíró, öntudatos zsidó. Nyelvészettel is foglalkozott. Jókai műveiből szótárt készített.

---

202 Joseph Opatoshu (1886–1954), lengyel származású jiddis regény- és novellaíró, David Opatoshu színész édesapja.

203 Hinde Ester Singer Kreytman (1891–1954), angol nevén Esther Kreitman, lengyel származású jiddis nyelvű regény- és novellaíró volt. Rbbinikus zsidó családban született, két öccse, Israel Joshua Singer és Isaac Bashevis Singer szintén ismert zsidó írók.

204 Goda Géza (1874–1954), született Grünfeld Géza, zsidó származású magyar író, újságíró, műfordító, Goda Gábor Kossuth-díjas író édesapja.

Kaczér Illés,[205] a finom hangú író, József Attila pártfogója és barátja.

Nóti Károly[206] ismert színpadi és filmíró. Nagy mulattató.

8.

Kántorok

Berele Clagy, híres kántor 62 éves korában New Jersey-ben halt meg.

Jadlowker,[207] híres operaénekes és kántor.

David Bueno de Mesquita, a kenti spanyol és portugál hitközség kántora, régi kántor és talmudista család leszármazottja.

Rosenfeld Miksa 83 éves, 23 magyarországi községben volt kántor. Értékes zenei tudása és harmóniaérzéke volt. Gerinces ember, aki a hitközségi alkalmazottak méltóságáért és megbecsüléséért sokat küzdött. Igen pontosan leírt liturgiai anyag maradt utána.

---

[205] Kaczér Illés (1887–1980), született Stern Ignác, zsidó származású magyar író, újságíró, József Attila barátja és pártfogója. 1938-ban Londonba emigrált, ahol forgatókönyvíróként és dramaturgként dolgozott Korda Sándor filmvállalatánál. A második világháború után Izraelben telepedett le, itt hunyt el 92 éves korában, 1980-ban.

[206] Nóti Károly (1894–1954), zsidó származású magyar író, újságíró, forgatókönyvíró, kabarészerző.

[207] Herman Jadlowker (1877–1953), litván születésű, szovjet, majd izraeli operaénekes.

9.
Közösségi vezetők

Ricordo Dubrocsky, a DAIA (Delegations of Jewish Associations in Argentina) elnöke, az argentin zsidóság legfőbb vezetője, az ICA (Jewish Colonisation Association) egyik vezetője 48 éves korában halt meg.

Selig Brodetzky,[208] Londonban halt meg. 66 éves volt. Éveken át ő volt az elnöke a Héber Egyetemnek, elnöke volt a Board of Deputies-nek (az angol zsidóság legfőbb szerve) is.

Dr. Baracs Károlyné,[209] a Budai Izr. Nőegyletnek évtizedeken át elnöke volt. Nagyműveltségű nő, méltó élettársa férjének.

Fahn Fülöp, a Budai Község alelnöke, az Intézőbizottság volt tagja. Buzgó zsidó és nagyon népszerű ember. A jótékonyság ügye a legjobb helyen volt az ő kezében.

Hegedűs Oszkár a Budapesti Izr. Hitközség elnökhelyettese, csöndes, szerény iparos. 1948 óta vett részt a hitközség életében.

Goldstein Lipót, az Óbudai Körzet elnöke.

Dr. Schill Salamonné.[210] 31 évig élt nagytudományú férje mellett és 36 évig emlékének. Még magas korában is szívesen tanult. Annak idején a Rabbiképző menzájának alapításában tevékenyen részt vett.

---

[208] Selig Brodetsky (1888–1954), orosz születésű brit zsidó matematikus és politikus, a nemzetközi cionista mozgalom egyik jeles vezetője.

[209] Baracs Károlyné Schwarz Paula (1874–1954), Baracs Károly érnök, közlekedésügyi szakértő, zsidó közösségi vezető felesége, a Budai Izraelita Nőegylet elnöke.

[210] Schill Salamonné Frommer Jenny (1868–1954), Schill Salamon klasszika-filológus, irodalomtörténész felesége.

10.

Érdekes egyéniség

Helga Lőwenstein, stewardess. Kölnben született, szüleivel együtt 1938-ban Hollandiába menekült. Szüleit deportálták és megölték, ő maga holland családoknál bujkált. A felszabadulás után zsidó gyermekotthonban dolgozott, majd, amikor az egyik repülőtársaság stewardesst keresett, ennek a szolgálatába állt. Az ő feladata volt a zsidó utasok kóser ellátással való biztosítása. Angliából New Yorkba repültében a gépet szerencsétlenség érte. Sok utast megmentett a lángok közül, ő maga azonban sérüléseibe belehalt. 24 éves volt.

==

Pótlás 2-höz. Dr. Hermann Schreiber,[211] németországi rabbi, aki Hitler elől Angliába menekült. Ros Hásánára az idén visszament Berlinbe, hogy istentiszteletet tartson, az első prédikáció után azonban szívattakot kapott, és Ros Hásáná éjszakáján meghalt.

11.

Chászidé ummausz hóaulom[212]

Friedrich Stummer,[213] a müncheni egyetemen az Ótestamentum professzora. Jól értette a nehéz nyelvezetű és hátterű pijutokat, és

---

211 Hermann Schreiber (1882–1954), német rabbi, hittudós, aki a náci zsidóüldözés elől Nagy-Britanniába emigrált, majd a második világháború után visszatért hazájába, és a megmaradt kis számú (nyugat)német zsidó közösség egyik vezetője lett.

212 A világ igazai.

213 Friedrich Stummer (1886–1955), német teológus, a Müncheni Egyetem professzora.

párhuzamokat talált az egyházi liturgiában. Magyarországi tudós kiadványaink buzgó propagátora volt.

HÉCHOL VÁÁZÓRÓ[214]

A héber irodalomról hallottunk előadást Dobrovits Aladár[215] múzeumigazgatótól, december 14-én a T. T. I. T.[216] rendezésében. A téma vonzó voltát bizonyítja a nagyszámú hallgatóság. Előadásának tekintélyes részében a hettita és ugarit irodalommal foglalkozott. A héber irodalom keretében csupán a Bibliát tárgyalta, pedig nem csak a Biblia jelenti az ókori héber irodalmat. Napjainkban nem lehet héber irodalomról beszélni a feliratos emlékek és a Holt-tengerparti kéziratok[217] mellőzésével. Az előadó utalt ugyanezen emlékek meglétére, de elsiklott a téma felett, noha

[214] A Szentély és udvara.

[215] Dobrovits Aladár (1909–1970), művészettörténész, muzeológus, egyiptológus, egyetemi tanár, az ókori kelet művészetének jeles kutatója.

[216] TTIT = Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, 1953-ban szovjet mintára alapított tudományos ismeretterjesztő szervezet, amely a Királyi Magyar Természettudományi Társulat jogutódjaként jött létre kvázi állami szervként.

[217] A holt-tengeri tekercsek az i. e. 3. és i. sz. 3. század között keletkezett zsidó vallási tárgyú kéziratok, amelyeket egy korabeli zsidó szekta rejtett el a Holt-tenger sivatagos partján található barlangokban. Az első tekercseket 1947-ben találták meg, ám azóta újabb kéziratok is előkerültek. Az iratok máig a zsidó vallás- és művelődéstörténet kutatói érdeklődésének középpontjában állnak, és fontos adalékokkal szolgálnak az ókori zsidóság történelméről, vallásáról, kultúrájáról.

talán érdekesebb lett volna a héber irodalomnak ezt a kevésbé [ismert] vagy teljesen ismeretlen részét ismertetni, mint azt a néhány keleti párhuzamot, mely[ek] Gressmann, Jeremiás és egyéb szerzők révén már korábban közismertek voltak, újabban pedig Pritchard: Ancient Near Eastern Texts. Princeton 1950. [c.] művében teljes mértékben megtalálhatók. Ókori héber irodalom az apokrifák is, hiszen egyre bizonyosabb, hogy e könyvek eredetijének nagy része héber volt. Ókori héber irodalom Philo, Josephus, a tannaitikus szövegek stb. A szűkre szabott idő nem engedhette meg az anyag részletes tárgyalását, és ez okozta a hiányosságokat. Mindenképpen köszönet jár az előadónak, hogy utánajárt a forrásoknak, és köszönet a T. T. I. T.-nek, mely beleillesztette a „Világirodalom" előadás-sorozatába.

Schmelczer Imre

LÁNG GYULA, vésztői hittestvérünk, a KÖRLEVÉL barátja a szórványok kérdéséről írt hosszabb levelet. A szórványok adatainak feldolgozására ad kitűnő tanácsokat. Bízik abban, hogy meg lehetne találni az orvosságot.

A KÖRLEVÉL következő számát a kartársakkal való megbeszélés után fogjuk megjelentetni. Reméljük, hogy az Országos képviselet ülésével kapcsolatban módunk lesz összejövetelt tartani.

1955. május **5715. Sziván**

III.

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE

עשו כתות כתות ועסקו בתורה לפי שאין התורה נקנית אלא בחבורה[218]

A MEGKÉSETT TAVASZ

Ezidén vidékünkön megkésett a tavasz. Április közepén még dideregtek a fák, fázósan borultak le az üres bokrok és meredeztek ég felé a kopár ágak. Egy-egy merészebb rügy csakhamar kénytelen volt belátni tévedését, s drágán fizetett elhamarkodottágáért.

S azután, egyik napról a másikra beköszöntött. Ma az egész természet él, inkább, mint esztendeje.

Egyik hívünk, aki ugyanannyi esztendeje túrja a földet, ahány tavaszt a zsinagóga ablakai láttak, így mondta: nincs itt semmi baj, behozta magát!

[218] Ászu kitot kitot ve'ászku ba'Torá lefi se'én ha'Torá niknet elá be'chavurá. – Alkossatok csoportokat és tanuljátok a Tórát, mert a Tóra ismeretét csak csoportos tanulással lehet megszerezni.

Beléletünkben is nem egy jelenség a megkésett tavaszra emlékeztet. Vigasztaló, hogy talán majd behozza magát.

x

Országos Képviseletünk ülése a megkésett tavasz jegyében folyt le. Érezni lehetett a pontos megszervezésre való törekvést, a feladatok megvilágításában a teljességre való igyekezetet. Sokan már régóta ilyen előkészítést vártak. Ez lett egyben az ülés kolonca is. Több felszólaló cserben hagyta tárgyát, s mindent el akart mondani. Eredmény: zsúfolt túltermelés. Mégis, e parlamenti hosszúnapon, itt-ott költői színesség csillant fel. Egy-egy félóra élményéért sokan hálásak voltak.

x

Az Országos Képviselet összetétele nem felel meg a lélekszám eloszlásának. Sietünk leírni: erősen eltolódott a vidék javára. 70.000 budapesti zsidót 140 választott tag, 20.000 vidéki hittestvért 60 kiküldött képvisel a hivatalból részt vevőkön kívül.

A tárgysorozatnak is erősen vidéki íze volt. Természetesen a vidék problémáit kell tárgyalni, ha egyszer összejövünk. A budapestiek mindig együtt vannak.

Valamikor rosszul esett, hogy vidéki kérdéseket egy nem vidéki többségből álló testület tárgyal, és számszerűségével dönthet olyan ügyekben, melyek valójában nem is érdeklik. Ma megvalljuk, hogy ez az érzés helytelen volt. Nemcsak azért, mert – amint mondani szokták – a kérdések azonosak, csak a módszerek mások, hanem mert szinte tapasztalhatóvá lett az eleven kölcsönhatás.

Aki jól megnézte a budapesti képviselőket, lépten-nyomon vidékiekkel találkozott. Itt is, ott is felbukkan egy-egy ismerős arc, az utolsó esztendőkben költöztek a fővárosba, a legtöbben pedig olyanok, akik vidéken voltak fiatalok. Jellemző bélyege ez a hitélet szerkezetének. A levegőben is volt valami vidéki íz, nem az elporosodott vidék atmoszférája, hanem a tavaszt váróé. Jó volt érezni, hogy közismert szavakká lettek az esztendők folyamán a vidéki „problémák": szórvány, vándortanító, minján,[219] jesiva. A levegő hasznosan cserélődik. A megkésett tavasz levegője még rügyeket fakaszthat.

x

A folyosón is élénk volt az élet. Amíg bent az egyik kérdésben két álláspont között heves csaták folytak, addig kint az egyik irodában a vallást erősebben megragadók egyik hitközségének vezetői bebizonyították, hogy hidat akarnak építeni a különböző nézetek között, s ez az átívelés lehetséges. Aki látta ezeknek a férfiaknak arcán a szent akaratot, a feladatok komolyságába vetett hitet és a végrehajtás nehézségeit legyőzni akaró elszántságot, az érezte, hogy van ebben valami a tavasz levegőjéből. Az ország egyik legnagyobb vidéki hitközsége példát akar mutatni, hogy minden vallásos igényt, minden réteg kívánságát kielégíti. Persze az álmodók lelkében még ennél is több van, félénk megsejtése annak, hogy a különböző színek egészséges színharmóniává egyesíthetők, s talán sikerülne oly típust kialakítani, s benne oly egyéneket nevelni, akikben a tragédiákban megfáradt nemzedék megmaradottjai

[219] A közös imádkozáshoz szükséges létszám: tíz felnőtt (13 éven felüli) férfi.

vigasztalódhatnának. A tragédia utáni kor egyik legkomolyabb eredménye lenne. Megkésett tavasz hozzánk szóló történelmi üzenete.

x

Ha már [a] történelemnél tartunk, emlékeztetnünk kell a hitközségek vezetőit egy értéktelennek tűnő, mégis történelmi feladatra. Régente minden évben jelentésekben tették közzé a hitközségek beléletének minden eseményét. Miután ez a szokás kikopott, azt tanácsolnók, hogy egyes hitközségek készítsék el ezidén tízéves jelentésüket. Ez tartalmazza a hitközségben folyó minden irányú munka (istentisztelet, kegyelet, tanítás, szociális segítés, valláskulturális élet, pénzügyek, gazdasági ügyek, igazgatás, lélekszám alakulása stb.) összefoglaló leírását. Ha ezeket a jelentéseket az Országos Iroda összegyűjtené és egy példányát átadná a Zsidó Múzeumnak, valamikor történelmi forrásmunka lenne.

Az utolsó tíz esztendő tanulmányozása az okok fonalán elvezetne a megelőző hetven esztendő helyes történelmi tanulmányozásához és értékeléséhez. S ezzel megszületne [egy] oly munka, melyet már szintén rég várunk, s melyhez ma már megvan a történelmi távlat is. A megkésett tavasz biztos termése lenne.

x

Végül néhány szót KÖRLEVELÜNKRŐL is. Ez a szám is a megkésett tavasz termése. Úgy látjuk, a munkatársak fáradtak. Az

egyéni munka, hitközség-politikai kérdések sokunk idejét teljesen lefoglalják.

Amikor e kezdeményezés elindult, egymást akartuk segíteni. A cél az idők folyamán színesedett. E vállalkozásnak egyik célja, hogy saját magunkat munkára ösztönözzön. Ha nem lélegzünk, megfulladunk, ez legalább annyira vonatkozik a szellemi életre, mint a biológiaira. Belső szellemi mozgásunkat, lélegzetvételünket mutatja a KÖRLEVÉL munkájában való részvétel.

Többen azt mondják: nem születtek tudományos munkára. Sietünk leszögezni: amit itt adunk – egy-egy hivatott munkájától eltekintve – nem tudomány, csupán a szellemi lélegzés külső jele. Amíg ilyen szellemi lélegzés tapasztalható, addig mindig remélhetünk. A KÖRLEVÉL nem akar a merészebb rügyek sorsára jutni. E szám megkésett, de talán behozza majd magát akkor is, ha megkésett a tavasz.

Sz…r R.f

SÓVUAUSZ[220]

MÓZES LESZÁLLT A HEGYRŐL…
– Nyolcvan év előtti ünnepi elmélkedés –

A kinyilatkoztatás mai ünnepén időszerű a kérdés, amely talán többször merült fel bennünk: hogyan jutott Izrael a vallásnak igazságaihoz és éppen Izrael? Az égből szállottak le hozzánk ezek a tanítások, vagy a szívnek mélységeiből törtek elő? Vagy pedig a mennybéli magasságból jövő kegyelem-áram találkozott a szívnek mélységeiből előtörő és a végtelenség felé irányuló vágyfolyamattal, hogy így egyesülve bevilágítsa életünket?

A Tóra szava irányítással szolgál, amikor a mi lekciónkban olvassuk: „Mózes leszállt a hegyről a néphez". Egy magasabb világban telítette lelkét az örök-tűzzel, és meggyújtotta a fáklyát egy egész nép történeti útjának megvilágítására, annak a népnek, amely Ábrahámnak, Izsáknak és Jákobnak szent öröksége gyanánt megőrizte magában egy jobb világ utáni vágyakozását.

Milyen más beállítás ez, [mint] amit az európai műveltségű emberiség ismer a Prométheusz-hitregéből. Az óriás Prométheusz a mennyekből tüzet lop, embert formál belőle, amiért az Olimpusz istenei örök büntetéssel sújtják. De a Tóra tüzét lehozó Mause

[220] A hetek ünnepe, más néven a zsengék, avagy a Tóraadás ünnepe.

Rábbénu az áldás örök forrását nyitja meg, hisz megvalósult általa a Tóra szava, amely gyermekkorunktól kísért bennünket: „A föld puszta és kietlen volt, amikor Isten azt mondta: legyen világosság – és lőn világosság."

A néphez szállott le Mause Rábbénu. Büszkén mondja a római költő: „Gyűlölöm a profán tömeget és távol tartom magamat tőle." (Horatius) Látja a tömeget a német költőfejedelem is (Goethe) és „láttára elszáll belőle a szellem, örvényben érzi magát." Az egyiptomi papok és írástudók tudományukat szigorú tit[k]okként őrizték, amelyektől elzárták a népet. Mászrészről látjuk, hogy ócska és léha népszerűséget hajhásznak és sikert aratnak, mert a tömeg ízlésének hízelegnek. A népet lenéző filozófusok gőgje sokszor párhuzamosan halad a népet félrevezető demagóg szofista lelkiismeretlenségével.

Mause Rábbénu nem volt gőgös filozófus, a tömeg szája íze szerint beszélő szofista, hanem nemzetalkotó próféta, és ezért „leszállott a néphez", hogy fölemelje. Egyformán szól férfiakhoz és nőkhöz, aggokhoz és gyermekekhez, mert szívét eltöltötte a szeretet, mert tudta, hogy mindegyik ember, mindegyikben néha-néha, de állandóan is vibrál a kérdés: mik vagyunk mi emberek? Ki teremtett bennünket, minek lettünk teremtve? Mit kell cselekednünk és mi életünknek célja?

A mester lehozta az égi tant, és hordozójává akarta tenni az egész népet, azt akarta, hogy a tanítás nyomában a szenvedő enyhülést találjon, a szegény megerősödjék, a gyászoló vigaszt leljen, hogy megvilágosodjék a balga szeme, és az isteni hit világossága elől meghátráljon minden lelki sötétség és babona.

Leszállott a néphez, és a demokráciának hérosza gyanánt áll előttünk. Állandóan harcolt a Micrájimból[221] kiszabadult rablelkű tömeg durvaságaival és szellemi rövidségével, de szerette a népet akkor is, amikor a fenyegetéseknek mennydörgéseit hallotta feléjük, de azonosította magát a nép nagy feladataival, és amikor a Mindenható el akarja söpörni a méltatlan közösséget, akkor felhördül: „Törülj ki engem is a könyvedből, amelyet írtál." (Ex. 32.)

Működésének világtörténeti eredménye, hogy az Egyetlennek hitével olyan úttörő-csapatot nevelt, amely egybeolvasztotta a vallást és az erkölcsöt, akkor, amikor a népek túlnyomó része a legdurvább bálványimádással kapcsolatos erkölcsi mocsárba merült. Elérte azt, hogy zárkózott, a népet elnyomni akaró papi kaszt nem támadt Izráelben, hanem az egész népnek szentsége és az egész népnek papi jellege lett az elérendő cél. Azóta a világtörténet eseményei minden évtizedben újra és újra megtanítanak bennünket arra, hogy a világ még mindig rászorul a színáji kinyilatkoztatás igéire, és a Gondviselésnek terve van a néppel, amelyet Mause Rábbénu szent gyülekezetté formált. Ő leszállt a néphez, és a nép meghallotta a szeretetnek szavát villámlás és mennydörgés közepette, megértette, hogy a Gondviselés szól hozzá, életben-halálban, viharban és zimankóban. A láthatatlan Isten fogalma kifejlesztette benne a szellemnek, a léleknek láthatatlan világába vetett hitet, melyben az emberi lét örökre tovább fonódik. Így lett Mause tana az emberi lét talányait megoldó szemlélet, amely a halált leküzdi, és hidat ver a földi mulandóság és az örökkévalóság között.

[221] Egyiptom héber neve.

x

Dr. B. Rippner[222] a boroszlói rabbiképzőben végzett, 1898-ban halt meg 56 éves korában, mint glogaui rabbi. Beszédeit, mint a közölt vázlat is mutatja, őszinteség, egyszerűség és publicisztikai élénkségre való törekvés jellemzi.

x

Fenti vázlatot a KÖRLEVÉL 1955. I. számának 4. old.-án közölt megjegyzés[223] alapján közöltem.

Dr. Richtmann Mózes

[222] Benjamin Rippner (1842–1898), 19. századi lengyel rabbi, a korszak kiemelkedő hitszónoka, halálakor Głogów rabbija.
[223] Lásd az Új évfolyam elé c. írás végét.

HÉCHOL VÁÁZÓRÓ[224]

AZ ALFÖLDI IZRAELITA KÖZSÉGKERÜLET

június 5-én, vasárnap, Szegeden évi rendes közgyűlést tart, melyre minden érdeklődőt szeretettel meghív.

A közgyűlés rendje:

I. Istentisztelet az öregtemplomban ½ 12 órakor. Prédikál: Singer Ödön[225] szolnoki főrabbi.

II. Közgyűlés 12 órakor. 1. Elnöki jelentés. 2. Orsz. Iroda küldöttének felszólalása. 3. dr. Grünfeld Sándor, H.m.vásárhely: Mit vár a zsidó ember rabbijától? 4. Lang Gyula, Vésztő: Egy szórvány igazi arca. 5. Rósenfeld József, Baja: Az aggokháza élete a

[224] A Szentély és udvara.

[225] Singer Ödön (1916–2002), rabbi, hittudós. Rabbinikus diplomáját 1941-ben szerezte meg, szolgálatát szolnoki rabbiként kezdte, amelyet 1947-ig látott el. A vészkorszak idején katolikus papok mentették meg az életét, aminek köszönhetően egész hátralevő életében a keresztény–zsidó vallásközi párbeszéd egyik fő magyarországi szószólója volt. 1956-tól Budapesten, a Nagyfuvaros utcai zsinagóga rabbijaként szolgált, végül 1985 és 2001 között a Frankel Zsinagóga főrabbija volt. 2002-ben hunyt el Budapesten. Életéről lásd bővebben: https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/mazsihisz-hirek/a-szaz-eve-szuletett-singer-odon-nehai-forabbira-emlekezunk, letöltés ideje: 2023. március 16.

hitközség mindennapi életében. 6. Hozzászólások és vita. 7. Zárszámadás és költségvetés.

III. Közebéd 2 órakor. Káldor József hit. elnök, Szeged: Üdvözlés. Gleichmann Emil rabbih., Baja: Pohárköszöntő.

IV. Liturgiai hangverseny du. 5 órakor Goldstein Lajos, Stern László kántorok és Schnürmacher Zoltán fellépésével.

dr. Reis Sándor elnök s. k.

SZEMLE

IRODALMI SZEMLE

1.

Prof. J. Schirmann a Héber Költészeti Intézet Jödiótjában (VI. Jeruzsálem. 1946. 289–290.) lenyomatott egy költeményt, amelyet az egyiptomi Sámuel b. Chánánjá Hánnágidnak tulajdonított. S. Abramson kimutatja (Szináj. XVII. 1955. No. 6. 538–542.), hogy ez egy másik Sámuel b. Chánánjától származik, akit Móse Ibn Ezra is említ Poétikájában. Az egyiptomi Sámuel Hánnágid költői munkásságáról kortársai nem tudnak. A költeményt újból lenyomatja, javítva, helyes versformában.

2.

D. Daube felteszi, hogy a bolygó zsidót azért hívják Ahasvérnak (így sohasem neveztek zsidót), mert egyik jelzője az „idióta", s a zsidó legendában, az aggadában a butaság prototípusa épp Ahasvéros (JOR. NS. XLV. 1954–55. 242–243.).

3.

Goitein professzor – múltkor bemutatott tanulmányát folytatva – arab leveleket tesz közzé a genizából, amelyek fényt vetnek Jehuda Halévi spanyolországi életére és baráti körére. Egyik levél így említi

őt: „erősségünk, vezetőnk, a becsült tudós, a jámbor, a korszak páratlanja, a tökéletes R. Jehuda, Halévi fia, őrizze őt szirtje" (Tárbic. XXIV. 134–149.).

4.

Tur-Sinai (Torczyner) egy nehéz bibliai helyet fejt meg (uo. 232.): „Vöchipper ádmószau ámmau", „és engesztelést ad földjének, népének" (Deut. 32,43). A vers összefüggésébe ez nem illik. Ezzel szemben Tur-Sinai rámutat arra, hogy „ádm" az arámban vörös vért jelent. Tehát a helyes fordítás: „és engesztelést szerez népe vérének". Az ilyen status constructushoz[226] párhuzamul kínálkozik a „chájszau jóár"[227] (Ps. 50,10.).

5.

M. H. Gottstein[228] (Jeruzsálem) Birminghamben járva átnézte a Mingana-gyűjtemény[229] 18 héber kéziratát és a Mittwoch[230] professzor hagyatékából odakerült további 22 geniza-töredéket, amelyet Mittwoch 1899-ben vásárolt Kairóban. Most kiadta hevenyészett katalógusát (Journal of Jewish Studies. V. 1954. 172–

[226] Status constructus = hozzáadott szerkezet, bővítés, a sémi nyelvek birtokos szerkezetének neve.

[227] „Vadja az erdőnek".

[228] Moshe Goshen-Gottstein (1935–1991), német születésű izraeli nyelvész, a sémi nyelvek jeles kutatója, a Jeruzsálami Héber Egyetem professzora.

[229] Alphonse Mingana (1878–1937), asszír teológus, nyelvész, aki leginkább a birminghami ősi közel-keleti kéziratokból álló Mingana-gyűjtemény összegyűjtéséről és megőrzéséről ismert.

[230] Eugen Mittwoch (1876–1942), német zsidó vallástörténész, orientalista.

176.). A palesztinai titus Amidájának benedikciójára (175,I.) több párhuzam található (Scheiber, HUCA. XXII. 1949. 317–318.).

6.

Cövi Harkavy egy bibliográfiai jegyzetemhez kapcsolódva (Kirját Széfer. XXVIII. 1952–53. 415.) újabb pótlásokat közöl Klein Sámuel[231] bibliográfiájához (Hászéfer. I. 1954–55. No. 2–3. 59–60.). A mi könyvtárunk tudományos dolgozóival – ettől függetlenül – kb. félszáz ismeretlen adatot gyűjtöttünk, amelynek közzétételére most adódik alkalom.

7.

Sámuel Hásölisi Palesztinában élt a X–XI. században, és a hetventagú synhedrionnak[232] méltóságában harmadik tagja volt. Innen a neve is. Weisz Miksa volt az első, aki felfedezte személyét a Kaufmann-genizában. Azóta számos költői alkotása látott napvilágot. Bold. Zulay foglalkozott művei kritikai kiadásával. Most M. Wallenstein közöl oxfordi kézirat alapján egy részletet Vájchi[233] szakaszhoz írt jócérjából[234] (Melila. V. 1955. 149–162.). A Kaufmann-geniza különösen gazdag az ő költői darabjait illetően. Egy eddig még nem katalogizáltat (No. l49.) a közeljövőben adok ki.

---

231 Klein Sámuel (1886–?), rabbi.

232 A szinhedrion vagy szandhedin az ókorban és a középkorban a zsidóság legfőbb törvénykezési és ítélkez szerve volt, mely 70–72 jeles vallás- és jogtudósból állt.

233 Mózes első könyvének utolsó hetiszakasza (47. 28 – 50. 26.).

234 Az állva mondott központi imába (18 áldás) különleges tórai hetiszakaszok felolvasása előtt betoldott részek.

8.

I. Rivkind[235] – bibliográfiai tanulmányai során – ismerteti a hangjegyekkel illusztrált héber könyveket és a sófár-fúvás kottázását (Studies in Bibliography and Booklore. I. 1953–54. 201–204.). Ezt egy-két adattal pótolni lehet. M. Gaster[236] figyelmeztet a turini kéziratra, ahol a másoló neve (Faresol) hangjegyekkel van feltüntetve (MGJW. LXXX. 1936. 489–90.). Egy 1400 táján másolt spanyol-zsidó Bibliában a Sir hássirim[237] szövege lapszéli dísszel van ellátva, alul rúdra göngyölt szalagon kottaírás az Énekek éneke első verseinek dallamával és szövegével (Szabolcsi Bence,[238] Lőw-Emlékkönyv. Bp. 1947. 13–133.). A sófár-fúvás első kottás lejegyzése viszont a Szaádja Sziddurban[239] található (Jeruzsálem, 1941. 217.).

9.

Eckhardt Sándor[240] a Zichy-levéltárban megtalálta a sánta és vak parabolájának ismeretlen változatát (Magyar Nyelv. LI. 1955. 127–128.). Külön füzetben van a XVI. század vége felé készült

---

235 Isaac Rivkind (1895–1968), lengyel származású zsidó történész, könyvtáros, cionista vezető. Életrajzáról angol nyelven bővebben lásd: https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/rivkind-isaac, letöltés ideje: 2023. április 13.

236 Moses Gaster (1856-1939), romániai születésű brit zsidó nyelvész, vallástudós.

237 Énekek éneke.

238 Szabolcsi Bence (1899–1973), zenetörténész, művészettörténész, Kossuth- és Herder-díjas tudós, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

239 „Minden ima és áldás könyve", Szaadja Ben-Joszef Gaon (882–942) műve

240 Eckhardt Sándor (1890–1969), irodalomtörténész, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

másolatban. A test és lélek kölcsönös felelősségét példázza vele. A magyar kódex-irodalomban eddig két szövegünk volt (Bod- és Lobkowitz-kódex). Bennünket nagyon érdekel, mert ez a példa korán jelentkezik a zsidó irodalomban (Mechilta. Ed. Lauterbach. II. 21: Szanh. 9 lab.).

10.

Havas Adolf,[241] Petőfi első kritikai kiadásának gondozója, leszögezte: „a zsidók szent könyveiből nem merített tárgyat és képeket" (lMIT Évkönyve. 1900. 8.). Sok más mellett cáfolat lehet rá a most felfedezett Petőfi-levél is 1847-ből, amelyben azt írja: „Szerelem hozott le Szatmárba s az tartott itt, már pedig ez, tudod, hogy azt mondja: én vagyok a te urad istened, ne legyenek kívülem idegen isteneid" (Irodalmi Újság. VI. 1955. 11. szám.).

Dr. Scheiber Sándor

[241] Havas Adolf, született Hahn Adolf (1859–1904), zsidó származású magyar irodalomtörténész, az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat vezetőségi tagja, Petőfi Sándor versei első kritikai kiadásának szerkesztője.

A HOROGKERESZT RÉMTETTEI
Lord Russel könyve, Szikra, Budapest 1955. Ford: Gábor Jozefa, 258 p.

Számtalan élményregény, napló, beszámoló, leírás látott napvilágot a második világháború után, amelyek a hitlerizmus és különféle csatlósainak gaztetteit örökítették meg a kortársak és az utókor számára.

Tekintélyes dokumentumanyag is kiadásra került. Ezek okmányokkal bizonyították a rémtörténeteknek világába illő tények valódiságát.

A nagyközönség előtt ismeretes művek java részét azonban olyanok írták, akik maguk is valamilyen formában szenvedői voltak a náci barbárságnak. Éppen ezért felmerülhetett velük szemben az elfogultság gondolata. Az előttünk fekvő könyv: sebezhetetlen.

Szerzője, Lord Russel törvényszéki vallomások és eredeti német hivatalos iratok (parancsok, hivatalos levelek, hadinaplók) felhasználásával dolgozik.

Munkája ragyogó és megcáfolhatatlan vádirat a fasizmus ellen. Hangja mindvégig kimért és higgadt, mégis a legnemesebb haragot kelti az olvasóban, egyes-egyedül az ellentmondást nem tűrő iszonyatos tények felsorakoztatása által.

Lord Russelnek, mint a második világháború után a Rajnai Brit Hadbírósag helyettes elnökének és a nürnbergi per idején az angol főügyész jogi tanácsadójának, volt alkalma megismerkedni a német háborús bűnökkel és bűnösökkel.

Feltárja az emberirtás szétágazó és bonyolult szervezetét. A központ az SS-főparancsnokság volt. Innen ágaztak ki, mint valami

undok polip halált hozó karjai, a különféle gyilkoló alakulatok, a Gestápó, az SD és véreskezű társaik.

Noha a nürnbergi perekben magát a német vezérkart és főparancsnokságot nem bélyegezték háborús bűnösnek, megállapították, hogy „nagymértékben felelősek azért a nyomorúságért és szenvedésért, amely férfiak, nők, gyermekek millióit sújtotta".

A horogkereszt rémtetteit tárgykörük szerint csoportosítja a szerző.

Ismerteti a hadifoglyokkal szemben elkövetett kegyetlenkedéseket és gyilkosságokat. Tudvalevő, hogy a hadifoglyokkal való bánásmódot nemzetközi egyezmények szabályozzák. A német hadvezetőség ezeket súlyosan megszegte, hazug kifogásokat találva eljárása „igazolására".

Eddig előttünk kevésbé ismert fejezete a német háborús bűnöknek a nyílt tengeren elkövetett atrocitások. Ezekre is fényt derít Russel. A németek itt is tudatosan megszegték a nemzetközi megállapodásokat és gyilkosságok sorozatát követték el.

Behatóan részletezi a megszállt területeken a polgári lakosság elleni provokációkat és tömegmészárlásokat.

1941–1945 között több mint 5 millió külföldi állampolgárt vittek munkásként Németországba. A németekkel egyenlő elbánást ígértek nekik, valójában rabszolgasorba taszították őket.

Széles körű ismertetését kapjuk a koncentrációs táborok rendszerének s a bennük uralkodó állapotoknak. A háború alatt a legalacsonyabb becslés szerint 12 millió embert gyilkoltak meg a hitleristák. Ebből 8 milliót a lágerekben.

Az utolsó fejezet a zsidóság szenvedéseinek megrázó rajza. Féktelen uszítás és könyörtelen rendeletek tömege előzi meg a

sajnos jól ismert véres cselekményeket. Részleteket kapunk – többet között a varsói gettó „felszámolásával" megbízott SS tábornok „győzelmi" jelentéséből, amelynek címe ez volt: Varsóban nincs több zsidó. Eredeti német jelentés olvasható a gázkocsik kipróbálásáról, vallomások a céltáblának használt kisgyermekek haláláról.

A többi között a magyar zsidóság tragédiájáról is megemlékezik. Adatai itt kiegészítésre szorulnak. 200.000-re teszi a megsemmisítő táborokba hurcoltak számát. (Egyébként a könyv két helyén ellentmondás van. A 176. oldalon azt írja, hogy Magyarországból 400.000 embert hurcoltak Auschwitzba, míg az előbbi adatot a 254. oldalon írja. Nyilvánvaló, hogy a 176. lapon közölt adat közelebb jár a valósághoz, de valószínűleg még mindig alacsony.) Külön ír a Rabbiképző épületéből deportált politikusok és gazdasági szakemberek sorsáról.

Beszámolónk még halványan sem érzékelteti a rendkívül mély benyomást keltő könyv hatását.

Olvasni és olvastatni kell ezt az írást. Sokaknak azért, hogy ne felejtsék, s talán még többeknek, hogy részletesen megismerjék ama vérgőzös évek pokoli élményeit.

A bátor szerző, aki állásáról mondott le a múlt évben, hogy könyvét megjelentethesse tiltakozásul a német újrafelfegyverzés politikája ellen, méltán idézi az egykori lengyel főkormányzónak, Franknak pere tárgyalásán tett kijelentését (232.): …ezer év sem mossa le Németországról ezt a gyalázatot.

Dr. Schweitzer József

BÉSZ TÖFILO[242]

SZEMELVÉNYEK EGY KÉSZÜLŐ KÖNYVBŐL

EZ A KÖNYV

eligazítója, segítője azoknak, akik meg akarják ünnepelni a *szombat* legszebb óráit: a *péntek estét*. Sokan szívesen töltenének hetenkint egy-egy meghatott órát a templomban, de nincs meg a szükséges tudásuk és gyakorlatuk, idegennek és elhagyatottnak érzik magukat a gyülekezetben, nem tudnak részt venni a közösség együttes áhítatában. Ezeknek szántuk ennek a könyvnek az útmutatását. Talán egyik-másik hívünk látott is gyermekkorában a szülők vagy a nagyszülők házában olyan testes imakönyvet, amelyben a nagy betűkkel nyomtatott imádságos szövegeket „titokzatos" kisbetűs magyarázatok vették körül. Ezekben a pontozatlan, apró betűs kommentárokban részben „utasítások" voltak az imarendre, részben az imák szövegének magyarázata mellett az is olvasható volt, milyen „kávvónó"-k,[243] milyen elmélyedések, szemlélődések szükségesek a helyes áhítathoz, az imádságok mély átéléséhez.

Ilyen „istentiszteleti kalauz", ilyen útmutató a mai ember számára ez a néhány oldal. A főszövegben az imádságok részben

[242] Imaház.

[243] Szándék.

teljes, részben szemelvényes vagy kivonatos fordítása foglaltatik. Nagybetűs héber szöveg jelzi, hogy a fordítás melyik imarésznek felel meg a héber imakönyvben. Ezeket a szövegeket a kántor hangosan mondja az imarészek elején és végén. Technikai okokból ezeket a héber kezdő és befejező mondatokat magyar betűkkel nyomtattuk.

Tudni kell, hogy a héber szöveg kiejtése nem mindenütt egyforma. Az a hang, amelyet mi AU-val jelzünk, sok vidéken „aj"-nak hangzik (mint a német „au"), amelyet U-val írunk, sok helyen „ü" vagy „i". A H betűnek torok „h" felel meg (mint a német „ch" a Dach szóban, vagy mint az orosz :X-).

A magyarázatok vonal alá (s egyéb felismerhető helyre) kerültek apró betűsen.

Az imafordítások lehető hűségre törekedtek, természetesen úgy, hogy az eredeti szövegek hangulatát, áhítatát tolmácsolják, és alkalmasak legyenek arra, hogy a fordítások maguk is imádságok legyenek.

Aki ezt az istentiszteleti kalauzt kezében tartja, némi figyelemmel elérheti, hogy lelkileg tagja lesz az imádkozó gyülekezetnek, vele együtt marad lélekben, tudja, „hol tart a kántor".

Zsidóságunk nem mondhat le a héber istentiszteletről. De éppoly kevéssé mondhat le azokról a lelkekről, akik együtt éreznek vele, de nem volt alkalmuk olyan nyelvi tudásra szert tenni, hogy a régi „DEREH HÁJIM"[244] imakönyvek magyarázataiban elmélyedhetnének.

[244] Életmód.

„GYERTEK, IMÁDKOZZUNK EGYÜTT AZ ÚR ELŐTT!…”

x

A PÉNTEK ESTI ISTENTISZTELET
MINHA[245]

1.
Zsoltár

ÁSRÉ JAUSVÉ VÉSZEHÓ, AUD JÖHÁLÁLUHÓ (SZELÓ)–

Boldogok házadnak lakói, örökké dicsérnek Téged, Isten!

ÁSRÉ HOOM SEKÓHÓ LAU, ÁSRÉ HOOM SE-ÁDAUNÓJ ELAUHOV

Boldog az a gyülekezet, amelynek ilyen az osztályrésze, boldog az a gyülekezet, amelynek az igaz ÚR az Istene.

=====

A péntek esti istentisztelet a hétköznapi *délutáni imádsággal* kezdődik (MINHA). Még nincs szombat, a hét köznapjainak utolsó órájában vagyunk.

„Boldogok”. „Isten házában lakozni” – a zsoltárok nyelvén azt jelenti: lélekben mindig közel lenni Istenhez, minden cselekedetben tanítását követni. Jelenti azt az eleven meggyőződést, hogy boldogító érzés a végtelen Jóságot közel tudni magamhoz. Bibliai szóval Isten *kegyelméről* beszélünk, ennek a kegyelemnek érzése ujjongással tölti el a hívő lelkét.

„Boldog az a gyülekezet”. A hívő *egyének* boldog kegyelem-érzése megsokszorozódik a közösségben. A templomban együtt imádkozunk, az ember egynek tudja magát a többi – hasonlóan érző – testvér-lélekkel.

---

[245] Délutáni ima.

Ősi, szent szöveget, ősi szent nyelven mondunk, – sokszáz, itt-ott sokezer éves – hagyományokat követünk e pillanatban, egynek érezzük magunkat előttünk járt nemzedékek hosszú sorával, régi hívőkkel, valamennyi ősünkkel. Boldog az az ember, aki érzi, hogy nincs egyedül.
=====

145. zsolt. TÖHILÓ LÖDŐVID[246] --- Dicsérlek Téged, Istenem, Uram, áldom Nevedet örökkön örökké.

Irgalmas és kegyelmes az Úr, türelmes, végtelen a szeretetben. Jóságos Ő mindenekhez, irgalmas minden teremtményéhez…

Támogatja mind az esendőket, felegyenesíti mind a görnyedőket.

Isten! Mindenek szeme rajtad, te adod meg kenyerünket naponta. Kezed kitárva: minden élő kegyelmed által marad meg.

Igazságos minden utad, jóságos minden tetted.

Közel vagy mindenkihez, aki szólít, mindenkihez, aki igaz lélekkel szólít téged.

Meghallgatod félőidet, fohászukat hallod és megsegíted őket…

VÁÁNÁHNU NÖVÓRÉH JAH, MÉÁTÓ VÖÁD AULOM. HÁLLÖLUJAH.

Mindannyian dicsérünk Téged most és örökké. Háleluja.
=====

„Dicsérlek Téged"… – A gyülekezet a 145. zsoltárt imádkozza. Ez a zsoltár egyetemesen az *egész emberiségért* imádkozik. Igaz és kegyelmes a Világ Ura, aki *mindenek* táplálója, közel van *minden* igaz emberhez.

[246] Dicsérő dal Dávidtól.

Megőrző gondviselője minden olyan léleknek, aki „szereti Isten[t]”, aki szereti a jót. Örökké imádjuk, követjük Őt.

„Hálelúja”. Ez a szó egyike az emberiség közkincsévé vált héber szavaknak. Azt jelenti: *dicsérjétek Istent!*

A kántor hangosan kezdte az imát, most hangosan fejezi be, hogy együtt tartsa az imádkozó gyülekezetet. Igyekezzünk együtt, egyszerre imádkozni a közönséggel.

=====

(A kántor *kádist* mond)

Kántor: JISZGÁDÁL VOJISZKÁDÁS SÖMÉ RÁBBÓ
Szenteltessék és magasztaltassék Isten Neve.

Gyülekezet: OMÉN.

K: BO-OLMÓ DI VÖRÓ HIRUSZÉ……
VÖIMRU. OMÉN[247]

Gy: OMÉN. JÖHÉ SÖMÉ RÁBBÓ MÖVÓRÁH
LÖÓLÁM ULÖOLMÉ OLMÁJÓ.
Ámen. Legyen Neve áldott öröktől fogva örökkétig.

K: JISZBÓRÁHH VÖJISTÁBÁH ------
SÖMÉ DI KUDSÓ.

Gy: BÖRIH HU!

K: LÖÉLÓ……DIÁMIRON BÖOLMÁN VÖIMRU

Gy: OMÉN.[248]

=====

[247] „A világban, melyet akarata szerint teremtett… és mondjátok: ámen!”

[248] „Áldott, magasztalt… neve a Szentnek, áldott Ő!... Melyet a világban mondanak… és mondjátok: ámen!”

(„A kántor kádist mond") Ez most nem a gyászolók közismert imádsága, hanem az egész gyülekezet nevében imádkozik a kántor „Isten Országának" eljöveteléért, vagyis azért, hogy olyan kort érhessünk meg, amelyben az egész földön mindenki csak jót cselekszik, és igazságosság, emberség, béke világa következik el az egész emberiség számára.

„Omén". Úgy igaz, úgy legyen. A héber OMÉN szó is, mint a „hálelúja", az egész világon ismeretes, az ún. szefárd kiejtésben ámen. Így ejtik a spanyolországi zsidó utódai, Itália és a Balkán-félsziget maradék zsidósága, valamint afrikai és szentföldi hittestvéreink is. A mi kiejtésünket *„áskenáz"* (német) kiejtésnek nevezzük.

=====

2.

SÖMAUNÉ ESZRÉ[249]

Kántor: BÓRUH ÁTÓ ÁDAUNÓJ ELAUHÉNU VÉLAUHÉ ÁVAUSZÉNU……[250]

Dicsőség Néked, Isten, kit imádtak őseink és imádunk mi is. Végtelen, hatalmas, félő tisztelettel övezett Legmagasztosabb Úr, Világteremtő Isten, légy kegyelmes a jókhoz, emlékezzél meg az ősatyák irántad való szeretetéről, hozd el a Megváltót irgalmatos Neved kedvéért, ha nem érdemeinkért, akkor azért, mert a Te Neved: Szeretet.

Urunk, légy segítőnk, üdvözítőnk, oltalmunk!

BORUH ÁTO ÁDÁUNÓJ, MÓGÉN ÁVRÓHOM.

Dicsőség Néked, Isten, Ábrahám népének oltalma. Ámen.

ÁTÓ GIBAUR LÖAULOM ÁDAUNÓJ……[251]

---

[249] 18 áldás

[250] „Áldott vagy, Örökkévaló Istenünk, ősatyáink Istene" (a lábjegyzetben közölt imarészletek Balla Zsolt fordításai).

Urunk, Tiéd a hatalom, adj nekünk részt az öröklét áldásából. Segíts meg, Istenünk.

Te táplálsz minden élőt kegyelemben és irgalmadban, Te vigyázod halottaink lelkét.

Támogasd az esendőket, gyógyítsd a betegeket, szabadítsd meg a rabokat, ne hagyd el a sírban pihenőket!

Tiéd az élet és a halál, és Tőled való a segítség. Hűséges vagy élőkhöz, holtakhoz.

BORUHH ÁTÓ ÁDAUNÓJ MÖHÁJÉ HÁMÉSZIM. OMÉN

Dicsőség Néked Isten, örökélet ajándékozója. Ámen.

=====

2. *„Sömaune eszré”*. Ez az elnevezés azt jelenti: tizennyolc áldás. Azért hívjuk így, mert eredetileg 18 szakaszból állt. Minden szakasz Isten nevének áldásával végződik. A SÖMAUNE ESZRÉ-t (vagy FŐIMÁDSÁGOT) állva, kelet felé fordulva mondjuk, mintha lélekben a régi jeruzsálemi Szentélyben imádkoznánk.

Teljes lelki odaadással, áhítatos figyelemmel imádkozik most a hívő zsidó, nem osztja meg figyelmét most semmi világi dologgal.

Ezt az imát péntek délután a kántor hangosan szokta kezdeni. Valahányszor azt recitálja: BORUH ÁTÓ ÁDAUNÓJ – „áldott vagy Te, Urunk” (vagy: „dicsőség Néked, Isten”) – a gyülekezet így felel: BORUH HU UVÓRUH SÖMAU – „áldott Ő és áldott a Neve” (vagy így is fordítható: „Dicsőség Néki, dicsőség Nevének”) – az áldás befejező szava után pedig a gyülekezet OMÉN-t, ámen mond.

(Egyes gyülekezetekben a közönség először csendesen elmondja az *egész SÖMAUNE ESZRÉ-t*, ezt aztán teljességében ismétli a kántor.

---

[251] „Te vagy hatalmas mindörökké…”

Ebben az esetben az itt következő KÖDUSÓ-t a kántor hangos imájába foglaljuk be.)

=====

(KÖDUSÓ)[252]

Gy: NÖKÁDÉS ESZ SIMHÓ BÓALOM,
KÖSÉM SEMÁKDISIM AUSZAU
BI-SÖMÉ MÓRAUM,
KÁKÓSZUV ÁL JÁD NÖVIEHÓ,
VÖKÓRÓ ZE EL ZE VÖÓMÁR:[253]

K: (ismétli)

Gy: KÓDAUS, KÓDAUS, KÓDAUS
ÁDAUNÓJ CÖVÓAUSZ,
MÖLAU KOL HÓ-ÓREC
KÖVADDAU.

Szent, szent, szent
a Seregek Ura,
a mindenséget
betölti mind az Ő
dicsősége.

LÖUMÓSZOM BORUH JAUMÉRU[254]

K: (ismétli az utolsó mondatot)

Gy: BÓRUH KÖVAUD ÁDAUNÓJ
MIMKAUMAU.

Dicsőség Istennek,
a mindenütt
jelenvalónak!

UVÖDIVRÉ KODSÖHÓ KÓSZUV
LEMAUR.[255]

---

[252] Szentség, Isten nevének megszentelése

[253] „Meg kell szentelnünk nevedet a világban, akárcsak a magasságokban megszentelik azt, ahogy azt prófétád megírta: és az egyik (angyal) szól a másiknak és azt mondja:"

[254] …akik szemközt állnak, és azt mondják: áldott…

[255] „És szent irataidban ez áll:"

K: (ismétli az utolsó mondatot)

Gy: JIMLAUH ÁDAUNOJ LÖAULOM[256]

ELAUHÁJIH CIJAUN	a te Istened, Cion,
LÖDAUR VODAUR,	nemzedékről
HÁLÁLUJA!	nemzedékre
	Háleluja!

=====

„KÖDUSÓ". „Isten Nevének megszentelése". Ez az imádságos párbeszéd Istennek mindent betöltő, mindenütt jelenvaló, örök időkig tartó szentségét hirdeti. A SÖMAUNE ESZRÉ következő szakaszait fordításunk kivonatosan közli. –

=====

(A Kántor befejező strófája után csendes imádságban mondja a gyülekezet a SÖMAUNE ESZRÉ további részét.)

(Csendes imádság:)

Isten, adj nekünk helyes gondolkozást, mély erkölcsi megértést, lelki közeledést Hozzád és Tórád igéihez.

Bocsásd meg vétkeinket, segíts meg minden küzdelmünkben és bajunkban.

Adj nekünk testi-lelki egészséget. Adj bőséges termést a mezőkön, tisztes kenyeret mindeneknek.

Megszenvedett zsidóságunk üldözötteit vezesd szabadságba. Egész föld Bírája, add, hogy igazaknak találtassunk ítélőszéked előtt. Töröld el a gonoszságot, az üldözést, az elnyomást a földről. Könyörülj az igazakon, a jó embereken, ne legyen hiábavaló a jámborok hite, bizodalma.

---

[256] „Örökké fog uralkodni az Örökkévaló".

Hozd el reánk a messiási kort, épüljön fel Szentélyed.

Hallgasd meg imádságunk szavát, Urunk, Istenünk, irgalmazz nekünk és légy hozzánk kegyelmes, fogadd el kegyelmesen fohászunkat, ne bocsáss el színed elől üres kézzel,

(itt fűzzük be egyéni fohászunkat)

hallgasd meg irgalommal Izráel imáját!

Dicsőség Néked, Isten, Te meghallgatod az imádságot!

Mi pedig hálálkodunk neked életünkért, lelkünkért, amelyet kezedre bízunk, azokért a csodákért, azért az örök jóságért, amely mindennap, minden órában megnyilatkozik rajtunk.

Dicsőség néked, Isten. Te megáldasz bennünket a béke áldásával.

(A kántor KÁDIS-t mond.)

=====

KÁDIS után egyes községekben OLÉNU[257] és a gyászolók kádisa fejezi be a MINHÁ-t, l[d]. … oldalon. Más községekben rögtön a szombat fogadása következik.

Dr. Benoschofsky Imre

[257] „Kötelességünk magasztalni…”

ÉVFORDULÓK

MÁJMUNI MÓZES
Halála 750. évfordulójára

Tévész 20-án múlott 750 esztendeje annak, hogy a zsidó szellem nagy alakja, Májmuni Mózes meghalt. Nevét nem kell újra felfedezni a tudományos kutatás eszközeivel, alakja mélyen belevésődött a zsidóság lelkébe.

Az a híres mondás, mellyel őt az utókor megajándékozta – Mimause ad Mause lau kom kömause –: Mózestől Mózesig nem támadt olyan, mint Májmuni Mózes volt, a nagysága iránti csodálatból eredt, és Mózes fényéből reá is vetett sugarat. Májmuni, vagy mint neve kezdőbetűi nyomán nevezik, RÁMBÁM, korokon felül állóvá vált a zsidóság értékelésében. E mai emlékezés rövid szóval akar rámutatni azokra az eszmékre és alkotásokra, amik őt a halhatatlansághoz vezették.

Májmunival bezáródik az a három évszázados virágzó korszak, mely annyi kiváló művelőt adott Spanyolországban a zsidó irodalomnak. Májmuni kora már a vallási üldöztetés, a kényszertérítés ideje. Az Ő élete is milyen viszontagságos és hányatott, és mégis ez az élet [egy] fáklya fényerejével üzeni azt a tanítást, hogy az akarat erősebb, mint a sors.

1.

1135-ben született Kordovában (1.), ahol atyja, Májmun ben Józséf mint rabbi működött. A fanatikus, vad almohádok[258] spanyolországi hódítása után az ősi hitükhöz ragaszkodni akaróknak választaniok kell az iszlám, a kivándorlás vagy a halál között. Májmuni Mózes 13 éves volt, mikor menekülniök kellett, és a hontalanná vált család hosszas bujdosás után Észak-Afrikában, Feszben telepedett meg. Bár itt ugyanaz a vallási fanatizmus dühöngött, mint Spanyolországban, de az inkvizíció kontrollja az iszlámnál nem működött, otthon bárki megmaradhatott zsidónak, és a csak nemrégen érkezett családot nem háborgatták.

Májmuni itt tudományos kapcsolatokat épít ki, barátokat szerez, és nagy buzgalommal gyarapítja ismereteit. Filozófiát, asztronómiát, algebrát, geometriát tanul. Már itt kezd foglalkozni az orvostudománnyal, és megismerkedik a többi vallásokkal. Nem rendszer nélkül halmozta egymásra a heterogén ismereteket, hanem intuíciójával egy összefüggő rendszerré építette ki, s már korán megerősödött benne az a meggyőződés, hogy minden ismeretnek célul kell szolgálnia Isten léte felismerésének tiszta ideáljához.

Először természettudományi ismereteket gyűjt, hogy ezek segítségével jusson el a tapasztalat feletti, az érzékeinkkel fel nem fogható világ felismeréséhez. Maga mondja később filozófiai munkájában, hogy aki ezzel az utóbbival kezdi tanulmányait, ahhoz az emberhez hasonlít, aki a csecsemőt búzakenyérrel, hússal és borral táplálja. Egész biztos megöli, nem azért, mintha a táplálék

[258] Az almohádok középkori, berber eredetű muszlim uralkodódinasztia, amely a középkorban Észak-Afrikát és az Ibériai-félszigetet uralta.

rossz lenne, hanem a szervezet még gyönge ahhoz, hogy ez az eledel neki hasznára válhassék. (2.) Aki úszni tud – tanítja – az fel tud hozni drágaköveket, de aki ennek híjával van, az mentetlenül alámerül. (3.) Az istent megismerés drágakövét akarta megszerezni, ezért előbb megtanult úszni a tudomány tengerében. Mint 16 éves fiú bevezetőt ír a logikához. 23 éves korában egy matematikai asztrológiai értekezést ír a zsidó naptárról.

A vallási fanatizmus azonban nem csökken. Életveszély közepette menekülni kénytelen, hajóra száll, hogy a Szentföldre jusson el. Igen súlyos időben, 1165-ben ér ide. Ekkor a keresztes hadak uralkodnak Palesztinában. Bár a XII. század második felében a rengeteg gyilkosság, Jeruzsálem lakosságának a kereszteshadak által való lemészárlása után már javult a helyzet. Mégsem érzett itt biztonságot. A rövid idő ellenére is sokat tanul itt. Palesztina ugyanis töretlenül őrzött meg ősrégi hagyományokat, szokásokat, Májmuni tanulmányozza ezeket, továbbá Palesztina flóráját és a keleti építészetet. A szent helyek lelki hatásától megerősödve indul útnak, és Egyiptomban, Fosztát városában telepszik meg. Előbb a vezírnek, majd később Szaladin szultánnak[259] lesz házorvosa és az egyiptomi zsidóság vallásos ügyeinek hivatalos vezetője, nágidja.[260] Ez a tiszteletbeli méltóság olyan, mint Palesztinában egykor a pátriárkáé, Bagdadban az

[259] An-Nászír Szaláh ad-Dín Júszuf ibn Ajjúb (1137–1193) kurd származású egyiptomi uralkodó, Egyiptom és Szíria első szultája, az Ajjúbida Birodalom megalapítója.

[260] Nágid = a középkorban ez Egyiptomban élő zsidóság vallási vezetője.

exilarcháé.[261] Az ezekkel járó munka nagyon lecsökkenti tudományra szánt szabadidejét.

Sámuel Ibn Tibbonhoz[262] írott levelében leírja életrendjét. Bár e levél élete későbbi időszakából való, mégis belepillantást enged életkörülményeibe. – Fosztátban lakom, a szultán pedig tőlem elég távol, Kairóban. Naponta meg kell őt látogatnom a reggeli órákban, betegség esetén az egész napot ott töltöm. Ha nincs semmi baj, akkor hazajövök, szobám tele van várakozókkal, zsidók és nemzsidók, előkelők és egyszerű emberek, barátok és ellenségek mind arra várnak, hogy gyógyítsam őket. Legtöbbször még az evéshez sincs időm, és ez így megy nap mint nap, igen gyakran éjfélig vagy még tovább is. A gyülekezet dolgaival, tanulással csak szombaton foglalkozhatom.

Milyen lángelmének kellett lennie, hogy emellett a határtalan elfoglaltsága mellett olyan hatalmasat tudjon alkotni, mint amilyent ő alkotott. Tudjuk, hogy még arra is futotta idejéből, hogy az ősi előírást követve saját maga Tórát másoljon és mindenkit tanítson, aki tőle tanulni akart.

Az ember nemcsak a maga életét éli – tanítja valaki –, hanem koráét, kortársaiét is. Láttuk eddig Majmuni életét, ahogyan azt a sors, külső körülmé[nye]k akarták formálni. Most rá akarunk

---

261 Exilarcha = szó szerint „a száműzetés vezetője”, az ókorban és a középkorban a Babilóniában, majd Egyiptomban élő zsidóság vallási és világi vezetője, fejedelme. Lásd: Magyar Zsidó Lexikon, elektronikus kiadás, https://www.elib.hu/04000/04093/html/szocikk/11311.htm, letöltés ideje: 2023. április 13.

262 Sámuel ibn Tibbon (1160–1230), közékori franciaországi zsidó filozófus, műfordító. Életéről lásd bővebben: Kecskeméti Ármin: *A zsidó irodalom története I–II.* Budapest: Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1994, I. kötet, 257. o.

mutatni arra, hogyan akarta ő formálni korát, kortársait, s milyen volt magatartása bizonyos adott helyzetekben, megpróbáltatásban, üldöztetésben. (4.)

2.

Az almohádok nagy győzelme egyeseket megingatott hitükben, vajon nem Isten akarta-e győzelmüket. Volt, aki felvetette, vajon nem választott-e Isten új népet, és tartsanak-e ki a veszélyt jelentő zsidó életforma mellett? Ebben az időben, 1159-ben, Észak-Afrika zsidó közösségeihez írja vigasztaló, figyelmeztető levelét. Ha földi király elbocsátja házából meghitt emberét, rendszerint mást választ helyébe, s az utód megkapja az elbocsátottnak jogait. De vajon van-e nép, melyet Isten az ő kegyelme hasonló jelével tüntetett ki, mint bennünket, adott-e másnak is Tórát?! Ha szakadatlanul szenvedünk is – vigasztal Májmuni –, akkor is hinnünk kell az ősi szövetség felbonthatatlanságában. A külső szerencse nem lehet mértéke egy nép életének és az isteni ígéretek megvalósulásának. Ezek az ígéretek teljesedni fognak, de megtérés és imádság előmozdíthatja őket.

Sokan az üldöztetés hatása alatt felvették az iszlám hitét. A hatalom birtokosai beérték ezzel, ha az áttérő csak a hitformulát mondja el. Nagy probléma volt, hogy milyennek tekintse a zsidóság ezeket a kényszer hatása alatt való ál-kitérteket, akik szívükben zsidók maradtak és otthonukban megtartották vallásukat. Marokkó gyülekezeteiben elterjedt egy rabbinikus döntés, a név nem ismeretes, mely rendkívül[i] szigorral kiközösítette és átokkal sújtotta ezeket az ál-kitérteket. Félő volt, hogy a szigorú döntés ezeket gyökértelenné teszi, az ingadozókat pedig az iszlám karjaiba hajtja. A 24 éves Májmuni védelmébe veszi

e marranoszokat,[263] és történelmi példákkal bizonyítja, hogy nem lehet őket kitagadni, biztatja, bátorítja őket, hogy tartsanak ki hitükben. (5.)

Hasonló tartalmú levelet küld a vallásüldözéstől szenvedő Jemen zsidóságához (Igeresz témon[264]). Gyűlölnek bennünket – írja –, nem magunkért, hanem a bennü[n]k élő isteni gondolat miatt. (6.) Vöáf ál pi kén, én bohem jöchaulesz löháávidénu völimchausz esz söménu, sekén ómár Dóvid: Rábász cöroruhi minöuroj gám lau jochlu li. És mégsincs bennük erő, hogy kipusztítsanak bennünket és eltöröljék nevünket, mert így mondta már Dávid király is: sokat szorongattak ifjúságomtól kezdve, de mégsem bírtak velem. Ezek a szenvedések csak arra valók, hogy bebizonyosodjék, hogy Jákob ivadékai az igazi vallás védői. Majd bátorítja őket. Átem áchénu chizku vöimcu vöjááméc lövávchem, ti testvérek legyetek erősek és szilárdak, és legyen bátor a szívetek.

A jemeni zsidóságra mély hatást gyakorolt ez a levél és ezen keresztül Májmuni alakja. Tudjuk, hogy a kádis imába belevették Májmúni nevét (7.): böchájéchaun, uvchájé dörábónó Mause ben Májmun.[265] E munkáját arabul írta, hogy mindenki értse. Megvolt az oka, hogy féljen, esetleg a mohamedánok kezébe kerül, de azt írja, hogy aki a közösség javát szolgálja, annak nem szabad visszariadnia, és felhasználja a talmudi tanítást: söluché micvó énom nizókim, akik micvateljesítésben járnak, azokat nem érheti bántalom.

---

[263] A marranók vagy marranoszok olyan spanyol és portugál zsidók voltak, akik a vallási üldöztetés miatt kényszerből áttértek a keresztény hitre.

[264] Jemeni levél.

[265] „…életedben és rabbink, Mose Ben-Májmon életében…"

3.

De túl ezeken a kora eseményeiből eredő, közösségi életet irányító responzumain, örökkévalót alkotott munkáiban két területen: a hagyományban és a filozófiában.

A zsidó szellemi élet középpontjában a Biblia áll, ennek szellemi lecsapódása a R. Juda Hánászi[266] szerkesztette törvénykönyv: a Misna. Az ehhez keletkező vitaanyagnak jegyzőkönyvszerű följegyzése egy sokrétű kultúrának, több ezer tanítónak szellemi terméke: a Gemára. Ehhez a misnához ír Májmuni kommentárt, és a benne foglalt vallástörvényt rendszeresen ismerteti. A SZÉFER HÁMICVAUSZ-ban először nyújtja a Tóra 613 parancsolatának logikai rendszerét. Ez előmunkálata volt a hatalmas törvénykönyvének, a MISNÉ TÓRÁ-nak, mely több mint 1000 éven át felgyülemlett vitaanyagból alkotta meg a törvényt. Nem továbbvinni akarta a kutatást, hanem összefoglalni, szisztematikusan rendszerezni egyetlen műben, hogy ez nélkülözhetővé tudja tenni a források tanulmányozását. A törvényeket közel viszi az észhez, és ezeknek etikai és vallási motívumait ábrázolja. A misna lezárása óta egyetlen volt a zsidó történelemben, hogy egy ember az egész zsidó ismeretanyag összefoglalására vállalkozott volna.

Amint nagyot alkotott a hagyományos irodalomban, ugyanúgy hatalmasat alkotott a filozófiában is. Vallásbölcseleti munkájának címe: NÖVUCHIM. A tévelygők útmutatója. Útmutatást akart adni azoknak, akik annak felismerésében ingadoztak, hogy hit vagy tudás irányítson-e. Ezek számára tanítja,

[266] Rabbi Jehuda ha-Nászi (i. sz. 135–237), ókori zsidó vallási vezető, zsidó fejedelem (nászi), a hagyomány szerint a Talmud Misna részének összeállítója.

hogy a hit és tudás együttesen vezeti az embert. Arisztotelész bizonyítékait követve gondolati úton eljut Istenhez, de a teremtő isteni akarat szabadságának hangsúlyozásával messze túlhaladja mesterét.

Nagyon nagy jelentősége lett ennek a munkának a vallásos gondolat tisztaságának a megőrzésében.

4.

Májmuni korának orvosi szaktekintélye volt. Oroszlánszívű Richárd angol király háziorvosnak hívja meg, de ő ezt visszautasítja. Közkedveltségét mutatja az az arab vers, mely azt írta róla: Galénus tudománya gyógyítja a testet, Májmunié a testet és a lelket.

Májmuni bár rabbiállást nem vállalt, mégis korának legnagyobb vallási tekintélye, akinek szava, véleménye döntő volt. Egyéniségének inkább az írásbeli, mint a szóbeli forma felelt meg. Nem retorikai eszközökkel akart hatni, hanem gondolatainak erejével. Ezeknek tartalma eljutott mindenfelé, és azt mondták róla, hogy Fosztátban él az exilium világossága.

De nemcsak a zsidóságra gyakorolt hatást, hanem hatással volt a középkori filozófusokra, így Duns Scotusra,[267] Aquinói Tamásra, Albertus Magnusra.

Ha visszatekintünk életére, látjuk, mennyi sok baj érte, menekülnie kellett Spanyolországból, Észak-Afrikából. Egyszer vád alá helyezték eretnekség miatt, egy irigye Szaladin szultánnak

[267] Ioannes Duns Scotus (1266–1308), középkori skót skolasztikus filozófus és teológus. Magyarul elérhető műve: *Párizsi előadások a tudásról és az esetlegességről*; ford. Ábrahám Zoltán, Budapest, Kairosz Kiadó, 2011.

jelentette fel, hogy kapcsolatokat tart fenn a keresztesekkel. Hogy a zsidóság integritását megvédje, harcot folytat a karaitákkal.[268] S már elindul az a munkái körül keletkező elvi harc, mely halála után nő nagyra. Sok családi csapás érte, mélyen lesújtja öccsének tengerbe veszte, ki után hosszú éveken át nem talál vigaszt, és mégis optimista maradt alapegyénisége és hitében még közelebb került Istenhez. Egészen megfelelően ahhoz, ahogyan a MÓRÉ-ban tanította: Nem lehet azt állítani, hogy Isten, mint valami realitást és pozitívumot teremti a rosszat, mert a rossz csupán negatívum, mely a földi dolgokban magától áll be, mert amit Isten teremt, az jó. (8.) Az optimizmus e filozófiájaban Májmuni elnyerte élete megnyugvását.

Még szaporíthatók lennének az adatok, de minden szó csak azt példázhatja, hogy Májmuni a zsidó szellem legnagyobb alakjai közé tartozik, aki örökbecsű műveivel és életének példájával örök időkre beírta nevét zsidóságunk történetébe.

(Elhangzott a Budai Körzet Zájin Ádár[269] ünnepségén.)

Dr. Komlós Ottó

Jegyzetek: 1. Az életrajzi adatokhoz Graetz VI. kötetet (264–330.) és a Heschel: Maimonides Berlin 1935 c. művét használtam. - - - 2. Móre I. 33. - - - 3. Móre I. 34. - - - 4. L[d]. ezekre vonatkozólag Lichtenberg: Kauvec tösuvausz horámbám vöigrauszov.[270] 1859. -

[268] A karaiták a zsidó vallás egy irányzata, akik csak a Tanakhot, a héber bibliát fogadják el szent szövegként, a Talmudot, és annak két fő részét, a Misnát és a Gemarát nem tekintik az Írott Törvény részének.

[269] Ádár hónap hetedike.

[270] Rambám válaszainak gyűjteménye és levelei.

- - 5. Máámár kiddus hásém.[271] Kauvec II. (ed. Lichtenberg) 12. - - - 6. Kauvec II. 1–8. - - - 7. A jemeni zsidóságra gyakorolt mély hatását mutatják az alakja köré fonódott jemeni légendák is. L[d]. Rassabi: Jédá háám[272] 1954. 4–5. 191–197. - - - 8. Móre III. 10. l[d]. Hevesi: Dalalat Alhairin. M. Zs. Sz. 296.

[271] Isten nevének megszentelése.

[272] Folklór.

ÉLAUN MAURE[273]

A TESTVÉREK OTTHON

Jákob fiai elindultak hazafelé Egyiptom országából. Nem mondhatni, hogy nagyon jókedvűek voltak. Nehéz volt dolguk végezete nélkül édesapjuk elé kerülni. Hogyan mondják meg neki, hogy nem kaptak elég gabonát, sőt, hogy csak akkor fognak elegendőt kapni, ha magukkal viszik Egyiptomba Benjámint is, a legkisebb testvért, akit most apjuk a legjobban szeret.

De hiába gondolkodtak és törték a fejüket a hosszú úton, jó megoldás csak nem jutott az eszükbe. Amikorra hazaértek, már alig volt valami gabona a házban. Jákob nagy örömmel sietett a fiai elé, örült az érkezésüknek is, örült annak is, hogy nem lesz a házban éhség. De, ahogy ránézett a fiaira, azonnali látta, hogy valami nincs rendjén.

– Valami baj van? – kérdezte nyugtalanul. – Mi történt veletek az úton? Hol van Simon?

Erre elmondták a fiúk, hogy útjukat nem lehet szerencsésnek nevezni. Kemény és dölyfös úr elé kerültek Egyiptomban, aki nem adott elegendő gabonát, nem is ad addig, míg meg nem győződik arról, hogy igazat beszéltek, és él még egy testvérük otthon. De

[273] Maure terebintusa.

erről bizony csak úgy tud meggyőződni, ha elviszik hozzá Benjámint is.

De Jákob csak rázta a fejét. – Nem, ebből nem lehet semmi. Benjámint nem engedem. Ő az egyetlen, aki az eltűnt Józsefre emlékeztet, ha őt is elveszteném, belehalnék.

Jákob fiai meg csak sóhajtoztak, tudták ők ezt előre. Nagy szomorúan ment mindegyik a dolgára.

Kis idő múlva megint csak fogyni kezdett a gabona, és Jákob fiai megint csak aggodalmasan nézték, hogyan ürül a magtár napról napra és hogyan lesz a kenyér napról napra kisebb. Végül is Jákob nem bírta tovább.

– Fiaim – mondta nekik –, látom, hogy ez nem folytatódhatik így tovább. Ha nem hoztok újra ennivalót Egyiptomból, valamennyien éhen fogunk pusztulni, én is, ti is, Benjámin is. Próbáljátok meg mégis, induljatok el és vigyétek magatokkal Benjámint is. Talán úgy mégsem fog elpusztulni. Próbáljatok meg sok ajándékot vinni annak a gőgös egyiptomi úrnak, talán meg tudjátok lágyítani a szívét.

Így történt, hogy Jákob fiai másodszor is elindultak Egyiptom felé, és most már magukkal vitték Benjámint is. József nem volt se nagyon kedves hozzájuk, se nagyon gőgös, amikor kiadta a gabonájukat. Más terv foglalkoztatta már őt akkor. Ezt fogjátok a legközelebb megtudni.

ÚJRA EGYIPTOMBAN

Amikor József megtöltötte a testvérei zsákját gabonával, titokban megparancsolta, hogy Benjámin zsákjába rejtsék bele az ő ezüstpoharát, amiből inni szokott. A testvérek nem tudtak erről.

Ők kifizették rendben a gabona árát, átadták az ajándékokat, és boldogan és könnyű szívvel indultak hazafelé. De alig tehettek meg néhány kilométert, egyszer csak vágtató lovak zaját hallják a hátuk mögött. Ahogy hátrafordulnak a zajra, látják, hogy egyiptomi katonák nyargalnak utánuk. Még be sem érik őket, máris kiabálnak utánuk szitkozódó szavakat: – Álljatok meg azonnal, álljatok meg, gazemberek, tolvajok, csirkefogók, megloptátok az urunkat. – A testvéreknek földbe gyökerezett a lábuk. Feléjük kiabálnak? De körülöttük senki idegen, őket kergethetik mégis. Jóságos Istenem, mi lesz ebből. A katonák utol is érik őket: – Álljatok csak meg – kiabálják –, hadd nézzük meg a zsákjaitokat, melyik volt az a gazember közületek, aki meglopta a mi jó urunkat, aki titeket is megmentett az éhségtől. – A Testvérek nem is szabadkoztak.

– Nézzétek meg zsákjainkat, de azonnal – követelték. Biztosak voltak ők abban, hogy nem lesz a zsákban semmiféle ezüstpohár. Azt csak tudták, hogy ők nem loptak. De azt nem tudhatták, hogy József titokban bizony belerejtette a poharat egyikük zsákjába.

Az egyiptomi katonák neki is fogtak a kutatásnak. Kibontották a zsákokat, kiborítottak minden gabonát. A testvérek nyugodtan nézték munkájukat. De egyszer csak, alighogy az egyik katona belenyúl Benjámin zsákjába, – Megvan már, gazemberek! – kiált fel, és húzza is kifelé a zsákból az ezüstpoharat. Úgy ember még soha meg nem rökönyödött, ahogy most a testvérek.

Mi lesz velük, mi lesz most ebből, hogy történt ez, ki csinálta, mondogatták össze-vissza. De a katonák nem hagyták őket gondolkodni. – Indulás visszafelé – ordították –, majd a mi urunk eldönti, hogy mi lesz veletek, alávaló tolvajok. – Jobb biztatás nem is kellett ennél, mert hiszen Józseftől féltek a

testvérek a legjobban. Amikor ártatlanok voltak, békés gabonavásárlók, akkor is milyen keményen bánt velük, mi lesz most, amikor úgy látszik, [mintha] bűnösek lennének.

– Örök rabszolgaság lesz a mi sorsunk – mondta Rubén –, vagy börtönbe vet minket ez a keményszívű fejedelem, soha többé nem láthatjuk már a mi öreg apánkat.

– Hát, valami büntetés vár valamennyietekre, az biztos, de nem lesztek valamennyien szolgák – felelte az egyik jobbindulatú a marcona katonák közül –, de az a mi urunk parancsa, hogy csak az marad örökszolgául nála, akinek zsákjában megtaláltuk az ezüstpoharat.

– De hisz az éppen Benjámin! – kiáltott fel Juda. – Nem, Benjámint nem hagyhatjuk el, ő apánk egyetlen vigasztalója. Neki haza kell jutnia feltétlenül, inkább maradok helyette én örök szolgálatban.

– Vagy én – vagy én – ajánlkoztak a testvérek sorban a kedves Benjámin helyett. És közben egyikük se mondta ki, de valamennyien arra a másik esetre gondoltak, amikor nem menteni akarták az egyik testvérüket a rabszolgaságtól, hanem éppen ők adták el rabszolgának.

Ki sem kell mondani, ti tudjátok, hogy kire gondoltak. De azt már nem tudhatjátok előre, hogy jó vége lett annak, hogy a testvérek most magukat ajánlották a bajba jutott Benjámin helyett. Mert amikor József meghallotta a katonáitól, hogy a testvérek mindegyike vállalja a kemény rabszolgasorsot, csak hogy Benjámint megmenthesse, megbocsájtotta a rosszaságukat, mert ezzel tulajdonképpen a testvérek már azt jóvátették, hogy Józseffel olyan csúnyán bántak.

B.

DAURAUSZ HÓRISAUNIM[274]

VIDÉKI ZSIDÓSÁGUNK
(3. folyt.)

IV.

A Duna–Tisza közi zsidó települések elnéptelenedése az utolsó tíz esztendő legfeltűnőbb jelensége. Az elnéptelenedés iráma felülmúlja a dunántúli régi hitközségek múltszázadbeli elnéptelenedési folyamatát.

A Duna–Tisza közi hitközségek, különösen a Szeged–Budapest vasútvonal mentén fekvők, a 18. század végén alakultak. Fejlődésük csúcspontját a századforduló körül érték el. A Kecskeméten 1871-ben befejezett zsinagóga egy fejlődő közösség szép reményeit igyekezett formába önteni, míg az 1907-ben Cegléden, Baumhorn Lipót[275] által épített templom a fejlődés csúcspontján már áthaladt hitközség számára készült.

A tragédiában Kiskunhalas kivételével az egész Duna–Tisza közi zsidóság megsemmisült. A visszatértek száma az eredeti lélekszám 15%-ára tehető.

---

[274] Az elsők nemzedékei

[275] Baumhorn Lipót (1860–1932), jelentős magyar zsidó építész, számos magyarországi zsinagóga tervezője.

Ugyanakkor a visszatérés után lehúzódtak Budapestről nagy számba[n] olyanok, akik az élelmezési és lakásviszonyok következtében inkább vidéken óhajtottak új életet kezdeni. Ezek mellett nagy számban telepednek meg Borból visszatért munkaszolgálatosok, és ezek Budapesten vagy egyéb helyen megmaradt hozzátartozóikat is lehozzák. A felvidéki volt bori munkaszolgálatosok egy csoportja is megragad ezen a vidéken, hiszen családjából már senki sem maradt, és semmi sem vonzza a teljesen elhagyott otthonba való visszatérésre.

Különösen nagy számban telepednek meg a fent jelzett csoportok Kecskeméten. A bori út állomásai: Temesvár–Szeged–Kecskemét–Budapest. A pihenőhelyeken rendszerint leválik néhány ember, és ott megtelepszik. A kecskeméti letelepedést az is előmozdította, hogy az országos segítő munka mellett igen nagy arányú és ügyes helyi segítő tevékenység kezdődött vállalkozó szellemű egyének vezetésével. Ennek eredménye, hogy volt olyan nap, amikor ezer főre főztek, és ezek között ötszáz volt az átvonulók száma.

Noha a kecskeméti zsidóság megmaradottjainak száma csupán 209 volt, 1945-ben már 410 megtelepedett személy volt Kecskeméten.

A visszatért kecskemétiek megoszlását a következő táblázat mutatja:

	elhurcoltak száma	visszatértek			
		férfi	nő	össz.	%
téglagyár	970	5	84	89	9%
Gestápó	101	6	1	7	7%
munkaszolgálat	330	83	–	83	25%

Budapesten	23		23	
megszökött	2		2	
egyéb	5		5	
	1431	lélek	209	13%

Tehát 201 nem Kecskemétről származó személy élt 1946 elején Kecskeméten. A gazdasági élet megélénkülése ezek számát megszaporította, és 1946. júniusban 472 megtelepedett személyt számláltak.

1947-ben megkezdődött a felbomlás folyamata. Noha a város gazdasági életének fellendülése és közigazgatási központtá való emelkedése új és új elemeket vonzhatott volna, a régi kecskeméti családok elveszett szeretteik emlékének nyomasztó hatása következtében igyekeztek elhagyni a várost. Az odajött budapestiek is lassan visszatértek a fővárosba, és így példa nélkül álló, feltartóztathatatlan csökkenés következett be, melyet a következő táblázat mutat.

1946	472	1950	159
1947	352	1951	136
1948 I.	327	1952	88
1948 XII.	276	1953	94
1949	221	1954	80

Ugyanezt a jelenséget, noha kisebb mértékben, megfigyelhetjük a szomszédos hitközségekben is.

	1946		1954	%
Cegléd	146		82	45%
Nagykőrös	111		59	46%
Kecskemét	472		80	83%
Kiskunfélegyháza	198		57	66%
Csongrád	63		19	70%
Kiskunhalas	630	(?)	162	74%

A dunántúli városok aránylag kisebb csökkenése (15%) és a Duna–Tisza közi városok rohamos elnéptelenedése több tényezőre vezethető vissza.

1. A Duna–Tisza közén – amint ezt láttuk – 1945–46-ban jelentős mértékben telepedtek meg budapesti és távoli vidékekről származó zsidók, akik néhány év múlva visszatértek eredeti helyükre, vagy továbbmentek. Ahol ezek száma aránylag nagy volt (Kecskeméten 60%), ott az elnéptelenedés is nagyobb, ahol kisebb volt, ott az elnéptelenedés is kisebb. A Cegléden és Nagykőrösön tapasztalható kisebb elnéptelenedést az is magyarázza, hogy ide visszatértek a Gestápó által elhurcolt öregek (mindkét helyre kb. 20-25), és ezek újra megházasodva egyrészt a lélekszámot gyarapították, másrészt öregek lévén nem vándoroltak el.

A Dunántúlon az őslakosság tért vissza, idegenek kisebb számban.

2. Dunántúlon a kisebb falvakból behúzódtak a nagyvárosokba. Ugyanez történt Miskolcon is, ahol a lakosság nagy része kicserélődött. A városiak eltávoztak, és a falvakból a hitközség újra feltöltődött. A Duna–Tisza közén ilyen kis falusi települések nem voltak. Kecskemét egész környéke a következő kis falvakból állt 1945-ben. Fülöpszállás 10, Lajosmizse 16,

Kerekegyháza 3 lélek. Ezek lakói később a közbülső állomást átugorva távoztak településeikről. Így az eltávozottak helyét újabb települők nem ellensúlyozták.

A vándorlás ilyen irányának magyarázataként oly okok jelentkeznek, melyek nem tartoznak szorosan közleményeinkbe. Nem kétséges azonban, hogy e tényezők felfedése nemcsak az utóbbi 10 esztendő, hanem a magyar zsidóság utolsó 200 esztendejének történelmi képéhez jellemző színeket szolgáltatna.

Dr. Schindler József

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE

-o-o-

EMLÉKFÜZET

Dr. RICHTMANN MÓZES
professzor

75. születésnapjára

TISZTELŐI, BARÁTAI ÉS TANÍTVÁNYAI

-o-o-

SZEGED
1955
5716

Homonna
1880. szeptember 22.
5641 tisri 17

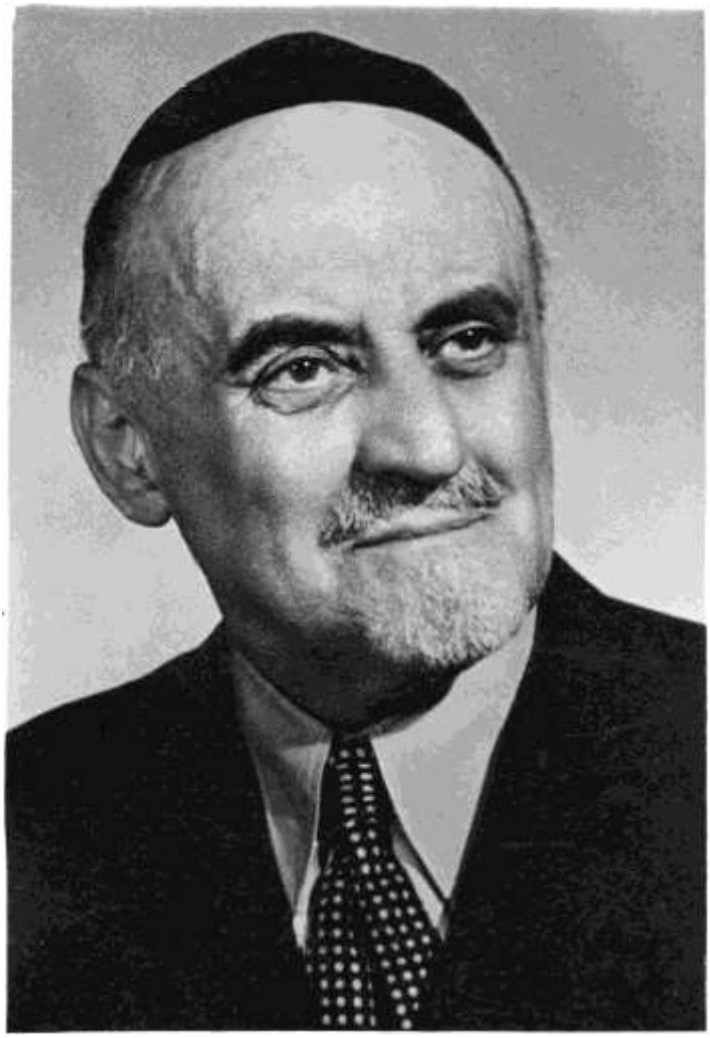

1955. november **5716 Chesván**

IV–VI.

VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE

„ŐRZŐK, VIGYÁZZATOK A STRÁZSÁN”

Még a nyár folyamán könnyelmű ígéretet tettem, hogy pár szavas bevezetőt küldök a „KÖRLEVÉL”

DR. RICHTMANN MÓZES

számához.

Amikor ígéretem beváltására kerülne a sor, látom, hogy nehéz feladatra vállalkoztam, mert a lap anyagát nem is ismerem, így hát hogy írjak én bevezetőt ismeretlen írásokhoz.

Dr. Richtmann Mózest, az ő élete folyását nem eléggé ismerem. Csak azt tudom, hogy tudása mellett nem hiányzik belőle a swifti szatirikus mosoly sem, a szellemnek az a frissessége, mely gyakran az élc könnyed sarujával ugorja át az élet nagy szakadékait. Jól tanít, nagy mester, és sokat lehet tőle tanulni. Úgy gondolom, hogy körülbelül ebben a körben foglalkozik majd a KÖRLEVÉL az ő személyével.

Én szeretem a KÖRLEVELET, pedig nem is a nagyközönségnek és így nem is nekem szól. Rabbik egymás között cserélik ki gondolataikat. Eszméket és ötleteket adnak, s megpróbálják legyőzni az eszme és megvalósulás között fennálló, sokszor igen nagy diszparitást. Harmóniába hozni a Mát a hittel és a vallás tanításaival, szoros szolidaritást létesíteni az ember és a közösség között – nem könnyű feladat. Nagy rokonszenvvel reagálok az Önök küzdelmeire, mert akiben megvan az eszme gyakorlati kivihetőségében való hit, az nem dolgozik hiába.

A zsidóság átesett egy nagy kiábránduláson, lelkiállapota még komor, mert az a nagy tragédiát tükrözi.

A saját értékében való meggyőződés visszaadása vagy új hit ébresztése, ez is a rabbi hivatása. A rabbi ne likvidáljon, hanem teremtsen, s úgy érzem, hogy a KÖRLEVÉL minden számának és így ennek a számnak is ez lesz az eszmei tanítása. A rabbi fölött az utókor ítél. Ezt ma még fokozottabban át kell érezni. De ez az utókor nem kezdődik a rabbik munkásságának megszűntével, – triviálisan szólva – akkor kezdődik, amikor ő akarja. Hogy mikor kezdődik és mikor kezd ítélni, ez a levegőben van. Mi magunk sem vagyunk mindenkinek utóda csak azért, mert a munkássága utáni időben élünk. A morális kötelesség azt kívánja, hogy a rabbik a zsidóság hagyományait folyton ébren tartsák, kézről kézre adják, amíg elkövetkezik az a légkör, az a világhangulat, az az összessége a feltételeknek, amikor a „nagy fa", a zsidóság fája ismét nemcsak lombosodik, de virágba szökken.

Remélem, hogy a magyar rabbikart egyszer majd megdicséri a történelem azért a nagy konzerváló munkáért, amit szerényen végeznek és végezniök kell.

„ŐRZŐK, vigyázzatok a strázsán”.

Budapest, 1955. október hó

Dr. Heves Lajos
a Magyar Izraeliták Országos
Irodájának
elnöke

IKONOGRÁFIAI AGGÁDÁK

Ikonográfiái aggádáknak nevezem azokat a legendákat, amelyeknek legkorábbi vagy egyetlen forrásuk nem írott szöveg, hanem valamely szépművészeti alkotás. Ilyennek mutattam be a fakitépő Sámsonról szóló legendát. (1.)

A cikkünk tárgyát képező aggáda is ide tartozik: Chiél halála. Chiéiről, Jerichó átokverte újjáépítőjéről azt tartja egy kései aggáda, hogy Élijáhu és a Baál-papok vetélkedésében ő vállalkozott arra, hogy bebújjék az oltárba, és adott jelre belülről meggyújtsa az áldozatot. Kígyó tekerőzött reá és megölte (Jálkut Simóni ad I. Kir. XVIII. 26. § 214.). A korábbi midrásban ennek csak halovány nyomai lelhetők fel (Ex. R. XV. 15.). Legbővebben a Deut. R. oxfordi kéziratának függelékében olvasható egyéb történetek között. (2.)

A nemzsidó források azonban már korán megemlítik, élükön Ephraem Syrussal:[276] „Tradunt Pseudo-Prophetas illos concamerasse Baalis aram, atque intra cameram hominem inclusisse, qui ad nutum supposito igne aggestam altari lignorum

[276] Szír Szent Efrém (i. sz. 306–373), késő ókori keresztény teológus, filozófus, a szír ortodox keresztény egyház egyik legjelentősebb gondolkodója. A keleti keresztény egyházak szentként tisztelik, de a római katolikus egyház is jelentős egyháztanítóként tartja számon.

struem, et superpositam victimam inflammaret."[277] Élijáhu azonban megölte (Ephraem Syri Opera Omnia. I. Romae, 1737. 496 C.). Itt tehát még nem említi név szerint Chiélt, és nem tud a kígyó általi haláláról. (3.)

Dura-Europos[278] 248-ban épült zsinagógája egyik freskóján bemutatja már a szóban forgó aggádát. Középen az oltár. Az oltáron áldozati tulok. Jobbról-balról Baálnak négy-négy papja. Az oltár belsejében Chiél, kezében kerek tárgy. Hatalmas kígyó kúszik felé.

Kraeling professzor[279] volt az első, aki felismerte és azonosította a kép témáját. (4.)

A felismerést megkönnyítette az a körülmény, hogy egy – nyilván – templomlátogató a főszereplő nevét baloldalt kétszer is odaírta héber betűkkel, gyarló helyesírással: Chiél. (5.)

A zsidó művészet tehát már ismerte ezt az aggádát a III. század közepén. Ilyenmódon gyarapítja ikonográfiai aggádáink számát.

Dr. Richtmann Mózes, az Országos Rabbiképző Intézet professzora, akinek tiszteletére íródott ez a jegyzet, szereti a felvetett problémát és a felette való meditálást. A felvetett

---

277 A latin nyelvű idézet magyar fordítása: *„Úgy mondják, hogy a hamis próféták Baál oltárát egy kamrában/zárt helyiségben állították fel, majd egy embert bezártak a kamrába, aki egy meghatározott jelre egy meggyújtotta az oltáron lévő halom fát, lángba borítva az oltárt, és vele együtt az oltár tetején lévő áldozatot is."*

278 Dura-Europosz a mai szíria területén található, ókori romváros, ahol egy ősi zsinagógát is feltártak. Sajnos, a fontos régészeti lelőhelyet az Iszlám Állam fegyveresei 2011 és 2014 között feldúlták és kifosztották.

279 Carl Hermann Kraeling (1897–1966), amerikai vallástudós, történész, régész, Dura-Europosz zsinagógájának és keresztény kápolnájának feltárója.

problémáért és meditálási lehetőségért nyilván megbocsájtja a jegyzet rövidségét is.

Dr. Scheiber Sándor

JEGYZETEK: 1. Múlt és Jövő. XXXII. 1942. 125. - - - 2. S. Lieberman: Midrash Debarim Rabbah. Jerusalem, 1940. 132.; Ua.: Yemenite Midrashim. Jerusalem, 1940. 11. - - - 3. Részleteit taglalja L. Ginzberg: Die Haggada bei den Kirchenvätern. I. Amsterdam, 1899. 80–82.; Legends of the Jews. VI. Philadelphia, 1946. 319, 15. - - - 4. Revue Biblique. XLV. 1936. 86, 5. - - - 5. A képet taglalja J. Leveen: The Hebrew Bible in Art. London, 1944. 44.; E. L. Sukenik: Bét Hákkeneszet sel Dura-Europos Vöcijjuráv. Jerusálem, 1947. 139–144.

MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ TUDÓSOK A KÖZÉPKORBAN

Kohn Sámuel „A zsidók története Magyarországon" című alapvető művében megismerünk többek között néhány magyarországi vagy Magyarországról származó személyt, akikről írásos adatok bizonyítják, hogy a középkorban közreműködtek a zsidó vallás és tudomány művelésében.

A sorrendben első: Rabbi *Jicchok* (Zs. tört. 39.; 55–56.; függelék VII.), aki 1050 körül élt, mivel már a Rásinak tulajdonított *Széfer há-Párdész*[280] idézi (ed. Konstantinápoly, 60e; ed. *Ehrenreich*, 343 oldal). A Párdészban a kérdéses helyen arról esik szó, miért nevezik a Peszáchot megelőző szombatot „Sábbász há-Gódaul"-nak, azaz: „nagy" szombatnak. A magyarázat ez: az egyiptomi peszách-áldozat beszerzése körül történt nagy csoda (Exod. VIII. 22) éppen szombat napján volt; majd így folytatja: „Ugyanígy fejtegette (=dárás) az előkelő (=kácin) rabbi Jicchok mé-Erec Hagar", azaz: Magyarországról. Másik ok: a templomban ezen a

[280] Rási írásaiból Semája nevű tanítványa által összeállított könyv. Párdesz: betűszó, amelyet négyféle bibliai kabalisztikus szövegértelmezés kezdőbetűi alkotnak, jelentése: gyümölcsliget. Pösat: egyszerű értelmezés; remez: célzás, utalás, azaz másodlagos értelmezés; dörás: fejtegetés (mélyebb, összehasonlító elemzés) és szaud: szó szerint titok, azaz misztikus értelmezés. Ha mindezt az utat végigjárjuk, akkor jutunk el az említett jelképes ligetbe.

napon elhangzó és sokáig tartó oktató előadások miatt a nap hosszúnak tűnik.

Mindenekelőtt megjegyezzük: Kohn hibásán fordít; a „Másik ok" szavakat is az előbbi mondat végéhez kapcsolja (Zs. tört. 378.). A „Hágár" szónak „magyar"-ral való azonosítását egyébként nem mindenki ismeri el (lásd: Kohn, Kútforrások, 142–159.; Zs. tört. 68.; 367.; 378.; *Büchler* Sándor, A zsidók története Budapesten, 1901, 22.).

A *Sibbolé há-Leket*[281] (ed. *Buber*, 205. fej.) idézi a Párdész tárgyalt részét, de a következő változattal: „ugyanígy … rabbi Jicchok Joszkont – vagy Joszkonto – Magyarországon" (lásd: Kútforrások, VII. függelék). Van tehát ennek a Jicchoknak egy lakóhelyére vagy származására utaló jelzője is, s Kohn szerint ennek jelentése: Jász-Kont vagy jászkuni. Büchler ezzel szemben azt állítja, hogy „semmi köze sincs … a Jász-Kunsághoz, amely a XI. században még nem is létezett" (i. m. i. h.).

Tudjuk, Rási iskolájából hat kompendium került ki, s a fenti idézet a Párdészon kívül még négy könyvben található: *Széfer há-Orá*[282] (ed. Buber, II. 62. fej.); *Sziddur Rási*[283] (ed. Buber, 352. fej.); *Máchsor Vitry*[284] (ed. *Hurwitz*, 259. fej.) és *Isszur vöHeter*[285] (MS, 57. fej.). Igen feltűnő, hogy mindegyikből hiányzik az az egész mondat, amely erről a Jicchokról szól, és a folytatása is, az ún. „másik ok". Az egyetlen Rási-könyv, ahol ez mégis olvasható, a Párdész,

---

281 Szerzője Cidkijáhu Ben-Ábrahám ha'Rofe (1210–1275, Olaszország).

282 A fény könyve.

283 Imakönyv Rási imádságokkal kapcsolatos megjegyzéseivel.

284 Ünnepi imakönyv, a Vitry városából származó Szimcha ben Smuel (?–1105) összeállítása.

285 Tiltás és megengedés.

amelynek kiadása viszont mindennek nevezhető, csak éppen kritikainak nem! Hiszen a könyv első – konstantinápolyi – kiadója maga közli, hogy az eredeti kéziraton változtatott, belekevert a Széfer há-Orából is; ki tudja, nem került-e a könyvbe – vagy talán már magába a könyv alapjául szolgáló kéziratba – más, nem Rásitól származó betoldás is, például a Sibbolé há-Leketből?! Szerintünk ugyanis a Jicchok Jászkontról szóló rész eredetileg nem tartozott a Párdészhoz, hanem: a Sibbolé há-Leket szerzője, miután a Párdészból idézett részt befejezte, kiegészítette azt saját közölnivalójával, ezt pedig közvetlenül a Jicchok Jászkontról szóló mondattal kezdi.

Eszerint nincs bizonyíték, hogy Jicchok már a XI. században élt volna, s még kevésbé állítható, hogy mondása Rási iskolájához eljutott volna. Inkább csak egy, a XIII-ik században élő tudósról van szó, aki a Rómában élő *Cidkijáhu* ben Ávrahám há-Rófe-val, a Sibbolé há-Leket szerzőjével került kapcsolatba. Ebben az esetben a Büchler által felvetett érv is megdől. Érdemes lenne a Párdész edícióit ebből a szempontból is összehasonlítani, például a párizsi Párdész-kézirattal (387/3.)

Sajátságos, hogy a „kácin" jelzővel éppen a Párdész egy másik mondatában is találkozunk (ed. Ehrenreich, 161. old.; vö. *Epstein-Freiman*, Ma'aseh há-Geonim,[286] Berlin. 1909. 11. old.), de ez még nem lehet elegendő ok, hogy a Jicchok Jászkontról szóló részt – csak e miatt a jelző miatt – szintén Rásinak tulajdonítsuk.

Ha keressük az első, névvel meghatározható magyarországi tudóst, egy prozelitára kell gondolnunk, aki a XII-ik században élt.

---

[286] Speyer, Worms és Mainz város bölcsei, valamint Rási halachikus döntései és kérdésekre adott válaszai.

Adataink a következők: Rabbi *Chelbó* tanítja: terhet jelentenek Izráel számára a prozeliták (Kiddusin 70b; lásd: *Guttman*, Das Judentum und seine Umwelt, 85–86.), s ennek okát – miként H. I. *Michael* Or há-Chájim[287] című munkájában (Frkfrt a/M 1891, No 76) szellemesen megjegyzi – „Jismáél kóhén segíti a kóhénokat" mintájára éppen egy, a zsidósághoz betért *„Ávrahám há-Gér"* adja meg: a prozeliták – mondja – aprólékosan ismerik a vallásszabályokat és buzgón ügyelnek azok pontos betartására; ez pedig magára az autochton zsidóságra kellemetlen fényt vet (Toszafoth ad locum, s. v. Kásim).

Prozeliták valóban elmerültek néha a Tan mélységébe, s törekedtek annak megismerésére. Éppen a XII-ik századból akad erre egy kitűnő példa, ami [a] Jákov Tám-hoz intézett egyik levélben található. Mose *Pontoise*[288] írja egy elhunyt prozelita hagyatékával kapcsolatban: „fivérem tanult vele – a betérttel – Szentírást és Misnát éjjel-nappal" (Széfer há-Jásár, Vienna, 625. fej.; lásd még később: Jicchok há-Gér).

Ez a prozelita, akinek a toszafothban[289] idézett nevét és fenti mondását olyan sokszor olvasták a magyarországi jesivákban is, nem más, mint egy Magyarországról származó Gér![290]

A megállapítás Efraim Elimelech *Urbach*-tól[291] származik, aki ma a héber Egyetem előadója, a toszafoth-irodalom legkiválóbb kutatója; még 1935-ben közölte ezt a Revue des Etudes Juives-ban

---

[287] Az élet fénye.

[288] Mose ben Abraham Pontoise, 12. századi francia zsidó vallástudós.

[289] Kiegészítések, toldalékok Rási talmudmagyarázataihoz, francia és német tudósok munkái.

[290] A zsidó vallásra áttért férfi.

[291] Ephraim Uhrbach (1912–1991) lengyel származású izraeli vallástudós.

(No. 197–198, pp. 73–74.). Bizonyítéka nem több s nem kevesebb, mint az, hogy Ávrahám há-Gért, aki Franciaországban élt, s szavát többször hallatta – különösen az apologetikában –, egy római kézirat a következő meghatározással idézi: „Rabbi Ávrahám Gér mé-Hungária", azaz: Ávrahám prozelita, Magyarországról! (Nemzeti Könyvtár, No. 53; cf. Cat. dei Codici Orientali di alcune Biblioteche D'Italia, Firenze 1878. p. 46., no. 8.)

A kézirat apologetikus gyűjtemény, amely Németországban készült a XIII. század közepe táján. Szerzője a XII-ik század végén élt *József há-Gér* tanítványa (lásd: R. E. J. 1935, 77.)

A kézirat idevágó része a *Nizzachon Vetus*-ban (ed. *Wagenseil*, p. 53.; l[d]. még uo. p. 34.) is megtalálható, de ott a név ekként van: vö-Rabbi Ávrahám ha-Gér! Elképzelhető persze, hogy a kéziratban lévő „mé-Hungaria" eredetileg csak a „Hgr" vagy „gr" kifejezés magyarázata – talán tévesen is –, s ekkor nem prozelitáról lenne szó, de kétségtelen, hogy az előttünk lévő szöveg – „gr" – mást mond; azt pedig mindenképpen, hogy Ávrahám magyarországi volt!

Urbach szerint R. Tam kortársa lenne Ávrahám. Ez a precíz meghatározás része egy feltevésnek, amelyet mi nem követhetünk. Megelégszünk azzal az eredménnyel, hogy a magyarországi származású Ávrahám há-Gér a toszafoth-i körhöz tartozott.

Ismer az irodalom egy másik prozelitát is: *Jicchok há-Gér*, aki Rokéách 319. §-ban liturgiai kérdéssel fordul R. Tám-hoz, más négy helyen pedig exegétaként jelentkezik (lásd: Berliner, Pletath Soferim, Breslau 1872, IV. fej.). Ezenkívül látjuk, mint apologetát a Nizzachon Vetus-ban (p. 32.). Berliner „há-Gér" olvasat helyett „Hágár"-t ajánl, s ebben az esetben újabb magyarországi tudóssal találkozunk, aki szintén a XII-ik században élt. Berliner nézetét

osztja Kohn is (Zs. tört., 56–57.). Szerintünk nincs helye kételynek, mert miként Ávrahám „hgr"-t „prozelita" szóval fordítjuk, ugyanígy kell a Jicchok „hgr"-t is értelmezni. Ha „Hágár" lenne az olvasat, a szerzők hozzátették volna, már csak a félreértés elkerülése céljából is, a „mé-Erec" meghatározást.

Feltűnt Urbachnak, hogy Jicchok há-Gér nem vette fel az „Ávrahám" nevet, miként azt a prozeliták egyébként szokták. Ezért arra a következtetésre jut, hogy Jicchok nem más, mint Ávrahám há-Gér fia, aki apjával együtt tért be a zsidósághoz, s a fiú kénytelen volt az apjáétól eltérő nevet felvenni. De ez a feltevés szerintünk alaptalan; igen gyakori ugyanis, hogy a betért nem éppen az „Ávrahám" nevet kapja.

A „*Moszad Bialik*" által most megjelen[tetet]t és állami díjat nyert kitűnő művében (Ba'ale há-Toszafoth, Jerusalem 1955, 599 oldal) Urbach megismétli a Revue-ben közölt nézetét, s most már azt is határozottan állítja, hogy Ávrahám há-Gér-nek volt még egy betért fia, *Józséf*. Ezt az állítását arra is alapozza, hogy az általa tárgyalt kéziratban a következő található: „így tanultam Rabbi Józséftól, ben Ávrahám Ávinu", Ávrahám atyánk fiától (i. mű, 194. old.). A kitűnő szerző itt tévedett, mert a kézirat semmiképpen nem mondja azt, hogy József egy Ávrahám Gér-nek volt a fia, csupán azt, hogy ő maga volt egy prozelita, s mint ilyen, „fia" lett Ávrahám ősatyánknak!

Mindenképpen következik, hogy Magyarországon, legkésőbb a XII-ik században, a zsidó szellemi élet már némi fejlődést ért el. Ennek eredményeként akadt ekkor egy betért is, aki nyugatra vándorolva élénk[en] részt vett a zsidó tudomány művelésében.

Valamivel később, 1250 körül, Esztergomnak például már kiváló rabbija volt, Já'kov ben Rabbi Jicchok,[292] akit az Or *Záruá*[293] szerzője „Bár Orján"-nak, tanult embernek szólít (I. 40. a; lásd: *Wellesz* Gyula, Izsák ben Mózes Or Záruá és az esztergomi zsidók, M. Zs. Sz. 1903, 149–150.; M. G. W. J 1904, XLVIII, 448.). Nyitra-Üregh környékén is működhetett egy rabbi, aki körzete vallásjogi problémáival *Izsák* ben Mózeshez fordult (lásd: I. 223.; 226.). Kár, hogy nem a nyitra-üreghi kérdést feltevőkhöz intézett válaszlevelek maradtak ránk, hanem csupán Or-Záruának a saját mesteréhez írt, e kérdésekkel kapcsolatos levelei.

S amikor a csehországi *Eliezer* nem fest éppen hízelgő képet a magyarországi zsidók szellemi életéről *Juda he-Chászid*-hoz intézett levelében, ugyanakkor elismeri, hogy azért a községek mindent elkövettek írástudók alkalmazására. „Szűkös viszonyaik miatt – szól a levél – [a] legtöbb községben nincs tóra-tanuló, s azt az értelmes embert alkalmazzák, akit csak találnak – bárhonnét. Ez lesz egy személyben előimádkozó, »móré cedek«[294] és »möláméd«.[295]

S mindezt (lakodalmi, purimi és szimchasz-Tóra-i[296] bevételeket) ígérik nekik ezért."

(Lásd: Kohn, Kútforrások, IX; Zs. tört. 149–157.; *Stein*, Magyar Rabbik, I. 1. 3. old.; Büchler. i. m. 23.) S még hízelgőbbek

---

[292] Jákov ben Rabbi Jicchok (kb. 1200–kb. 1270), középkori ausztriai rabbi, vallástudós.

[293] Az Or Zárua Jákov ben Rabbi Jicchok 1260-ban írt, életrajzi elemekkel átszőtt teológiai műve.

[294] Döntéshozó.

[295] Tanító.

[296] A Tóra ünnepe.

mesterének, Jákov Tám-nak szavai, aki a Get-írás egyik szabályával kapcsolatban így nyilatkozik: „Országunk – Franciaországról van szó – lakóit már a régiek tévesztették meg, de, bizony, meggyőződtem, hogy »Hagar-országban« és Németországban nem tévednek ebben" (Silté há-Gibborim, Gittin, ad Mordöchai 444. fej.). Ez a levél egyébként a Hagar–magyar azonosítás szempontjából is figyelmet érdemel.

Végül: ha szerény volt talán a kezdet, annál dúsabb lett a szellemi termés századról századra, míg idővel Magyarország egyik centruma lett a zsidó tudománynak.

-o-o-o-

Ajánlom e sorokat *Richtmann* Mózes professzornak, aki maga is fáradozott azon, hogy hazai nagyjaink emlékét megmentse a feledéstől!

Dr. Róth Ernő

JUTALOM ÉS BÜNTETÉS

Szentírásnak, különösképpen a Tórának egyik érdekessége a párbeszéd, amit az ember folytat Istennel. Nemcsak Isten beszél, határoz és dönt megfellebbezhetetlenül, az ember is jut szóhoz, erkölcsi súlyával eltérítheti Istent eredeti szándékától. Ez leginkább akkor jut kifejezésre, ha Isten az igazságmértékét akarja alkalmazni a bűnössel szemben. Ilyenkor az ember, mint nemének védelmezője lép fel, érvekkel, szembeszáll az ítélettel és megmásítását követeli. Úgy is van, hogy rámutat az isteni lény abszolút voltára és az ember Isten által gyarlónak alkotott lényire, és e differencia új szempontot igazol az ember botlásának megbírálásánál. A zsidó gondolkodás ebben semmi ellentétet nem lát Isten mindenhatóságával. Elképzelése szerint, Isten maga kívánja ezt így. (1.) Így jár el Mózes, mikor a pusztában vándorló nép az aranyborjút imádja; (2.) amikor gyávaságot és bizalmatlanságot tanúsít a „kémek" jelentése alapján, (3.) vagy pártütők szavára hallgat (4.) stb.

Még közvetlenebb a hang és keletibb ízű Ábrahám tárgyalása Szodoma és Gomora érdekében. Isten közli vele, hogy elpusztítja e bűnös városokat. Ábrahám erkölcsi érzéke felháborodik e végzés ellen. Lelki világának alaptörvénye, hogy senki sem szenvedhet ártatlanul. Ha pedig az egész város megsemmisül, elvész vele

együtt az igaz ember is. Ezt nem teheti, nem szabad megtennie az „Egész föld Bírájának!" (5.)

Mint a későbbi liturgiából kitetszik, e párbeszéd nem jogi vita, nem Ábrahám igazságszeretetét emeli ki, hanem ez imaformula. Kitűnik ez rögtön, ha végiggondoljuk Ábrahám érvelését: „olyan volna az igaz (sorsa), mint a gonosz (sorsa)", hiszen ez [az] erkölcsi felháborodás akkor is csorbát szenved, ha a város (bűnöseivel is) megmenekül. A szöveg hangsúlya a könyörületen, a bűnbocsánaton van, ahogy azt a zsidó élet régtől fogva kialakította.

Mélyebb gondolatot és szélesebb területet vet felszínre az élet tapasztalata. A teológiát erősen foglalkoztatja az isteni igazsagszolgáltatás kérdése oly esetekben, amikor látszólag vagy valóságban gonoszabb az igaz ember sorsa, mnit a bűnösé.

A jutalom és büntetés, mint az erény és bűn következménye, már a Tórából ismeretes. Bizony sok fejtörést okoz [az] e hitbeli ténnyel ellenkező tapasztalat. A prófétát felháborodó jajkiáltásra ragadja Isten ellen. (6.) A zsoltáros magasztalja Isten bölcs alkotását, dicsőíti kormányzásának mélységes értelmét, amit nem ér el ésszel a balga ember: a gonosz virulása csak a percben játszódik le, sorsa már megpecsételve. (7.) Jób könyve, történetével és örökszép töprengésével, egészében e kérdésnek [van] szentelve. S aligha kapunk kielégítő feleletet, mely tartósan megnyugtatná a kedélyt.

A kérdés, ha egyszer felvetődött, tovább vándorol nemzedékről nemzedékre, míg eljut a II. századig. Az „Atyák fejezeteiben" halljuk R. Jannaj tanítását: Mi nem tudjuk megmagyarázni sem a gonoszok jólétét, sem az igazak szenvedését!

(8.) Tehát ignoramus et semper ignorabimus.[297] R. Jákob tanítása: a jutalom nem a földi életre vonatkozik. (9.) Következetes vallomása ez R. J. másik tanításának: Ez a világ csak előszobája a túlvilágnak. Készülj fel az előszobában, hogy beléphess a palota belsejébe! (10.)

A II. századot említettem, abban a vonatkozásban értettem, hogy ekkor történik hivatalos állásfoglalás a túlvilágban való hit mellett. Nem akarok itt e helyen kiterjeszkedni arra a kérdésre: mi volt e tekintetben a zsidó hit a II. század előtt, csak megállapítom, hogy hivatalos kodifikálásra csak [a] II. században kerül sor. (11.)

Érdekes ezek után megemlíteni az időszámításunk előtti II. században élt Szóchóbeli Antignosz[298] tanítását: (12.) „Ne legyetek olyanok, mint szolgák, kik bér fejében szolgálják gazdájukat (önzetlenül), és nem várnak érte fizetséget! És hassa át lelketeket az istenfélelem."

Világos, hogy e tanítás a legmagasabb fokú erkölcsre nevel: „Ovéd méahávo", szeretetből szolgálni Istent. A mindennapi háromszoros használatban nem vetünk ügyet a „vöohávto és szeresd…" tanításra, mely ugyanerre int. Olyan állandó lelkigyönyört akar előidézni az emberben, mint a hívő filozófia Spinoza [általi] megfogalmazásában [az] „amor dei", az istenszerelem. A hozzáfűzött „moro Somájim", az istenfélelem, teljessé egészíti ki a tanítást.

Ha tűrné a héber nyelv, szeretném felcserélni az „istenfélelem" szót „istenfenségre". S eredménye: komolyabbá, ünnepélyesebbé értékelni az életet, s vele szemben nagyobb

---

297 A latin mondás magyar fordítása: „nem tudjuk, és sosem fogjuk tudni", ez pedig a tudomány által megszerezhető tudás korlátozottságára utal.

298 Antigonosz Is Szocho (i. e. 273–231), ókori zsidó tóratudós.

felelősséget vállalni. Így teljes a mondat, s devalválna értékét, ha bármit is hozzátennénk.

Abot de R. Natan mégis kiegészíti e tanítást: „Hogy kétszeres legyen jutalmatok a túlvilágon". Értékesebbé akarta tenni e morális tanítást, és semmit sem ért el vele. (13.) E kiegészítés későbbi toldalék, és semmiképpen sem származik Antignosztól. (14.) E kornak és főképp e tanításnak teljes félreértését mutatja A. de R. N. ezt követő részében.

„Két tanítványa volt Antignosznak, kik tanulmányozták mesterük tanítását és továbbadták tanítványaiknak, azok ismét tovább tradálták az ő tanítványaiknak, akik így okoskodtak: A munkás dolgozik egész nap, és estére nem kapja meg bérét?! Ha mestereink tudták volna, hogy van túlvilág és van halottak feltámadása, nem tanítottak volna így! Elszakadtak hát a Tórától, és külön (hitetlen) pártot alapítottak." (15.)

Dr. Bernáth Miklós

JEGYZETEK: l. Sább. 89b. Isten elítéli Ábrahám és Jákob hallgatólagos tudomásulvételét, hogy ivadékaikat bűnözőknek nevezi. - - - 2. Ex. 32,11–13 és 31–32. - - - 3. Num. 14,11–26. - - - 4. ib. 16,22. - - - 5. Gen. 18,23–32. - - - 6. Jer. 12,1; Hab. 1,13. - - - 7. Ps. 92,8. - - - 8. Ab. IV. 15. - - - 9. Kidd. 39b; Chul. 142a. - - - 10. Ab. IV. 21. - - - 11. L[d]. Szanh. Chélek fej. és Maimoni: Pérus Ha-misnajot 11 hitágazat. - - - 12. Ab. I. 3. - - - 13. L[d]. még Rasi és Maimuni magyarázatát Abot I. 3-hoz. - - - 14. L[d]. A. de R. N. jegyzet. Schechter i. h. jegyzet. - - - 15. L[d]. Ber. 54a.

JEGYZETEK EGY REGÉNY MARGÓJÁRA

Joseph Victor von SCHEFFEL-nek[299] – éppen 100 éve – 1855-ben megjelent bájos-romantikus, meleg iróniával fűszerezett regénye: „EKKEHARD. EINE GESCHICHTE AUS DEM ZEHNTEN JAHRHUNDERT" – említi NOTKER-nek, a St. galleni kolostor dadogó poétaszerzetesének híres énekét, a „MEDIA VITA"-t. „Notker … war dereinst durch die Schluchten beim heimischen Martinstobel gestiegen, sie wölbten einen Brückenbogen herüber, über schwindelnder Tiefe schwebten die Bauleute, da standes als Bild vor seiner Seele, zu unserem Leben jeden Augenblickes des Todes Abgrund aufgähnt, und er dichtete das Lied. Jetzt galts als Zaubersang, Schirm eigenen Lebens, Untergang dem Feinde."[300]

A regény első kiadásának előszavából kitűnik, hogy Scheffel fő forrása a PERTZ által kiadott MONUMENTA GERMANIAE volt, ebben is a sanktgalleni kolostor krónikája, amelyet Ratpert barát kezdett, és az ifjabb Ekkehard a X. század végéig vezetett.

[299] Joseph Victor von Scheffel (1826–1886), német költő.

[300] A német idézet magyar fordítása: *„Notker ... egyszer a helyi Martinstobelnél átmászott a szurdokokon, hidat emeltek, az építők a szédítő mélység fölött lebegtek, és ott állt a lelke előtt képként, és látta a halál minden pillanatban tátongó szakadékát, amely az életünkre tátong, és megírta a dalt. Most, mint egy varázsdal, saját életének paravánja, az ellenség bukása hangzott fel."*

Maga az ének zsidó szempontból is figyelemreméltó (– nem is szólva a néprajzi érdekességről, hogy varázsének gyanánt terjedt el – olyannyira, hogy végül is egy kölni synodus elrendeli: bárki ellen csak a püspök engedélyével szabad énekelni).

Zsidó szempontból a SZÖVEG az, amely először magára vonja figyelmünket.

„Media vita in morte sumus, quem quaerimus adjutorem, nisi te domine, qui pro peccatis nostris juste irasceris. V. In te speraverunt patres nostri, speraverunt et liberasti eos.

R. Sancte deus.

V. Ad te clamaverunt patres nostri, damaverunt et non sunt confusi.

R. Sancte fortis.

V. Ne despicias nos in tempore senectutis, cum defecerit virtus nostra, ne derelinquas nos.

R. Sancte et misericors salvator, amarae morti ne tradas nos."[301] Ebben a szövegben nem az a feltűnő, hogy a 22. és a 71. zsoltár verseivel találkozunk, hanem az, hogy ez a X. századbeli katolikus egyházi ének struktúrájában mennyire emlékeztet a mi liturgiai költeményeinkre, szelicháinkra és Jóm-Kippuri pijjutjainkra. Ha nem tudnók, hogy a LITÁNIA-forma ősi istentiszteleti figuráinkhoz tartozik (feltehetőleg ilyen volt már a Szentély korában a „Nagy Hillél" – a Misna böjti liturgiája pedig

[301] A latin idézet magyar fordítása: *„A halálban az élet közepén vagyunk, segítséget kérünk, de Te, Uram, igazságosan ítélsz bűneink felett. Atyáink is bíztak benned, reménykedtek benned, és Te megszabadítottad őket. Szent Isten! Atyáink hozzád kiáltottak, szerettek Téged, nem zavarodtak meg. Szent Erő! Ne vess meg minket öregségünkben, mikor erőnk elhagy, ne feledkezz el rólunk. Szent és kegyes megváltó, ne tégy ki minket a keserű halálnak!"*

kétségtelen példáját mutatja ilyen litániának – vö. Elbogen: Der jüdische Gottesdienst… Leipzig, 1913. 222. sk. o.) és hogy [a] szelicha-liturgiának éppen a „PÖSZUKÉ RÁHÁMIM”[302] a legrégibb alkatrészei (uo. 224. o.), szinte arra hajlanánk, hogy a MEDIA VITA hatott a zsidó istentiszteletre.

Erről persze nem lehet szó. Annál kevésbé, mivel a szövegen kívül a DALLAM és a MŰFAJ története is ellenkező irányba mutat.

A zenetörténethez nálam jobban értőkhöz kellett fordulnom. Elsősorban HUBER FRIGYES,[303] a budapesti katolikus Theologia egyházi zenetörténet-professzora igazított el. Zsidó részről ERIC WERNER[304] foglalkozott a katolikus és a zsidó zenei pontozással a HUCA 1945/46. évi kötetében. (Soltész Elekné ismertette a tanulmányt a MAGYAR KÓRUS 1949-i 75. számában.) Werner kimutatja, hogy a középkorban, még a X. században is voltak zsidó-keresztény átvételek.

A MEDIA VITA az ún. SEQUENTIÁK műfajába tartozik. A sequentiák zsidó eredetű dallamok, a HALLEL-JUBILUSOK-ból származtak át Szíriából Bizánc közvetítésével Európába. A HALLEL-dallamok (így hívják a katolikusok) már a IV. században kerültek a nyugati egyház énekei közé. Ezek HÁLLELUJA szóval végződnek, és a szó utolsó „a” hangját ma is gazdag szövegtelen dallammal énekelik a katolikus templomokban, mint nálunk pl. a papi áldás szöveg-közeit. A középkorban ezeket a hosszú

302 Az irgalom versei.

303 Huber Frigyes (1896–1978), katolikus pap, zenetudós, zenetanár, egyházzenei tankönyvszerző.

304 Eric Werner (1901–1988), német zeneszerző.

szövegtelen ének-részeket – úgy latszik – unalmasnak érezték, szöveg-alátéteket költöttek hozzájuk: ezek a sequentiák. (Azért hívták így, mert az eredeti ének után következtek.)

A sequentia-irodalom a sanktgalleni kolostorból indul ki. Notker a kolostor hagyományai szerint egy francia kolostorból, JUMIEGES-ből menekült szerzetes könyvéből leste el a műfaj jellegét. A vonal így Szíria–Bizánc–Franciaországon keresztül vezet Notkerhez. A Szír egyház az ókorban erős szellemi kapcsolatban volt a zsidósággal. Már ELBOGEN[305] megírja a böjti rituálénk egyes darabjairól (mint pl. az ÁNSÉ EMUNÓ ÓVODU, BÓIM BÖCHANÁCH MÁÁSZÉHEM, BÖVAU TAUCHÉCHÓ NEGDÖCHÓ stb.): „Man wird an Gesänge der syrischen Kirche erinnert, die in derselben Form abgefasst sind. Es müssen starke Wechselbeziehungen zwischen Synagoge und Kirche damals stattgefunden haben, ohne dass ersichtlich wäre, auf welcher Seite die Priorität zu suchen ist."[306] (i. m. 277. o.)

A sequentiák különösen szemléltető példái a keletről átvett formák „latinizálásának" – írja KARL WEINMANN[307] egyházzene-történetében. (Geschichte der Kirchenmusik… von Dr. Karl Weinmann, Sammlung Kösel, München. 30. o.) Így folytatja: „Die überlieferung des Klosters … ist durch den sichern Befund neuerer Forschung dahin zu ergänzen, dass die »Sequentiae« orientalische Alleluja-jubilen waren, lang

[305] Ismar Elbogen (1874–1943), német rabbi, hittudós.

[306] A német nyelvű idézet magyar fordítása: *„A szíriai egyház himnuszai jutnak eszünkbe, amelyek ugyanebben a formában íródtak. Abban az időben erős kölcsönhatások lehettek a zsinagóga és az egyház között, anélkül, hogy nyilvánvaló lenne, melyik oldalon kell keresni az elsőbbséget."*

[307] Karl Weinmann (1873–1929), német zenetudós, zenetörténész.

ausgesponnene Vokalisen, zu denen dann der St. Galler Notker (+912) in Anlehnung an des erwähnte Vorbild Texte fügte. Sowohl die ausdehnung der Vokalisen … wie auch zahlreiche Einzelmomente, – namentlich die seltsame, NACH SEMITISCHER ART VON RECHTS NACH LINKS VORGENOMMENE AUFZEICHNUNG DIESER ALLELUJA-JUBILEN in der ältesten dafür in Betracht kommenden Handschrift (Cod. 484. von St. Gallen) – stellen die orientalische Herkunft der neuen Form ausser Zweifel."[308]

Mindezekből kitűnik, hogy az egyház liturgiáját mind dallam, mind szöveg tekintetében ilyen későn, hét évszázaddal a nicaeai zsinatnak a zsidóságtól való végleges elszakadását biztosítandó határozatai után, a IX–X. században is erősen befolyásolta a zsidó liturgia.

Egyébként szép gesztusa volt az egyháznak, hogy Notkert dalaiért szentté avatta – más különösebb oka nemigen lehetett ugyanis erre a kitüntetésre (vö. Schütz: Szentek élete. II. 21. o.). Persze, különös érdekességet vet azután erre a gesztusra az a tény, hogy abból a 4500 sequentiából, amelyet az 54 kötetes Dreves–Blume-féle gyűjtemény tartalmaz (Analecta hymnica medii aevi; Leipzig, 1886-tól) ma már csak öt van a katolikus liturgia

---

[308] A német idézet magyar nyelvű fordítása: *„A kolostori hagyományt... ki kell egészíteni a legújabb kutatások bizonyos megállapításaival, miszerint a "Sequentiae" keleti halleluia-jubileumok, hosszúra nyúlt vokális részek voltak, amelyekhez a St. Gallen-i Notker (+912) aztán az említett mintát utánzó szövegeket illesztett. Mind a vokalizációk bővülése ..., mind számos egyedi mozzanat, különösen a legrégebbi, e célból íródott kéziratban (St. Galleni Kódex 484. o.) található, SÉMI MÓDRA JOBBRÓL BALRA OLVASANDÓ HALLELUJA-JUBILEUM – kétségtelenné teszi az új forma keleti eredetét."*

használatában, ezek közül is csak egy (Wipo: Victimae paschali) emlékeztet a Notker-féle sequentiák struktúrájára. (Vö. Weinmann i. m. 31. o.)

Megemlítem még, hogy a Media Vita a protestáns istentiszteletben ma is él. Luther fordította németre („Mitten wir im Leben…").[309] Magyar protestáns énekeskönyvben is előfordul: „Életünkben szüntelen halál környékez minket…" kezdettel, de sem szövege, sem dallama nem emlékeztet a mi liturgiánkra. Az eredeti dallamot megtalálhatja az érdeklődő: LÁNYI VIKTOR: Hungária Zenei Lexikonának borítólapján facsimilében. (Egyik átírását l[d]. Naumann: Illustrierte Musikgeschichte I. 178.)

===

Az olvasó bocsássa meg nekem merész kirándulásomat, csaknem azt mondanám: exotikus expedíciómat a zenetörténet veszedelmes vidékeire. De Richtmann Mózes rettenthetetlen szelleme, kénesőszerű, nyugalmat nem ismerő, semmi érdekestől vissza nem riadó érdeklődése, mindenféle kispolgári „ne ultra…"-bölcsességet[310] elsöprő, fiatalos vehemenciája adta a példát és a bátorságot. Mit kívánhatunk neki mi, fiatalabbak 75. születésnapján? – Maradjon sokáig olyan fiatal, mint amilyen ma. A MEDIA VITA szavával imádkozunk érte: „NE DESPICIAS NOS IN TEMPORE SENECTUTIS". Vagy ismerősebb szóval: „ÁL TÁSLICHÉNU LÖÉSZ ZIKNÓ."[311]

Dr. Benoschofsky Imre

---

[309] Mitten wir im Leben = az élet kellős közepén járunk.

[310] Ne sutor ultra crepidam = szó szerint a cipész ne (lépjen) túl a kaptafán, azaz a suszter maradjon a kaptafánál.

[311] „Ne dobj el engem vénség idején…" 71. zsoltár 9.

ÉLET ÉS ELMÉLET

Jegyzetek egy jegyzőkönyv margójára

Nincs olyan dúsképzeletű regényíró, aki többféle problémát tudna kigondolni, mint amennyit az élet vetett már fel a zsidóság számára. Szétszórtsága és közösségre épült hitélete gyakran ütközött, sajátos élete és szigorú elmélete kibékíthetetlen ellentétnek látszott. A Gondviselés azonban erősebbnek bizonyult: sorompóba léptek az elmúlás és a változás kérlelhetetlen törvényei, s megoldottak mindent. Egy részük fölött elvonult az idő: időszerűtlenné lettek – akadt azonban sajnos olyan is, amelyik megváltozott ugyan, de visszájára fordult: hiába oldódott meg az a bizonyos oldala – bajlódhatunk a másikkal.

De az elmúlás és a változás sem vonatkozik mindenre, van, ami maradandónak bizonyult, nem változik soha. Az a zsidó hozzáállás, amely megoldani igyekszik, az a szent buzgalom, amely a vallási élet zavartalanságát akarja – és nem változik hívő lelkű hittestvéreink fáradhatatlan munkabírása, akik az élet és az elmélet egybehangolásán szorgoskodnak. Ezt láttuk Szegeden az Alföldi községkerület 1955. jún. 5-én megtartott rendes évi közgyűlésén.

A közgyűlés jegyzőkönyve megjelent. A községkerületek és nagyobb hitközségek megismerhették anyagát. Azt hisszük, helyénvaló néhány elhangzott gondolatot szemügyre venni.

Amikor – Isten kegyelméből – Dr. Richtmann Mózes professzorunk 75-ik születésnapját ünnepeljük, helyénvalónak tűnik, hogy zsidó társadalomkritikai munkájának nyomán és szellemében, a községkerületi közgyűlésen elhangzott felszólalásokkal foglalkozzunk.

X

Dr. Grünfeld Sándor hódmezővásárhelyi hittestvérünk: Mit vár a zsidó ember rabbijától? címmel értekezik. Befejezett, szép előadásában pontos választ ad a feltett kérdésre, de bennem mégis az az érzés támadt, hogy a téma nincs befejezve, nincs kimerítve, van még e kérdésnek folytatása is: Mit vár a rabbi híveitől? – arról is kellene beszélni.

Valóban, a Zsidó Évkönyv III-ik évfolyam (Kecskeméti Vilmos[312] szerkesztésében) így veti fel: Mit vár a zsidóság papjától és mit várhat el a pap híveitől? A kérdésre 17 rabbi válaszol, megvilágítva azt a legkülönbözőbb szemszög[ek]ből. Legtöbben feladatukat az ismert prófétai versből (Mal. II. 7.), szifszé kauhén jismöru dáász…[313] vélik kiolvasni. A rabbi munkaköre e néhány szóban foglalható össze: tanulni és tanítani. Tanítani szóval és tettel, szószéken és életben, érezze, éreztesse hivatását a sors minden fordulatában, példájával hasson azokra, akik utána igazodnak.

---

312 Kecskeméti Vilmos (1874–1937), magyar zsidó újságíró, szerkesztő. 1927-ben megalapította a *Zsidó Évkönyv* című időszaki kiadványt, mely a magyar zsidóság kulturális és gazdasági életével foglalkozott.

313 „Mert a papnak ajkai megőrzik a tudást…" Maleáki 2. 7.

Az előbbi vers legszellemesebb interpretálását Grosz Dávid[314] nagykőrösi rabbihelyettestől kapjuk. A következőket írja: „A héber szó: somér, nemcsak őrzést jelent, de türelemmel való várakozást is, amint azt Jákóbnál olvassuk: …veoviv somér esz hádovor[315] (Móz. I. 37,11).” Nincs szebb feladat a rabbi számára, aki Isten igéit hirdeti, mint várni azok megvalósulását. Bízni hivatásában, küldetésében, munkájában, az emberekben. Bízni abban, aki küldte, azokban, akikhez küldték, remélni és türelemmel várni, hogy a Tóra igéi meghallgatásra találnak, hogy szavai valósággá lesznek hívei lelkében.

Ha lapozgatunk a 25 esztendővel ezelőtt írt cikkekben, akkor látni fogjuk, hogy mennyire visszájára fordultak azóta a problémák: a régebbi rabbik kevesellték hatáskörük, a mai sokallja – a régebbiek nehézményezték, hogy csak vallási kérdésekben kérik ki véleményük, a mai sajnálja, hogy más természetű dolgokkal is kell foglalkoznia. Íme, a probléma változott, de a cél őszintesége, a szándék tisztessége nem. A régebbi nemzedéket nem hiúság sarkallta, amikor nagyobb hatáskörért küzdöttek, hanem az a nagyon tiszteletreméltó elgondolás, hogy nagyobb munkaterületen többet tud dolgozni, nagyobb hatáskörrel eredményesebb lesz munkája. A mai rabbi nem kényelemből sokallja munkakörét, hanem abból a nagyon helyes elvből kiindulva, hogy minél többen vesznek részt a hitközség életében, annál áldásosabb a munkájuk,

[314] Grosz Dávid rabbihelyettes a két világháború közötti időszakban a nagykőrösi zsidó hitközség meghatározó alakja volt. Lásd bővebben: http://www.vknagykoros.c3.hu/zsid10.htm, letöltés ideje: 2023. 05. 01.

[315] „…atyja pedig megtartotta a dolgot…”

minél többen érzik magukénak a közösség problémáit, annál biztosabb az eredmény.

Azt mondottuk az előbb, hogy a témakör csak félig lett kimerítve, van ott még másik oldal: Mit vár a rabbi hívőitől? – helyesbíteni kell: igaza van az előadónak, elmondott ő mindent. Mit vár a zsidó ember rabbijától? – hangzott a kérdés. Azt, hogy tanítson – mondottuk. Nos, ezt várja a rabbi is. Az ő célja sem lehet más, mint hogy taníthasson, dolgozhasson, a közösség minél gyakrabban vegye igénybe szolgálatait. Az ő célja is az, hogy minél többen várják tőle a tanítást.

X

Láng Gyula, Vésztő: „Egy szórvány igazi rajza" címmel tartott előadást. Bibliai és talmudi idézetekkel gazdagon átszőtt beszédében vidéki zsidóságunk legégetőbb problémájával – a szórványkérdéssel – foglalkozott. Szinte drámai magasságokba emelkedett beszámolója, amidőn az egybegyűltek előtt a következőket mondotta: „Amikor a mi kis szórványunk minden egyes tagja megjelent a templomban, amikor megállapítottuk, hogy nem is lehetnénk többen, mert nincs több zsidó Vésztőn – akkor istentiszteletünk kezdetét veszi. Nem számoljuk, hogy hányan vannak bent, elég, ha tudjuk, hogy senki közülünk nem maradt kint…" Íme, újra a minján-kérdés,[316] melyet oly sokszor lezártak már illetékeseink – de újra és újra felveti az élet. Emlékezünk még mindannyian arra a magas színvonalú vitára, amely e kérdés körül folyt évekkel ezelőtt az Új Élet hasábjain. – A kérdés így hangzott:

[316] A közösségi imához szükséges létszám, tíz (13 éven felüli) férfi jelenléte.

Hozzájárulhatnak-e a nők a minjánhoz? – s lezárult azzal a szellemes meghatározással, hogy igen! hozzájárulhatnak, de csak azzal, hogy férjeiket, fiaikat megnyerik a minján számára.

A vita tehát lezárult, de a probléma nem. A törvényeink döntöttek, de az élet függőben tartja. És amíg szórvány lesz, amíg 8-9 áhítatot kereső hittestvér gyűlik egybe az elárvult templomokba s nem talalnak tizediket – addig nem is kerülhet nyugvóra soha.

Arra kellett gondolnom, hogy voltak már nekünk ilyen problémáink máskor is – de a másik oldalról nézve. Amikor sokan voltak a templomban, s részesülni akart mindenki. Amikor meg kellett határozni a Tóra elé való járulás sorrendjét, hogy sérelem ne essék, – a gyászolók kaddis imáját, hogy mindenki sorra kerüljön, – amikor a hagyomány engedélyezte a szimchász-taurói[317] ünnepi tóraolvasmány akárhányszori megismétlését, hogy ne maradjon ki senki.

Csak helyeselni lehet az előadónak a kérdés megemlítéséért, habár túlhaladja képességeinket, segíteni nem tudunk. De a tudatosítás csak hasznára lehet, s ha állandóan foglalkoztat bennünket, – talán – még megoldást is eredményezhet.

Mindkét előadásra vonatkozhat – ha átvitt értelemben is – a talmudi tanítás (Ber. 5b): echod hámárbe echod hámöméit ubilvád söjöchávvén libbau lásommájim.[318]

X

[317] A Tóra ünnepe.

[318] Aki nagyobb és aki kisebb áldozatot hoz, egyenlőek az érdemeik, ha szívük az ég felé fordul.

Rósenfeld József, Baja: „Az aggokháza szerepe a hitközség mindennapi életében" című tárggyal foglalkozott. Részletes beszámolójában elismeréssel szólott arról a szociális megértésről, amellyel Államunk a szeretetotthonokról gondoskodik, valamint arról a segítőkészségről, amellyel a rituális jelleg megóvását lehetővé teszik. – Igen nagy jelentősége van a szeretetotthonnak a mi hitközségünk életében – mondotta –, mert a templomba járó hittestvérek állandó résztvétele a minján folytonosságát biztosítja – sőt, legutóbbi nagyünnepekkor még a kisebb szórványokat is kisegítették. – Hitközségünk – folytatta az előadó – méltóképpen meg is becsüli őket. Télen fűtött teremmel várja, kultúr- és egyéb rendezvényeket létesít számukra, s problémák esetén testvéri szívvel áll mellettük.

Íme, egy probléma, egy beszámoló, amely nem fordult visszájára, ahol minden olyan, mint évezredekkel ezelőtt. Az élet küzdelmében elfáradt ember örök istenkeresése és az elesettebbek, a gyengébbek mellett kiálló zsidó testvéri érzés örök megnyilvánulása nem változik soha.

Nagy történetírónkról, Graetzről tudjuk, hogy századok történetét tudta rekonstruálni – egyéb források híján – gáoni responzumokból.[319] Egy-egy felvetett kérdés, egy-egy megoldásra váró égető probléma a reflektor fényességével világítja meg a hátteret, kötetnyi leírást pótol. – Ha valaha valaki megírná nemzedékünk zsidóságának hiteles történetét – akkor a mi községkerületünk jegyzőkönyve bizonyára sok értékes adattal, sok felemelő példával szolgálna.

Gleichmann Emil

[319] Nagytudású rabbik döntvényei.

AZ ŐSEMBERRŐL SZÓLÓ MÍTOSZOK ÉS AZ AGGÁDA

A bibliai teremtéstörténetet a rabbik aggadája továbbfejleszti, (1.) kiegészítve teológiájuk és kultúrájuk által. Van azonban két olyan képzet, amely ismeretlen a bibliai teremtéstörténetben és az egész Bibliában is, melyek szerint az ember A) mikrokozmosz, B) makrokozmosz.

A)

Bibliánk nem beszél arról, hogy az ember mikrokozmosz. Bár a Koh. III. 11, mely így hangzik: „gam esz hóaulom nószán bölibbom", egyik magyarázata: „a világot is szívébe helyezte" – a mikrokoszmosz fogalma felé mutat, de ez a magyarázat bizonytalan. Az apokrifákban találkozunk ezzel a képzettel, (2.) Philón is ismeri ezt a felfogást, (3.) amint a következőkből láthatjuk.

(a) Annak a második oka, hogy Isten az embert utolsónak teremtette: amikor úgy gondolta Isten, hogy a teremtés kezdetét és végét, mint közeli rokonokat és barátokat összehozta, megteremtette először az eget és utoljára az embert; az elsőt, mint legtökéletesebbet a maradandó érzéki világban, utóbbit, mint legtökéletesebbet a földi és halandó lények között, amely mondhatni: egy kis ég, amint magában sok csillagokhoz hasonló lényt, mint képet hord. (4.)

(b) Valószínűen arra is akar az egész (papi szent ruházat) utalni, hogy Isten szolgája, ha már nem képes a világ Alkotójához, kísérelje meg méltónak lenni magához a világhoz, amelynek másolatát magára öltve, köteles, hogy lelkileg hordja magában az ősképet és emberből alakuljon valamiképpen át kozmikus lénnyé, ha szabad mondanunk: kis kozmosszá. (5.)

A mikrokozmosz képzetét egyesek görög eredetűnek tartották, és ennek nyomait az aggadában Philón hatásának gondolták, (6.) azonban ez a felfogás sémi eredetű, (7.) amint ez a következőkből kitűnik.

(c) Ninurtáról azt mondták: arca az ég, szemei Enlil (és Ninlil), a szivárvány szemében Sin, ajkai Anu és Antu, nyelve Pabilsag, ínyei (szája ege) az égbolt és a föld, fogai a hét istenség, fülei Ea és Damkina, koponyája Adad, homloka Gula, nyaka Marduk, torka Czarpanitu, melle Nabu unu. (8.)

(d) A perzsa kozmogónia szerint is: az emberi test alkotórészeihez a csontok a föld szelleméből, a vér vízből, a haj növényekből, az életerő a tűzből [származik]. (9.)

Ez a felfogás részletesen konkretizálva megtalálható az aggadában is. (10.) Közlünk néhány jellemző példát.

(e) R. Józé, a galileus, mondta: mindazt, amit a Szent, aki dicsértessék, teremtett a földön, megteremtette az emberben is. Teremtett erdőket a világban és az emberen is: ez a haja. Teremtett fenevadakat a világban és az emberben is: ezek a férgek; teremtett sárga folyadékot a világban és az ember fülében; teremtett szeleket a világban és az embet orrában is; napot a világban és napot az emberen: ez a homlok; folyókat a világban és az emberben is: ezek a könnyek; falakat a világban és az emberen is: ezek az ajkak; ajtókat a világban, ajtókat az emberen: ezek a fogak; boltozatokat a

világban, boltozatokat az emberen: ez a nyelve; édesvizeket a világban és édesvizeket az emberben: ez a nyála; tornyokat a világban és tornyokat az emberben is: ezek a karjai; fürtöket a világban és fürtöket az emberben is: ezek emlői; tanácsadókat a világban és tanácsadókat az emberben: ezek veséi; malmokat a világban és az emberben is: ez gyomra stv. (11.)

(f) Mestereink mondták: amint az asszonynak van teteje, a földek is van; amint az asszonynak van füle, a földnek is van; amint az asszonynak van szeme, a földnek is van; amint az asszonynak van szája, van a földnek is; amint az asszonynak van keze, van a földnek is. (12.)

(g) Tanították a rabbik: Isten a világot az ember teremtése szerint teremtette. Rávˢ²⁰ mondta: tizenkét planétát teremtett a világban a Szent, aki dicsértessék, valamennyit megteremtette az emberben is; miként a kost minden évben megnyírják és gyapját újra növesztik, az ember fiai is megnyírják hajukat és megnövesztik. Megteremtette a Szent, aki dicsértessék, a szelet, dörgést és tüzet, valamennyit megteremtette az emberben is. (13.)

(h) Amíg el nem változik tekintetetek fényének ragyogása, amely hasonlít a naphoz és szemednek csillogása el nem halványul; arcod színe el nem sötétül; szemeid szikrája, amely a csillagokhoz hasonlít, el nem homályosul és szemöldökeid hullatják majd a könnyeket, mint a felhők eső után. (14.)

Bár a rabbik is hangoztatják, hogy Isten az embert két világból teremtette, mégsem hozzak ezt kapcsolatba a mikrokozmosszal. (15.)

---

[320] Aba Bar-Ajvo vagy Aba Arichá, a 3. században Babiloniában született nagytudású rabbi, Dávid király testvérének leszármazottja, az első amorita.

B)

Grimm (16.) kimutatta, hogy annal a felfogásnál, amely szerint az ember teremtése a világ elemeiből történt, régebbi a fordítottja: makrokozmosz a mikrokozmoszból származott.

A világmindenség az ősember feláldozásának köszönheti létét. (17.) Ennek a mítosznak az eredete Bousset szerint (18.) az a kultikus szokás, hogy tavaszi áldozatul egy embert, illetve egy kost mutattak be. Ettől termékenyítő varázst vártak, amelytől függött a föld, növény- és állatvilág szaporodása. E szokásból keletkezett ez a kozmikus mítosz. Úgy képzelték, hogy a világfejlődés és a lét minden termékenysége úgy keletkezett, hogy az istenség vagy az istenek a világ kezdetén levágták az ősembert, belőle alakult ki minden lét a földön. Aptowitzer (19.) ezt úgy magyarázza, hogy az elképzelés abban a régi felfogásban gyökerezik, amely szerint az ősanyagnak élő, gondolkozó lénynek kellett lennie. A primitív ember képzeletében az élő, gondolkozó lény nem más, mint az ember. Bousset (20.) árja, de mindenesetre indoiráni eredetűnek mondja ezt a felfogást, Aptowitzer (21.) Wesendonck (22.) véleményét teszi magáévá, hogy mezopotámiai (sémi) eredetű.

Ez a mítosz legrégibb alakjában az indusoktól maradt meg.

(i) Amikor az istenek Purushát szétbontották, hány részre osztották? Brahman volt a szája, karjaiból Rajania lett, combjaiból lett Vaiciya, lábaiból Cudra keletkezett. Szelleméből lett a hold, szeméből keletkezett a nap, szájából Indra és Agni, leheletéből Vayn, a köldökéből lett a levegőréteg, a fejből fejlődött az ég, a lábakból a föld, a világtájak a fülből. Így keletkeztek a világok. (23.)

Az ind vallásban erős hatással tovább terjedt. Purusha helyére Nárájána, Visnu, Krisna (24.) léptek. Megtaláljuk a babiloniaknál, (25.) a germánoknál (26.) és a perzsa

kozmogóniában is. (27.) Keleti hatás alatt a görögöknél is kialakult. (28.)

Ennek a mítosznak halvány nyomát sem találjuk a Bibliában, a rabbik aggadájában, azonban sok adatra akadunk, amelyek csak azzal magyarázhatók, hogy ezeket a képzeteket az ősemberről átvették Ádám személyére. Valószínű, hogy a parsismus révén került bele a zsidó irodalomba.

Ez a felfogás tükröződik vissza azokban az aggadákban, amelyekben Ádám teremtéséről van szó, még a világ teremtése előtt.

(j) Ráv aggadája, melyet R. Jehud tradál, a mi szövegeinkben így hangzik: Amikor a Szent, aki dicsértessék, meg akarta teremteni az embert, megkérdezte az angyalok véleményét. (29.) A helyes olvasat azonban R. Chánánél szerint „ódom"[321] helyett „aulómau",[322] a kézirati variánsok (Rabbinovicz) szerint „hóaulom"[323] – mindkettő egyezik abban, hogy nem az ember teremtése előtt, hanem a világ teremtése előtt beszélt Isten az ember teremtéséről. Így tehát a „világ": az „ember". Ugyanez kitetszik a mi szövegeinkből is. (30.)

Maga a mítosz is megtalálható az Ádám-legendákban.

(k) Az első ember a világ egyik végétől a másik végéig ért. A szolgálattevő angyalok mondani akarták előtte: „Szent", mert betöltötte az egész földet. És jött a Szent, aki dicsértessék, és megkisebbítette. Vett a tagjaiból egy részt, és lefektetett a húsából darabokat körülötte. Ekkor így szólt az ember a Szent előtt, aki

321 Ember.

322 Világa.

323 A világ.

dicsértessék: miért rabolsz meg engem? „Jó-e Neked, hogy kifosztasz, hogy megveted kezed alkotását" (31.), hisz meg van írva: „rám helyezed kezedet". (32.) Így válaszolt neki: én visszaadom neked, „szaporodjatok, sokasodjatok és töltsétek be a földet," (33.) mint kezdetben. Ez az, amit mondtak bölcseink: „nem jön el Dávid fia mindaddig, amíg azok az összes lelkek el nem jöttek az életbe, melyek az első ember testében voltak." A Szent, aki dicsértessék, azt mondta neki: vedd azokat a húsdarabokat, és szórd szét az egész földön. Váljanak porrá azon a földön, ahová eldobod, és azokat a helyeket lakják ivadékaid, éspedig ahol azt rendeled, hogy Izráel lakjék, ott fog lakni; ahol akarod, hogy nem zsidók lakjanak, ott lesznek. Ez van megírva: „a földön, ahol nem jár férfi, ott nem lakott Ádám", (34.) mert oda nem dobott húsából. (35.)

Bár ez a forrás elég késői, a XIII. századból való, részletei azonban korábbi eredetűek. (36.) Ugyanezt igazolják azok az aggadák is, amelyek szerint Ádám az egész világot hosszában-széltében s magasságában betöltötte, és Isten elvonultatta előtte az egész emberiséget. (37.) A későbbi aggada már nem érti, hogy miért volt Ádám oly hatalmas termetű. Ezért azt tanítja, hogy bűnbeesése miatt lett kicsi. Arról, hogy az első ember óriás volt, a keresztény legenda is tud, (38.) meg a mohamedán is. (39.) Tisztultabb formában ugyanezt mondja a következő aggada.

(l) R. Ászi mondta: mindaddig nem jön Dávid fia, míg meg nem teremtettem mindazokat a lelkeket, amelyek a testben voltak, amint mondva van: (40.) „mert nem örökké perlekedem és nem mindig haragszom, mert a szellem (a Messiás) csak addig késlekedik, amíg a lelkeket megteremtettem." (41.)

A hagyományos magyarázat szerint (42.) a szövegben szereplő „guf" (test) a promptuarium („aucor"), ahol el vannak helyezve mindazok a lelkek, amelyeket az Isten a világ teremtésekor megalkotott, vagy azonos a „függöny"-nyel („pargod"), mely Isten trónusa előtt van és valamennyi lélek rá van festve. Bacher (43.) eredeti értelmében fogja fel a szót, és így magyarázza: „alle Seelen, die in's Dasein treten sollen".[324] Az imént közölt legenda alapján azonban kézenfekvő, hogy „guf" a Testet jelenti, az ősember, Ádám testét. (44.) A keresztény egyház is ismeri ezt a felfogást. (45.)

Ginzberg úgy véli (46.), hogy ez a képzet az aggadában keresztény hatást mutat. Ez annak a felfogásnak következménye, mely szerint az ősember magában foglalta az összes lelkeket. Lehetséges, hogy a késői kabbala-irodalomba (47.) is keresztény közvetítéssel került. Ezzel a jelenséggel gyakran találkozunk.

Dr. Katona József

JEGYZETEK: 1. L[d]. Katona József: Az Ádám-legendák és az ókeleti ősember, Budapest, 1933. – Ua.: A lélek az Ádám-legendákban, Budapest, 1934 (Blau Lajos Talmudtudományi Társulat Évkönyve). – Ua.: Az ember teremtésének ideje az aggadában, Budapest, 1934. (Hevesi Simon Emlékkönyv). - - - 2. II. (szláv) Henoch XXX. 8. (Charles, The Apocrypha u. Pseudepigrapha of the old Testament II. Oxford, 1913.) IV. Ezra IV. 10; VIII. 3. kérdéses. - - - 3. Philon: De opif. mundi, 51; De Decalogo, 8. - - - 4. De opif. mundi XXVII. - - - 5. De vita Moisis

[324] A német idézet magyar fordítása: *„Minden lélek, amelyek létre fognak jönni."*

III. 15. - - - 6. Stein, Philo und Midrasch, 1931. 6. old. - - - 7. Jeremiás: Handbuch der altorientalischen Geisteskultur, 25. old. - - - 8. Uo., 92. old.; Ebeling, Keilschrifttexte aus Assur religiösen Inhalts. I. 102. sz. 10 old. és köv.; Meissner, Babylonien und Assyrien, II. 1925. 160. old., 293. old. - - - 9. Bundeches (id. Bousset, Gnosticizmus alapján) XXX. 6. Vö. Böklen, Adam u. Quain, 14. old. - - - 10. Ginzberg, The Legends of the Jews, Philapelphia, 1909–1928. V. 64. old. és köv. 4. jegyz. - - - 11. Aboth die R. Nathan (ed. Schechter) 31. fej. (Versio I.) - - - 12. Tanch. ed Buber, „Vóéró"[325] 18. § (17b) - - - 13. Josef ibn Cádik, Aggodasz aulom kóton[326] (Eisenstein, Ozar Mid. 406–407.); l[d]. még: J. Guttmann, Die Phil. des Judentums, München 1933, 131. old. - - - 14. Targum, Koh. XII. 2-höz. - - - 15. Legends, V. 65. old. 6. jegyzet. - - - 16. Deutsche Mythologie, I. 471. old. Vö. Böklen, id. h. 17. old. - - - 17. L[d]. különösen Bousset, Hauptprobleme der Gnosis, Göttingen, 1907. 210. old.-tól; Wesendonck, Urmensch u. Seele in der iranischen Überlieferung, Hannover 1924. Zsidó szempontból fő forrásunk volt Aptowitzer, Arabisch-jüdische Schöpfungstheorien (HUCA, VI. 1929.) - - - 18. Id. h. 212. old. - - - 19. Id. h. 230. old. 74. jegyz. - - - 20. Id. h. 215. old. - - - 21. Id. h. 222. old. 49. jegyz. - - - 22. Id. h. 179. old. - - - 23. Rigveda, X. 90. Id. Bousset, 210. old. alapján. - - - 24. Bousset, id. h. 215. old. - - - 25. Jeremiás, Handbuch, 43. old. és 205. old. - - - 26. Bousset, 211. old. I. jegyz. - - - 27. Minskhieved, XXVII. - - - 18. L[d]. még Dád. Din. LXIV. 7.; Zád-Sparam, X. 2.; Bousset id. h. 206. old. és köv. - - - 28. Bousset, id. h. 218. old. - - - 29. Szanh. 38b. - - - 30. L[d].

[325] Midrás (szövegmagyarázat) Mózes II. könyvének második hetiszakaszához.
[326] Egy kis világ legendája.

Tanch. „Böchukkauszáj”[327] 4. §. Vö. Aptowitzer, Simonsen-Festschrift, 117. old. - - - 31. Jób X. 3. - - - 32. Zsolt. CXXXIX. 5. - - - 33. Gen. I. 25. - - - 34. Jir. II. 6. - - - 35. Széfer Chászidim,[328] ed. Wistinetzki, Frankfurt a/M. 1924. 290. old. § 1145. - - - 36. L[d]. Ex. r. XL § 3. (67c), Tanch. „Ki szisszó”[329] § 12. L[d]. ehhez Bacher A. P. A. I. 400. old. 6. jegyz. Szerinte e legenda ind. eredetű. - - - 37. L[d]. Aptowitzer, HUCA 224. old. és Legenda, V. 79. old. 22. jegyzet. - - - 38. L[d]. Ginzberg, 72. old. - - - 39. Grünbaum, Neue Beiträtge zur semitischen Sagenkunde, 1893, 65. old. - - - 40. Jes. LVII. 16. Így fordítja Rási alapján a verset Bacher, A. P. A. II. 172. old. és köv. 5. jegyz. - - - 41. L[d]. Legends, V. 75. old. 19. jegyz. Jeb. 42a; Ab. Z. 5a; Nidda 13b; Gen. r. XXIV. §. 4. (233. old.) - - - 42. Áruch s. v. „guf” IV. (Kohut kiad. II. 335.) - - - 43. Id. h. - - - 44. Így már Murmelstein, Adam, ein Betrag zur Messiaslehre (WZKM XXXV, 1928.) 264. old. I. jegyz.; Aptowitzer, id. h. 214. old. 21. jegyz. - - - 45. Pál első levele a Korintusziakhoz XV. 22., l[d]. még Murmelstein id. h. 262. old. - - - 46. Id. h. - - - 47. Aptowitzer, id. h. 264. old. a „Nachträge”-ben idézi Heinemanntól, hogy Mózes Cordoverónál található; de ez még megvan R. Naftáli, Émek ha-Melekh, Sár ha-Beriában és Sár ha-Tohuban is. (Id. Wünsche, Schöpfung und Sündenfall des ersten Menschenpaares im jüdischen u. moslemischen Sagenkreis mit Rücksicht auf die Überlieferung in der Keilschrift-Literatur.) Ex oriente lux. II. (1906) 13. old.

---

[327] Midrás Mózes III. könyvének utolsó hetiszakaszához.

[328] Chaszidok könyve.

[329] Midrás a Ki szisszó hetiszakaszhoz (Mózes II. könyvében).

-o-o-o-

Richtmann Mózesnek, aki fél évszázad előtt a budapesti Dohány utcai templomban működött – az utód tiszteletével. K. J.

LŐW IMMÁNUEL LEVELEI BACHER VILMOSHOZ

Az Országos Rabbiképző Intézet birtokában lévő gazdag értékű levélgyűjteményben találhatók Lőw Immánuelnek Bacher Vilmoshoz intézett levelei.

Bacher professzor 1876. IV. 24. – 1877. VII. 31-ig működött rabbiként Szegeden. Innen indultak ki valószínűleg a barátság szálai; ezt később tudományos érdeklődésük számos rokonsága csak fokozta és mélyítette. Lőw Immánueltől Bacher Vilmoshoz írott hetven levél maradt fenn 1891–1913-ig. A következőkben harmincnégy levelet teszünk közzé.

E levelek nyomán is megnyilatkozik Lőw Immánuel alkotó szelleme, hatalmas olvasottsága, kritikai hajlama, megalkuvást nem ismerő ítélete. Sokszor Bacher professzor recenzióit elnézőknek ítéli, másszor újat mondó megjegyzései gyarapítják a tudományt. Fáradhatatlan munkabírását és tudományos rendszerezőkészségét bizonyítja hatalmas terve, a Corpus Tannaiticum, mely csak részben valósulhatott meg.

Richtmann Mózes professzor generációkat nevelő, önmagához, elveihez hű életpályájának tudományos és társadalmi írásai mellett sokszor felhasználta [a] tanítás eszközéül a levél formáját. Legyenek ezek a levelek az iránta való tisztelet és elismerés emlékjelei.

1.

Tekintetes Tanár Úr! Szeged, 1891 okt. 14.

Bámulatos szorgalmának újabb gyümölcsét, a palesztinai ammorák aggádáját[330] köszönettel vettem. (1.)

Ez alkalommal a tanaiták II-ik kötetéhez egy pár megjegyzést bátorkodom tenni. 257. o. Anm. 1. „Sprechen", lies: Bücken – lósuách –.[331]

388. o. Anm. 4. „aber irrtümlich" – taurász kauhánim –. Bei Raschi – birchász kauhánim – a szifré[332] illető helye.

404 o. Anm. 2. – máfrisz[333] – a helyes, – valamikor a Monatsschriftben erről egy kis megjegyzést tettem. (2.) Csak azért írom meg, hogy lássa, hogy komolyan foglalkoztam nagy értékű munkájával.

Kivaló tisztelettel maradtam

alázatos szolgája:

2.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! Sz., 1892. dec. 7.

Két művét, melyet szíveskedett megküldeni, köszönettel vettem. A maszóráról[334] írt rész (3.) eszembe juttatta, hogy még a – milöél, milrá[335] – terminusok is a szirusból vannak átvéve, mert

330 Bacher Vilmos azonos című műve.

331 Lósuach: lehajolni.

332 Papok tana, papi áldás.

333 Patás állat.

334 Az Ószövetség szövegének helyes lejegyzését és helyes olvasását taglaló hagyomány.

335 Milöél: a szó utolsó előtti, milrá: a szó utolsó szótagja hangsúlyos.

azok írtak felülről lefelé, úgyhogy a szó eleje – milöél – vége –milrá –.

Ma kaptam a D. M. G. 3. füzetét, olvastam az – Emunó rómó[336] –-ra vonatkozó fejtegetését, ez eszembe juttatta az – Emunó rómó – 87. lapján álló – jaurdit – szót, melynek megfejtését régen keresem.

Kiváló tisztelettel maradtam őszinte tisztelője:

3.

Nagyrabecsült Tanár Úr! Sz., 1893. dec. 25.

Köszönöm a két extractust. A – Párdész[337] –-t (4.) a Szemlében, a – szömichó[338] –-t (5.) a Monatsschriftben érdeklődéssel olvastam. Érdekelni fogja, hogy boldogult atyám, Rabbi u. Rabban, Forschungen 16 coll 225 ugyanezen eredményre jut. (6.)

A Kohut-recensiót tanulmányoztam. (7.) A Fürst-glosszárium recensiója túlságosan elnéző volt. Hiszen az egy dilettáns fércmunka.

Kiváló tisztelettel híve:

4.

Igen tisztelt Barátom Uram! Sz. 1894. febr. 16.

Köszönöm a – Sáár Simaun[339] – szíves megküldését. (9.) A kegyeletnek igen szép emlékét állította benne boldogult atyjának.

336 Magasztos hit.

337 Gyümölcsliget.

338 Öröm.

339 A könyvben Bacher Vilmos apjának, Bacher Simonnak állított emléket összegyűjtött műveinek kiadásával.

Sajnálom, hogy későn értesültem a kiadásról, mert egy pár vers nálam is találkozott volna. Egyébiránt, ha megkerülnek a versek, elküldöm Önnek.

Dr. Lőwy Ferenc[340] Atádra megy.

Szívélyes üdvözlettel híve:

5.

Tekintetes Tanár Úr! 1896. márc. 15.

Az Aggáda II-ik kötetét köszönettel vettem, (10.) meg lehet győződve, hogy figyelmesebb és hálásabb olvasója a munkának nincs, mint én.

Kivaló tisztelettel kész szolgája:

6.

Igen tisztelt Tanár Uram! 1896. nov. 23.

Majmuni exegéziséről írt kimerítő tanulmányát köszönettel vettem, (11.) és figyelemmel olvastam el már nagy részét. Bold. atyám munkáinak figyelmes idézését örömmel láttam. A 113. lapon (német kiadás) Finkelscherer, korábban Finkenstein van idézve: Majmunis Stellung zum Aberglauben stb. Melyik a helyes? Nincs meg ez értekezés, s meg akarom szerezni.

Kiváló tisztelettel kész szolgája:

[340] Lőwy Ferenc (1869–1944), rabbi, hittudós, aki 1944-ben, a Holokauszt áldozataként lelte halálát.

7.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1898. febr. 21.

Köszönettel vettem kimerítő cikkét a – zécher lödóvor[341] –- ról (12.) A 89. oldalhoz megjegyzem, hogy – luf[342] –-ot csak cum grano salis[343] lehet Lauchartnak fordítani, mert az Aruch Art. Jacobi amhooreci tévedésének legalább most megvan az a jó eredménye, hogy Ön a kérdést is tisztázta, az anyagot is összehordotta. – Midduasz LB[344] –- ra vonatkozólag (–) mi Lévinél is tannaitikus eredetűnek tanultuk. Az – AÁP seén R"L[345] – legteljesebb összeállítása az Öné előtt a – Jöfé Énájim[346] – volt. – Áráchin Ab.[347] –

Kiváló tisztelettel híve:

8.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1899. márc. l.

Tegnapi kérdésére sajnálattal értesítem, hogy részletesebb információm nekem nincs. Csak Aradról tudom Grünzweig Adolf[348] „Mátté Áháraun"[349] című kompozíciógyűjteményéből, p.

---

341 Emlékeztető.

342 Kontyvirág.

343 Cum grano salis = szó szerint egy csipet sóval, átvitt értelemben némi kreativitással, némi szellemességgel.

344 A 2. században élt galileai Rabbi Eliézer Ben-Joszé 32 szabálya.

345 Rés Lakis (200–275), rabbi, a Talmud bölcse.

346 13 kötetes misna-gyűjtemény.

347 Arachin (Értékek): a Misna ötödik rendjének (K'dosim) ötödik traktátusa.

348 Grünzweig Adolf (1829–?), magyar zsidó egyházzenész, kántor, zeneszerző, 1855-től az Aradi Izraelita Hitközség karnagya.

349 Aharon botja.

52. Budapest, 1893, hogy Aradon a Kol Nidré[350] helyett – Ribaunau sel Aulom völau ál ácmi bilvád áni miszpállél umiszvádde[351] – éneklik. A szöveg nem a J"K Kóton-kor[352] mondott, hanem mint a registerből kitűnik, Mannheimertől ered. Minapi – Zécher lödóvor – cikkét köszönöm. (13.) A Simonyi–Balassa német–magyar szótárt Budapesten a Franklin Verein nyomta.

Kiváló tisztelettel híve:

9.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1899. május 31.

Gratulálok nagy munkájának befejezéséhez, és köszönöm szíves megküldését. (14.) Nem tudom, megírtam-e, hogy a droschek[353] alkalmával állandóan használom, s hogyha fiatalabb nemzedék zsidóul prédikálna, e műnek mindig kezében kellene lenni. Csakhogy deklamálnak, nem prédikálnak.

Kiváló tisztelettel híve:

10.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1900. január

Köszönöm a recensió szíves leküldését és magát a recensiót, mely érdemen túl dicséri szerény adalékaimat. (15.) Örülök, hogy a registerek megnyerték tetszését. Az egész könyv sokkal tökéletesebb lett volna, ha Krauss szót fogad, s törléseimet elfogadva egyszerűen kihagyja az illető

350 Minden fogadalom… Jom kippur előestéjén hagyományos dallammal előadott bevezető a fogadalmak és eskük feloldására.

351 Világ Ura, nem csak magamért imádkozom és vallom be bűneimet…

352 Jom kippur katan, azaz kis jom kippur: az újholdat megelőző nap.

353 Szóban előadott írásmagyarázat, hitszónoklat.

cikkeket. Nagyon restellem, hogy e szótári rövidség kényszerített, hogy néha nagyon kíméletlen rövidséggel kellett ellenvéleményemet kifejezni, de azt hiszem, nem voltam túlságosan szigorú.

Most a perzsa jövevényszókat kellene összegyűjteni! A gesammelte Schriften[354] utolsó kötetét legközelebb szétküldjük.

Kiváló tisztelettel híve:

11.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1901. május 5.

Köszönöm a háromrendbeli küldeményt. Seyboldnak nincs igaza, mert ki fog lassanként tűnni, hogy S. b. S.-(16.)nek *nincsenek* új héber vagy aram szavai. A 26 (olv. 23) számhoz való megjegyzése kitűnő.

Összegyűjtötte-e talán véletlenül az S. b. S. növényneveit? A Grünbaum-recensiót örömmel olvastam. (17.) A héber registert az én Lőwingerem csinálta. Tibbon értekezését köszönettel vettem. (18.) Most egészen a növények közé tévedtem, úgyhogy nem tudom kellően tanulmányozni és méltányolni. Mit szól a következő kombinációhoz: IV. Ezra 9,26 (Kautzsch) gefilde Ardaf – Szödé háraudéf[355] – Oleanderfeld,[356] (19.) és nem nomen proprium.[357] Er soll sich von Wild wachsenden Kräutern nähren,[358] s a nem kultivált helyek tipikus jelzője Palesztinában az oleander.

tisztelettel:

---

354 Gesammelte Schriften (német) = összegyűjtött írások.

355 Leandermező.

356 Oleanderfeld = oleanderföld.

357 Nomen proprium (latin) = tulajdonnév.

358 A német idézet magyar fordítása: *„Állítólag vadon élő gyógynövényekkel táplálkozik."*

12.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1901. május 10.

Kisteleki Ede,[359] (20.) igen jónevű költő – zsidó – 25 zsoltárt írt, melynek kiadására subvenciót óhajt nyerni [az] I. M. I. T.-től. Ha a dolgot discontabilisnak tetszik tartani, a kéziratot felküldeném. A sok frivol zsidó író közt már jó volna egy hívő lélek megnyilatkozása. Nem kiadványul kínálná, hanem subvenciót kérne, hogy méltó keretben jelenhessék meg a munka.

Tisztelettel híve:

13.

Igen tisztelt Tanar Úr! 1901. dec. 13.

Köszönöm a König-recensiót. (21.) Sajnos a könyvet még nem láttam. Ablakprogrammomat küldöm. A – Sóvuausz – ablakba kérek valami jobb gondolatot az alsó mezők számára. Krausstól hallom, hogy a programm megnyerte tetszését.

tisztelettel:

14.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1902. december 23.

A – Jálkut möchiri[360] – (22.) recensiót köszönettel vettem. Én sajnos még nem értem rá átnézni Grünhut publikációját. Epsteinnel a tannaita irodalom teljes corpusának kiadásával levelezünk: a misna, tosefta[361] és a megfelelő baraiták[362] volnának,

---

359 Kisteleki Ede (1861–1931), született Reichlinger Ede, író, költő, újságíró.

360 A 14. századra datált gyűjtemény, amely a próféták könyveit és a szent iratokból néhányat magyaráz.

361 Kiegészítések, toldalékok Rási talmudmagyarázataihoz, francia és német tudósok munkái.

az illető misnához csoportosítva az összes anyagot, kiadandó kritikai apparátussal.

Theodor Berésit Rabbája[363] halad. Csodálom szívós kitartását.

Üdvözlettel híve:

15.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1903. okt. 29.

Köszönöm a Tanchum-tanulmányát.[364] (23.) Nem tudok boldogulni a Zohár I. 1a és III. 233b helyével – tölészár ólov dösausánó[365] –.

A rózsát gondolja, mert mellette az ötlevelű kehelyről van szó. A 13-mal nem tudok mit csinálni.

Sokat forgatom aggáda-műveit. A bibliai helyek indexe megfizethetetlen.

Üdvözlettel híve:

16.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1903. okt. 30.

A 13 megvan: a liliom: 6 szirom, 6 porzó és a termő. Lásd Ibn Ezra H. L. 2. De akkor ugyanott a Zohárban az ötlevelű serleg a rózsa. Tanulmányát tanulmányozom érdeklődéssel.

üdvözlettel:

---

362 A szóbeli tan magyarázata, amely nem került be a Misna hat rendjében.

363 Mózes I. könyvének magyarázó midrása.

364 Becher Vilmos Isaac Broydéval közösen írt tanulmánya Tanhum ben Joszef Jerusalmi (kb. 1220–1291) arab nyelven alkotó palesztinai bibliakommentátorról.

365 Ahogyan a rózsának tizenhárom levele van (úgy sajátja Izráel közösségének a szeretet tizenhárom attribútuma). Bíró Dániel és Réti Péter fordítása.

17.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1904. febr. 26.

Örülök, hogy a Corpus tannaiticum-ot felkarolja. Karpelesznek meglehetős[en] részletes programmot küldtem, amelyben a munka terjedelmét is hozzávetőleg kiszámoltam.

Röviden úgy képzelem a dolgot, hogy a misna sorrendjében az összes baraita anyag (Haláhikus midrás, tosefta, babli, jerusalmi) szövege, a misna illető passzusa után kiadatnék kritikai feldolgozásban. Technikailag úgy, hogy a Theodor Berésit Rabba formátumában a bal lapon a misna, utána a tosefta és ezután paralell kolumnákban a 2 talmud baraita szövege (esetleg a haláhikus midrasoké) következnék. A jobb lapon volna a kritikai apparátus.

Az így be nem osztható, pl. – Széder aulom[366] – s a haláhikus midrasok, az képezné a második kötetet.

A harmadik kötet a registerek és lexikon.

Igyekezni fogok Bécsben Schwarcczal beszélni. Úgy hiszem, őt legkönnyebb lesz rávenni, hogy toseftájának egy jövő cikkét a Corpus tannaiticum számára dolgozza fel, és adjon az egészre mintát.

Miután kedd előtt nem indulhatok el, s pénteken ismét itthon kell lennem, aligha lesz alkalmam a dolgot Önnel megbeszélhetni, de alkalmilag újból felmegyek ez ügyben, mert nagyon szívemen fekszik. Epstein szívesen részt vesz. Friedmannt, miután a szifrán[367] dolgozik, nem lesz nehéz megnyerni. Persze ő

366 Világrend. Az első embertől a második szentély lerombolásáig, illetve a Bar Kochva felkelésig állítja kronológiai sorrendbe a zsidó történelem eseményeit.

367 Könyv (a Mózes III. könyvéhez írt midrásnak is ez a neve).

kommentár nélkül nem indul el. Fontos volna Hoffmann nézetét megtudni.

Szíves üdvözlettel híve:

18.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1904. márc. 8.

Schwarcz rektor úr szívesen vesz részt, de szóbelileg kellene vele is, Epsteinnel is, aki szintén részt venne, értekeznie. Nekem sajnos annyira kellett hazasietnem, hogy nem beszélhettem Bécsben senkivel, csak a felolvasás után ott a teremben.

A Majmuni-emlékkönyvben szívesen elvállalom a XIII. 5-öt (Realien), de a Derenbourgon kívül megjelent összes misna kommentár darabokra lesz hozzá szükségem.

Az én Lőwingerem pályázik Tapolcára. Hat éve van itt, s megunta a heti 26 órát. Igen derék ember. Ha Önök, az öregúr is – N"J – ajánlanák, a most végzett fiatalok közül egyet nekünk küldhetnének. Jövedelem itt több van, mint Tapolcán, s többet tanul is praxisból, mint egyedül Tapolcán.

Szívélyes üdvözlettel híve:

19.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1904. márc. 16.

Sok fungtió csak alig enged íráshoz jutnom a Corpus ügyében. Karpelesnek szóban is, írásban is elmondtam, hogy a Corpus 15 évi munkába fog kerülni. Az idő 1/3-át a kritikai teljes apparátus beszerzésére számítom. A talmudi baraiták kritikai szövegének megállapítása nem sokkal kevesebb munka, mintha mindjárt a misna és tosefta feldolgoztatnak.

A kötetek egyenlőtlensége nem aggaszt, hiszen a tulajdonképpeni Corpus, a misnával párhuzamosított baraiták 2 kötetbe oszthatók.

A kivitelt úgy képzelem, hogy mindegyik szövegből, valamely olcsóbb kiadásból quart formájú durchschossen[368] példányokat adunk a collatiók[369] számára a munkatársaknak. A misnából pl. a 16-odrét wilnai kiadást, mert olcsó és könnyen kapható, a toseftából Zuckermandelét, melynek kéziratai újból collationálandók, a babilóniai talmudból a 80 varsói (vagy wilnai) kiadást. A collatiók – kéziratok, nyomtatványok és idézetekből – az üres 40 lapokon összehordatnának. Ezt az egyöntetű jelzésekkel készülő anyagot kellene a szerkesztőknek kiosztani.

Ha a haláhikus midrások, ami gyakorlatilag helyes volna, előbb jelennének meg, akkor ezeknek anyagára elég volna utalni az illető helyeken.

A szerkesztés munkája a variánsgyűjtéssel egyidejűleg megkezdhető volna, mert az egyes baraitatöredékek hovatartozása úgyis többnyire kitűnik, úgysem a kritikai apparátus, hanem a „tanulás" dolga. Mindenki ráérne a maga részével behatóan foglalkozni és az Einschachtelung[370] munkáját elvégezni. Ehhez szétvágható példányok kellenek, mégpedig 2-2. Kapna tehát

---

368 Collatio (latin) = összehasonlítás, egybevetés, kéziratok, könyvek szövegváltozatainak összevetése.

369 Durchschossen (német) = szó szerint keresztüllőt, a könyvkészítésben olyan könyvre vagy nyomtatványra utal, amelyben minden egyes nyomtatott oldal után egy üres oldalt kötöttek be, hogy a szemközti oldalra kézzel írt kiegészítéseket vagy jegyzeteket lehessen készíteni.

370 Einschachtelung (német) = szó szerint fészekrakás, itt alapítás, valami elkezdése.

mindenki 2-2 misnát, toseftát, bablit a jelzett kiadásokból. Jerusalmi példányt a krotosininak[371] drágasága miatt nehéz lesz ennyit adni, de majd találunk erre is valami megoldást.

A Majmuni-disszertációkra vonatkozó ígéretét köszönettel vettem, és a vakációra kérem őket.

Kérem, ne ejtse el az egész Corpus eszméjét. A zsidó tudománynak becsületére fog válni ez a mű, ha sikerül.

Kiváló tisztelettel:

20.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1904. május 18.

Köszönöm a Tanchuma-Fragmentet. (24.) Voltam Budapesten, de rövid ideig és magánügyben, úgyhogy nem tudtam időt szakítani felkereséséhez, amit nagyon sajnálok. Most nem lévén kilátás utazásra, nem szeretném, ha a kezdeményezés őszre maradna. A múltkori technikai propozíciók alapján talán lehetne Önnek a munkaprogrammot s a beszerzendő példányok ára és munkadíjak alapján a költségvetést megcsinálni. Ezt Karpelesnek kellene küldeni, ők jóváhagyják a bizottság tagjai elé terjeszteni.

A misna vagy a haláhikus midrasok valamely helyéhez nem kapcsolódó aggádát a fővers alapján a bibliai könyvek sorrendje szerint lehet csak adni.

Epstein aggályát értem, mert szóval is elmondotta. A Schwarcz-féle tosefta-kiadás tendenciájára céloz. Ő teljesen

[371] Krotoszyn közép-lengyelországi város, ahol jelentős zsidó közösség élt. Itt alapított nyomdát Dov Baer Loeb Monasch, amely Biblia- és Talmud-kiadásairól ismeretes. 1866–1867-ben itt adták ki a jeruzsálemi Talmud mára kanonizálttá vált szövegét, amelyre szokás krotoszyni Talmudként is hivatkozni.

objektiv gyűjteményt akar, a gyűjtő külön tudományos tendenciáinak érvényesülése nélkül. A Majmuni-disszertációkat a vakációra kérem.

Kiváló tisztelettel:

21.

Igen tisztelt Tanar Úr! 1904. jun. 19.

Nem merem megígérni, hogy a programmot megcsinálom, mert a vakációra nagyon sok összejött, különösen a J. Enc.-cikkek. Cikkeim E. G. Hirsch kezén mentek keresztül, és ami kevés értékes van köztük, azt kihagyja. A Majmuni-töredékeket köszönettel vettem: 19 drb. Nincs közte Barth Makkoth, Weil Berakot, Bamberger, Kilajim, Herczog Pea. Ha ezek is megvolnának, kérném ezeket is. Ma a Lily-cikk jött korrektúrára. (25.)

A J. Q. R.-t sajnos nem tartom: örülni fogok cikkének.

Tisztelettel:

22.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1905. ápr. 6.

Ag. Tan. Biblregister p. 15 a zu Ex 15,25 ist vor 316 einzusetzen II.

T. II 316 Lorbeerbaum lies Oleander.

Nagy élvezettel olvastam a Melopum-cikket, (26.) amelyben [a] szisztematikus előadás a mellette álló Simonsen cikke mellett ragyogó fénybe helyeződik.

Rosenthalék a Corpus Tannaiticum iránt nem lelkesednek, ami[n]t Rosenthal leveleiből látom. Félék, hogy a szép és fontos tervet eltemetik. Jó volna, ha egy kicsit nógatná őket.

A Majmuni-részleteket köszönettel returnáltam a könyvtárnak e héten. Brannak ajánlottam, hogy az asztronomikus rész mellett adjon egy részt: matematikát, és bízza a csongrádi rabbira, (27.) aki fényesen megcsinálja.

Kiváló tisztelettel:

23.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1905. jún. 25.

Túloldalra való hivatkozással kérem, ha van valami alkalmas embere, szíveskedjék nekünk ajánlani. Keveset fizetünk, de sokat taníthat.

Tisztelettel:

24.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1906. jan. 13.

Friedländer (Szatmár) fojtogat az állítólagos – Jöru'Kodosim[372] – érdekében. Küldött egy ív mutatványt és egy abenteuerlich[373] leírást arról, honnan került elő a kézirat. Énrám az egész dolog moabita benyomást tesz, miután azonban Friedländer azt írja, hogy Ön megígérte támogatását, mégis habozóvá lettem. Megmutatta Friedländer a kéziratot? Amennyi a próbaíven nyomtatva van, énreám nagyon kedvezőtlen benyomást tesz. A rabbiképző idei értesítőjét sajnálatomra nem kaptam meg. Szabad reklamálnom?

Szíves válaszát várom tisztelő híve:

372 Friedländer rabbi később beismerte, hogy az általa valódinak mondott talmudi kéziratot ő maga hamisította.

373 Abenteuerlich (német) = kalandos, izgalmas.

25.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1906. jan. 16.

Friedländernél előfizettem a jeruzsálemi kiadásra, de az újonnan felfedezettre nem ígértem semmit. A parelell helyekkel való stimmelés csak annyit bizonyít, hogy Frledländer ezekből csinálja az új szövegét. Ha Önnek a kéziratot meg nem mutatja, nem ajánlom őt Berlinbe, sőt figyelmeztetem a berlini urakat, hogy Schlossmann szerepére ne vállalkozzanak. Kérem, szíveskedjék Friedländernek megírni, hogy addig nem teszek semmit érdekében, amíg a kéziratot Önnek be nem mutatja.

Én a mutatványból azt láttam, hogy rosszabbul kezeli a nyelvet, amelyen írni akar, mint a Zohár szerzője. Reám azt a benyomást teszi Friedländer, hogy még az úgynevezett másolat sincs meg, hanem akkor fog komponáltatni, ha lesz, aki felül neki pénzbeli támogatással.

A Bródi-recensiót (28.) köszönettel vettem. Apróbb dolgozataihoz most ritkán van szerencsém.

A Rabbiképző értesítőjét előre is köszönöm.

Kiváló tisztelettel:

26.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1906. okt. 21.

Bocsánat, de csak tegnap tudtam – a Szidro[374] tiszteletére – a holló után nézni. Noé hollójáról Grünbaum g. A. 43., 179., 183. és még egy helyen, amelyet nem találok (315 lap van nálam feljegyezve), szól részletesen. Ugyancsak Grünbaum, Neue Beträge

[374] Hetiszakasz.

82 f. 19,10 – bödomchó[375] – úgy hiszem – chágefen bádimm[376] – volt eredetileg, mint uo. v. 14 – bádehó[377] – és 17,6 – gefen bádimm[378] – sok venyigéjű szőllőtő, parallel a versben – pirjó váánófo[379] - dús lombozatú lesz.

tisztelettel:

27.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1907. jún. 22.

A – Hauséa[380] –-ra vonatkozó frappáns noticot[381] és az Aicherra (29.) vonatkozó kesztyűs, de azért elég világos recensiót köszönettel vettem és élvezettel olvastam. Nem csoda, ha a szanszkrit terén az indus tudósok lázonganak az európai tudósok ellen, ha az általuk kontrolálható zsidó tudomány terén ilyen félszegen feltett kérdések s még félszegebb feleletek még mindig járják.

A Terminologie második részét (30.) a héten rendeltem meg Berlinből.

28.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1908. okt. 21.

Kimeríthetetlen munkásságának gyümölcsét, a perzsa költőket köszönettel vettem. (31.) Örömmel értesültem, hogy a

375 Véreddel (ez és a következő négy idézet Jechezkél könyvéből való).

376 Mint a szőlőtővesszők.

377 Vesszejéből.

378 Szőlővesszőket.

379 Termékeny és lombos.

380 Hóséá próféta könyve, az Ószövetség része.

381 Notic(e) = jegyzet, megjegyzés.

nyári szemoperáció jó sikerrel járt. Én Bécsben voltam akkor, de csak elutazásom után, a vonatban beszélte el Feuchtwang, hogy operálják szemét. Jövő héten Boroszlóban Corpus tan. ülés lesz, de sajnos nem mehetek el.

Kedves nejének kérjük üdvözletünket átadni

híve

29.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1909. jún. 23.

Aptovitzerről írt recensióját örömmel olvastam. Ezt az embert a megfelelő helyre kellene juttatni!

A Lurchnamen-hez kérem jegyzeteit a példányra. – Ha most ráér, a Voguéban szántam, és már el szeretném küldeni.

Szíves üdvözlettel híve:

30.

Nagyon tisztelt Tanár Úr! 1909. nov. 28.

Köszönöm a Klein-recensiót. (32.) Nekem iskolatársam és jó barátom, s ezért nem tudtam magam elhatározni, hogy álmait megzavarjam az – orchausz chájjim[382] – kombinációra vonatkozólag. Ezért nem is írtam a könyvről, de köszönöm, hogy a keserű pilulát oly nagy jóindulattal és a kiemelhető jó oldalak kiemelésével tetszett beadni.

Szíves üdvözlettel híve:

[382] Életmódok.

31.

Igen tisztelt Tanár Úr! 1912. máj. 9.

Köszönöm a jemeniek folytatását: (33.) csőstől hull az arab zsidó költészet kézirata.

Szíves üdvözlettel híve:

32.

Igen tisztelt Uram! 1912. dec. 22.

Köszönöm a Caspit. (34.) – Jissár kaucháchó[383] – a Misna-recensiójáért. Hallatlan pöffeszkedéssel csinálják Beer és Holzmann a dolgot, s megérdemelték a megsemmisítő ítéletet. Micsoda Zeugnisst[384] produkálhat a tudomány az ékiratokban, ahol nincs élő kontroll?

Szíves üdvözlettel híve:

=====

===

JEGYZETEK: l. Die Agada der palästinensischen Amoräer Strassburg 1892. 587. lap. - - - 2. Miscellen. M. G. W. J. 1887. 143–144. - - - 3. Die hebräische Sprachwissenschaft vom X bis zum XVI Jahrhundert. Mit einen einleitenden Abschnitte über Massora. Trier 114. S. (Winter und Wünsche. Die jüdische Litteratur 121–235.) vö. Bacher Mil el u. Milra. Z. A. W. XXVII. p. 285. - - - 4. Das Merkwort PARDÉSZ in der jüdischen Bibelexegese. M. ZS. SZ. X. 479–487. ua. Z. A. W. XIII. 294–305. - - - 5. Zur

[383] Héber kifejezés, jelentése kb.: gratulálok!

[384] Zeugniss (német) = tanú, tanúbizonyság, bizonyíték.

Geschichte der Ordination. M. G. W. J. XXXVIII. 122–127. - - - 6. Ben chananja X. (1867) Forschungen 221–226. l[d]. L. Lőw Gesammelte Schriften IV. 211–216. - - - 7. Kohuts Aruch Completum. Z. D. M. G. XLVII. 487–514. - - - 8. Fürst, Glossarium Graeco Hebraeum. Z. D. M. G. XLV. 505–510. - - - 9. Hebräische Dichtungen v. Simon Bacher, 3 Theile: l. Originaldichtunge 2. Übersetzungen 3. Nathan der Weise. - - - 10. Die Agada der pal. Amoräer II. Strassburg. - - - 11. Die Bibelexegese Moses Maimuns. (Jahresbericht des Landes-Rabbinerschule zu Budapest 1895–96) Bp. 1896. XV. 176. Strassburg 1897. (Magyarul is). - - - 12. Ein alter Kunstausdruck der jüd. Bibelexegese. Z. A. W. XVIII. 83–198. - - - 13. Zum Verständnisse des Ausdruckes ZÉHER LÖDÓVOR. Z. A. W. XIX. 166–168. - - - 14. Die Agada der pal. Amoräer III. Strassburg 804. lap. - - - 15. S. Krauss: Die geriechische und lateinische Lehnwörter II. Th. D. L. 30. - - - 16. Salamon ben Samuel. - - - 17. Grünbaum: Gesammelte Schriften zur Sprach und Sagenkunde ed. F. Perles. Beilage zur Allg. Z. 1901. No. 79. p. 7. - - - 18. Jehuda Ibn Tibbons Irrtümer in seiner Saadja-Übersetzung. Kaufmann-Gedenkbuch 188–209. - - - 19. Lőw: Flora I. 208–209. - - - 20. 1861–1931. l[d]. Rubinyi Mózes: Kisteleki Ede emlékezete I. M. I. T. Évkönyv. 1941. 261–271. - - - 21. Zu Ed. Königs neuestem Werke (Stilistik, Rhetorik, Poetik) Z. A. W. XXXI. 318–326. - - - 22. Ed. Grünhut 1902. Göttingische Gelehrte Anzeigen 1902. No. 10. 805–813. - - - 23. Aus dem Wörterbuche Tanchum Jerusalmi-s. (Sonderausg. aus dem Jahresbericht Lan. Rab. Schule 1902-2.) - - - 24. Berichtigungen zum Tanchum-Fragment. Z. A. W. XXIII. 287. ff. Z. A. W. XXIV. 45–49. - - - 25. Jew. Enc. VIII. 88. - - - 26. Der hebräische Vokalname Melopum. Z. D. M. G. LVII. 771–776. - - -

27. Dr. Guttmann Mihály. - - - 28. Brody und Albrecht SÁÁR HÁSIR. Die neuhebräische Dichterschule spanisch-arabischer Epoche. D. L. 1908. - - - 29. G. Aicher: Das alte Testament in der Mischna J. Q. R. XIX. 441–444. - - - 30. Bacher: Terminologie der jüd. Traditionslitteratur I. 332. II. 491. - - - 31. Zwei jüdisch-persische Dichter. Schahin u. Imrani Strassburg 1901. (Magyarul). - - - 32. Klein G. Der älteste christliche Katechismus und die jüdische Propaganda-Litteratur. D. L. 1909 XXX. 325–29. - - - 33. J. Q. R. II. 373–418. - - - 34. Aus der Bibelexegese Joseph ibn Kaspis. M. G. W. J. LVI. 199–217. 324–333. 449–457. LVII. 559–556. Joseph ibn Kaspi Bibelerklärer Cohen Festschrift. 119–133.

Dr. Komlós Ottó

A BAJAI TŰZVÉSZ

Száztíz esztendős kézirat fekszik előttünk. Lapjairól az egykor virágzó, nagy bajai község történetének legsúlyosabb napjai tekintenek reánk a szép kézírású sorok mögül. E könyv „Emlékkönyv a Baja város veszedelmének rettenetes tűzveszély által 1840 évi május első napján" vagy német címén „Denkbuch des grossen Brandes der Stadt Baja am 1-ten Mai 840."

A bajai hitközség irattárából emeltük ki e könyvet, hogy tartalmával, a tűzvészről szóló eddigi ismereteink kiegészítésével, felfrissítésével és e könyv felhasználható dokumentációs anyagával foglalkozzunk.

A könyv szelleme a zsidó történelem szelleme. Leírja a nagy tűzvészt magyar nyelven, az e szöveggel párhuzamosan haladó német szöveg azonban a tűzvész történetét csak röviden említi, és fő mondanivalójául a tűzvészben elpusztult zsinagóga helyett épített új bajai templom felavatását írja le.

A két esemény közötti öt esztendő történetét sem rejti el előlünk, mivel Tempelkosten és Rechnungen feliratú lapjain a templomépítés céljára befolyt nemes adományokat [listázza] és az építés költségeire fizetett összegekkel számol el.

Kerestük, kutattuk nyomát a bajai tűzvésznek, az ezen eseményt feldolgozó zsidó eredetű munkának, az eseményt

megörökítő litterátus embereknek, de e könyv ismertetésére ezek között nem sikerült eddig rábukkannunk.

A korai bajai zsidó történet adatait Kohn Sámuel nyújtja. A Magyar Zsidó Szemlében 1898 (XV.) – 1899 (XVI.) évben öt folytatásban adja Kohn Götz Schwerin[385] életrajzában a bajai zsidóság korrajzát. (1898: 116–134; 209–237; 304–325; 1899: 17–34; 135–162. ll.) E tanulmány IX. fejezete foglalkozik a bajai tűzvésszel és az ottani zsidó község újjászervezésével.

A tanulmány e része Kohn Götz Schwerin volt bajai főrabbinak az új zsinagóga felavatására írott „rövid" német beszédének alapján ismerteti a tűzvész pusztításait, és a 29. old. 3. jegyzetében az alábbi szöveget találjuk: „A bajai tűzvészről l[d]. Schönberger Andreas, Denkbuch des grossen Brandes in Baja (Pest 1841. 8°)."

Az előttünk fekvő könyv nem lehet azonos az itt említett munkával vagy annak a nyomda számára készített másolatával, mivel a fent idézett címe sem egyezik ezével. Ezenkívül a mi munkánk a bekötési tábla felirata szerint 1845-ben készült. A méret természetszerűen nem egyezik a nyomdai úton előállított, fent említett munkával. A kézirat belső lapjainak mérete 42x26,5 cm.

Kohn S. munkája, tanulmánya a következő részleteket idézi Schönberger írásából: (31. old. 1. jegyzet) A Bajára érkezett első „tetemesebb segélyezések" lajstromában (Schönbergernél, i. h. 50. l.) olvasható: „Alexander Cohn Israelit in Csép 70 fl. für Allgemeine und 70 fl. der Israeliten Gemeinde zur Synagog." stb.

---

[385] Kohn Schwerin Götz (1760–1852), bajai és Bács vármegyei főrabbi, a 19. század jelentős magyar rabbija és vallási gondolkodója.

Sokkal kedvezőtlenebb helyzetben volt községe, bár a szomszéd községek, köztük elsősorban a paksi és a bonyhádi, azonnal a tűzvész után kenyeret és pénzbeli adományokat küldtek a nyomor színhelyére! (L[d]. Schönberger i. h. 35. l.)

E könyvben szereplő elszámolásban nem található meg a paksi és bonyhádi község hozzájárulása, nem fordul elő a nevezett Cohn sem, ki Csépen lakott, csakis a bajai, helybeli adományok felsorolásának utolsó adata: An Herrn Alex. Kohn 162 Fr.

Nem egyezik az itteni feljegyzés Kohn egy másik adatával sem (32. old. 3. jegyzet), mely szerint a kecskeméti község 25 frt-tal szerepel, mivel nálunk a vidéki adományok sorában ezt olvashatjuk: Die D. – Kecskemét 135 frt.

Schönberger munkája sajnos nem került kezünkbe, és így szövegösszehasonlítást nem végezhettünk.

A könyv további adatai érdekesek számunkra főként. Választási jegyzőkönyvei alapján értesülünk arról, hogy a bajai község az Uradalom részéről történt jelölés alapján bírót választott évenként a tűzvész és az új templom felavatása közötti időkben.

A „zsidó bíró" intézménye ebben az időben Magyarországon már megszűnt. Feltűnő tehát ez az elnevezés, ha a hitközségi elnök tisztét viselő személyt jelöli és ruházza is fel e címmel.

Ezt igazolja Kohn: „Más megyék eljárását követve, amelyekben hasonló viszonyok uralkodtak, egy tekintélyes és befolyásos férfit választott »Ros Medina«-nak, azaz »megyefőnöknek« az akkori hivatalos nyelven, ellentétben a »zsidó bíró«-val, azaz a községi elöljáróval." (214. old.)

A kézirat német szövege említi Steinhardt magyar nyelvű avatóbeszédét. Ez a beszéd nyomtatásban megjelent: „Egyházi-Beszéd, tartotta Baján, az újonnan épült izraelita templom

felszentelése alkalmával (szeptember 26-án 1895) Steinhardt Jakab Aradi h. Rabbi. (Aradon nyomatott Beichel József betűivel, 1895.)"

Újra megjelent a cenzúra által megcsonkított szöveggel a Magyar Zsidók Lapja 1943. egyik júniusi számában. Birtokomban van dr. Balassa József kézírásos levele és kézírásos megjegyzése erre vonatkozóan a cenzúra által kihúzással jelölt kefelevonat lapján. Bízunk abban, hogy e néhány adattal és a könyv szövegének közzétételével hozzájárultunk nagy múltú hitközségeink történetének feltárásához egy-egy érdekes adattal.

E kézirat egy része következik az alábbiakban:

Kötési táblán koronával és stilizált állat-
meg levélornamentikával
körülvéve:

ÖRÖKÖS. EMLÉKÜL.
Készittetett
1845

-o-o-o-o-o-o-o-o-

Előzéklap után beragasztott félíves kép a menekülőkről, előtérben a Sugovicával,[386] háttérben az égő várossal. Az égő épületek megszámozva. 1. A Sörház gabona épülettel. 2. a g. n. u. nagy Templom. 3. a Gymnasium. 4. a Katholikus Temploma. 5. a Kalastrom Templommal együtt. 6. Kraszalkovits Herzeg épületje.

[386] A Sugovica a Duna egyik mellékága Baján. Keleti partján található a városközpont.

7. Latinovits Sándor háza. 8. a Preszház. 9. a g. n. u. Kisebb Temploma. 10. a Rokus Temploma. 11. a város[i] vendégfogadó. 12. a[z] Uraság vendégfogadó.

Raizola Mayer F. G. Pesten.

Lithog. Schmid János Pesten.

Képe legyék részének az 1840-ik évi első Majusi borzasztó nagy égésnek

BAJÁN,
a Sugovitza Duna partrol.

-o-o-o-o-o-o-

Ein Theil der Ansicht
der grossen Brandes in BAJA am 1 ten May 1840.
Aufgenommen von der Donau-Arm-Seite, durch A. S.

1. Das herrschaftliche Brauhaus sammt Schüttboden. 2. Die g. n. u. Kirche. 3. Das Schulgebaude. 4. Die Pfarrkirche. 5. Das Franziskaner Kloster sammt Kirche. 6. Das Fürst Kraszalkovits'sche Kastell. 7. Das Sándor Latinovits'sche Haus. 8. Das Preszhaus. 9. Die g. n. u. kleine Kirche. 10. Die H. Rochus-Kirche. 11. Das Stadtische Gasthaus. 12. Das herrschaftliche Gasthaus.

Gezeichnet v. Mayer F. G. in Pesth

Gedruckt b. Joh. Schmid in Pesth.

-o-o-o-o-o-o-

Címlap.

EMLÉKKÖNYV	Denkbuch
A’	des
Baja város	grossen Brandes
veszedelmének Rettenetes	der
tüzveszély által	Stadt Baja
MDCCCXL	am I ten
ÉVI	Mai 840
MAIUS I ső NAPJÁN	(Gótbetűs szöveg).

-o-o-o-

Szöveg.

ÚGY, MINT A kár mely hajdani fontos története e világnak megérdemliis a rettenetes és feljegyzésre méltó szomoru történet és boldogtalan sors melly által a Bács Vármegyinek éjszakai részén fekvő Baja város olly sulyossan meglátogatattot, és lakosainak gyógyithatlan sebeket vert a sohaelfelejthetetlen könyvibe feljegyezve lenni.

1840dik évben Majus 1ső napján.

Az eggyibkori kedves tavaszi nap melly szokott minden emberi lénynek indulatjaikat megviditni, és mindenfelőlről barátságos társaságokat és csalárdkőreket a gyengén zőldőlt virányán városokból szabad térre kecsegtetni, mostan a Bajai lakosoknak, mint pusztitó vendég megjelent. –

2. oldal

Már több napok előtte jelentettek elökövetek ennek a boldogtalan napnak, midőn többször némelly külváros vigein tartalmas fúvó szeleken tüztámadás vala, de mégis mindenkor olly szerencséssen elmult, hogy hirtelen és szempillantási hozzásietés által (melly az idevalo közönségnek legnagyobb dicsőségére válik) mindenkor további pusztitásának akadályozás tétetett, és mindenkor egy vagy két házacskákkal elmult, a szél mutatá magát azon alkalmával mindenkor kedvünkre, hogy tőbbnyire jobban elfordult a várostól min most. –

De ezen a szerencsétlen napon városunknak egész pusztitására volt, midön éjszaknyugatról a szélvész erösebben mint azelőtt megjelent; és épen olly szerencsétlen órában mellyben ezen vihar legerősebben dühőskedett, kelletett ezen legszebb virágzásban álo városunk az előláthatatlanságnak vagy pedig boszuságnak áldozatja lenni. –

Ah! Hogy a szerző vagy az okozo ezen vighetetlen

3. oldal.

szerencsétlenségnek ne születettet volna, sok milliom foházkodások és kőnnyek megkéméltettek volna, sok milliom értékü vagyonom sértetlenül maradt volna, sok, kik mostan koldulnak vagyonomban megmaradtak volna, és sok kik sírjaikat omladékok alá találták, nem ragadtatták volna illy korán őnnőn-imeiktül. –

Másfél ora délután

Két fertály kettőre ütött az ora midőn a harangkongás tompán minden tornyokból a szomoru hirt elterjesztvén, és a Bajai lakosokat a legnagyobb zavaradásba hozta, a nagy szerencsétlenséget sejditve, körrül körrül tekintik minden felül a

borzaszto szempillanatban, de alig lehetet a por és füst felleg miatt észrevenni a véle eggyesült kerengő lángat melly mindég kőzelebb kőzelgett a város éjjszaknyugatról befelé mint pusztito ellenség. – Sem oltorendelésre, sem pedig a vagyonom men-

4. oldal.

tésére nem lehetet gondolni, rettenetesen dühődöt mostan a kegyetlen elem, sebes mint a vilám vette utját házsorokon és tornyokon keresztül egyik városvigtől másikig, melly olly hamar és olly véletlennül áltlángolt és füsttel megtellet, hogy a lakosok vagyononomjaikat részint, sőtt inkább mindent a kegyetlen elemi döhöség martaléknak engedtek, mivel csak az élettük mentésére gondolkodniok kelletett.

A rémülés olly isszonyo volt, hogy nem tudta az ember hova fusson, mindenkinek csak arra kelletett vigyázni hol mehessen át, hogy a láng el ne ragadja. Részint elfutottak a szőlőkbe, mások megint a közel levü summári erdőben, még mások az által ellenben álo lővészkert tájékba, nagy része kevés vagyonommal kit hamarjába elkaphatták a Dunapart szélén, még mások át hajoztak az általellenben fekvő szigetben, és ottan kerestek menedékhellet, sokan kik semmitsem menthettek, és nem is reménylettek valamit vagyonomjaikból többé látni seregenkint a szamszéd falukban Vaskut és Szeremlyeire vándoroltak. –

5. oldal.

Igy lett a szép várasunk legszebb virágzásba kevés orák alatt 1840dik évi Majus 1ső napján (Pintek délután két fertály kettőre, melly emlékokáért azon időben minden templomban harangoztattik / melly nap nékünk mint itélet nap hasonlitott) egészlen megnéptelenitettet, omladékoká és hamuvá változtattot, 1282 lakházak, 812 mellék épülettek 5 nagy templomok, 1

Synagoga, 1 korház, melly omladékaik alatt 26 lelkek sirjaikat találták a döhös lángnak áldozatja lettek, szamtalan gyermekek zokogva kerestek édes szüleiket, atyák annyok kétségessésbe csalárdjaikat, egy szova az inség elirte azon nap legmagasabb lépcsöt. A tornyok ledöledeztek egyik a másik'után és megrenditik a földet földrengés képen, minden templom harangjai lerohantak irtóztato zajjal a felséges üléséből mellyen századok olta uralkodtak. –

Ött ora délutánig az egész város lángba állatt, és hasonlitott egy tüzitengernek, kimondhatatlan a zavar melly azon idö alatt uralkodott, a jajgatás és siránkozás eltöltötte a légkőrt. A szélvész és

6. oldal.

bilincstelen lángnak zugása látszik mindent elemiszteni és elpusztitani. Ezer hangu jajgatás tolakodatt fültül fülig, a láng pedig szüntelennül növekedvén isszonyo sebességgel hol fel a fellegben, és épen oly sebességgel lekerengedett a főldre és hasonlitott egy tüzes kigyóhoz, melly tüzes tővésével a legkisebb pincze nyilásokat felkereste, még a kutakba is, hová némelly sietségébe ékesiteit a dühös elem elragadása ellen mentnek gondolta, vagy pedig földbe elásta mindenütt elemésztettet. –

Az Éjjszak.

Az est hajnalodott de a boldogtalan szélvész meg se fáradt el és az irtoztato láng most is még talált imit amot ragadmányokat maradványokból ahol ujra fellobbant, igy változtatott az éjj napnak, és az ilyen szomoru világosságnál a füstelgő romadékok között vándoroltak százanis az égetthelyeken édes reményben, hogy tán sértetlenül maradt meg valami vagyonom-

7. oldal.

jaikból, de Oh irtoztato csalás! minden változtatva volt omladékokká és hamuvá. –

Ily szomoru jelenés kőzőtt kelletet nékünk azon napot elélni mellyet milliom földlakosok rendszerint a legboldogabb örvendetességgel ünepélyik. –

Az Éjj.

Az egyibkor olly vidito és jotévő nem hozott most senkinek se álmat se nyugvást, hannem csak félelmet és ijedséget, alig tudta valaki, hogy rémitőbb-é a délután és az est melly a szomoruságat az egész födetlenségében mutaták, vagy pedig az éjj melly a világos láng által a homályos fáttyolát felfedezte irtozattabb légyen? Irtoztato volt a nap és borzaszto az éjj, semmi álom nem jött a füst és tüzes por által megsértet szemekben, melly a sulyossan szorult embereknek fáttylával az inséget egynéhány szempillantásra elrejtette volna, senki se talált nyugságat, de némellyek az örökévalot,

8. oldal.

sok ezrek maradtak kevés orák alatt hajlék, vagyonom, ennyhités és élelem nélkül, sokan még a legszükségesebb ruha nélkül, mert a nagy ijed és sietségben reá se gondolt senki. – Igy kelletett mindnyáján magunkat az egész éjj által a nagy szélvésznek szabad ég alatt és minden viszontagságoknak kitenni, szegény és gazdag tekintetőek és alatvalók barátságassan kelletet az éjszakát egymással eltőlteni, mert a szükség és a halál megegyenliti mindnyájunkat. Oh! de nagyon érzi az ember gyengeségét az elemi hatalom előtt. –

Május 2kán.

Vigtére szürkült a reggel, de aval csak inség és szükség virradt, ezrek kik éheztek és szomjuztak, némelly ki eddig nem tudta mi az

éhség és kinek sokszor a legjobb étkek nem tetszetek örölt most az ajándékozott kemény darab kenyérnek, melly egy jótékony kézből nyujtatattot, némellyek kik helyeiket éhség miat elhagyván azon reményben valahol enyhitést találni,

9. oldal.

hogy illy irtoztato nap és nyomoruságos éjj után az elfáradt tagjait erősiteni, de fájdalom hova csak szemeivel tekintet nem egyebbet mint inséget és szükséget szemlélt, mert ezen kevesek mellyek a veszélytől mentettek maradtak, nem voltak képesek a számtalan szerencsétlen népnek elegendő enyhitést nyujtani, és annál kevesebb szálást nekiek szerezhetni, tőbb százok csaladok' kivándorlásra kintelenitettek.

Most ugyan midőn a következendö nap kőzelgetett, és a tüz már nem talált mit emiszteni, és a saját élet bátorságban volt, most ugyan szált a gondolat egész sulyával a megsebesétet szivekre az elveszet vagyonom után, tegnap még igen az ön és hozzá tartozandok' életével foglalatoskodva volt, mint hogy az elveszett vagyonom után gondolhatott volna, az isszonyu szerencsétlenség minden eszmélkedéstől megfosztott, a kőzönséges inség mellett az ember a magáit elfelejtette, a rendkivüli veszély elnyomta az emlékeztetést az szen-

10. oldal.

vedet károk után, a jelenlegi szükség nem hagyott a jövendőre gondolkodni, mindegyik a megmaradt életének őrőlt.

De most az égethellyek megszemlélésével ugyan szivszorongatással emlékezik azon a mi volt, és jelenleg nincs, tudván, hogy sokat vesztet, de nem tudja menyiségét, most gondolkozik jővendőre, mert nem tudja mivel fogja magát és családját jövendöben táplálni; borzasztan gondolkozik a szükségre,

mellyet meg eddig nem ismért, és ezután kitéve leend, és minden féle szenvedélyeket mellyeket ezután türni kintelenitettik.

Számtalan kik még tegnap magokat egy boldog és virányos állapottal őrvendeztek, ma már koldusok, némellyek talán az egész eltükre, az értz kezü sorsnak egész nehéz sullya egyszerre réánk szált, hajlék és vagyonnunk hamuvá, élés gyüjteményünk semmisétve, egy szoval Baja város a Jerüsálmi pusztitáshoz hasonlétott, azon nap nem volt egyibb láthato, mint minden ékesétektől megfosz-

11. oldal.

tatott Templommokat, leomlott tornyokat, hosszu kinyult kéményeket, halavány arczakat véres kőnnyező szemekkel.

Ezen szomoru esset méltány tehát, hogy gyászt viseljünk szivünkben a megszenvedett veszély után, és borzasztjunk a jövendőtől, melly magát szürnyő homállyos szinekkel szemünk előtt képzelte.

Megintés.

A legtőbb városok, mellyek földindulás, vizáradas és tüzveszély által szerencsétlenitettek, sokkal szebben és dicsőségesebben virágoztak, mint az előtt, azért miis hálát adjunk a Felséges Ur Istennek, hogy a feletünk uralkodó Mindenható a nagy roppant világi egyetemnek alkotoja és jótevője a vétkeink erdem szerinti igazságos büntetése után ismét kegyes irgalmában felvett és vigasztalt, szomoru napjainkat örömnapokban változzá. –

Hálát adjunk tehát a Mindenhatonak, hogy szent segedelme által ollyan állapotban helly-

12. oldal.

heztettük, mely után szép városunkat és szent egyházainkat elkészitethettük. Az Ur Isten ürizzen ezután mindnyájunkat

minden veszedelemtől, és boldogitson mindnyájunkat örökös üdükre. –

-o-o-o-o-

1. b. oldal.

So wohl wie jede merkwürdige Geschichte der Vorzeit verdient auch die wichtige Geschichte unserer Vater-Stadt Bajjas und dessen erlitteers trauriges Schiksal zum spätesten Andenken unserer Nachkommenschaft im Buche der Nievergessenheit aufgezeichnet zu werden. Seit der Rückzeit einiger Seculum bildete sich unsere gegenwärtig bestehende Gemeinde blos aus einige kleinen Familien, welche bis zum Jahr 1840 zu einer ansehelichen Gemeinde von hundert Familien heran blühete, bestehend aus Wohlhabenden, bemittelten und wenig Armen, als am 1ten May 840 an einem schrecklichstürmenden Tage um halb zwei Uhr Nachmittag

2 b. oldal

an deräusersten nördlichen Seite unserer Stadt eine Feuers-Brunst ausbrach, welche bis zum äusersten südlichen Ende der Stadt dergestalt wüthete, dass in einem Zeitraum von vier Stunden die ganze Stadt in einem Aschenhaufen verwandelt wurde. Zweitausend einhundert Gebäuden, worunter sich 1282 Wohnhäuser 812 Nebengebäuden, 5 grosse Kirchen, 1 Sinagog 1 Spital befand wurde ein Raub der grausamen Flamme, selbst hundertjährig glänzende herrschaftlichen Gebäuden blieben nicht unverschont, alle Vorkehrungen zum lőschen waren Fruchtlos, an etwas von seinen Haabseligkeiten zu retten war gar nicht zu denken, denn das Feuer griff so schnell um sich her, dass man

kaum wusste wohin um sich selbst retten zu können, sechs und zwanzig Seelen worunter vier und zwanzig Christlichen und zwei israelitische waren, welche wahr-

3 b. oldal.

scheinlich etwas von ihren Haabseligkeiten retten wollten, mussten den grausamen Westa als Opfer bleiben. Obdach und Nahrungslos waren alle Einwohner der Stadt preis gegeben, auss Mangel der Wohnstätte mussten sie in den rauhen Ungestim der Witterung des noch ersten Theil des Frühlings ohne allen erwärmenden Kleidungsstücke den Regen und Kälte ausgesetzt in's Freie und hölzernen Hitten Wohnen, Theil suchten ihr Unterkommen in den nahliegenden Weingärten, wo sie in der Einsamkeit ihren schrecklichen Verlust betrauerten, ein grosser Theil der Einwohner flichtete sich nach den naheliegenden Dörfern Waskut und Szeremlye, bis endlich von allen Seiten der wohltätigen Gemeinden und mildthätigen Menschheit welchen unser Ellend innigst rührte Kleidungsstücke

4 b. oldal.

und Summen Gelder und Nahrung einflossen (wovon die Benennung der Wohlthäter weiter folgen wird) welche Unterstutzung sowohl von der Christlichen Behörde als auch von unserer Gemeinde Vorstand an den Unglücklichen und Betheiligten Verhältniss – mässig vertheilt wurde. Fünf Jahre mussten wir in Zimmer und in Nothbethauss unsere Gottesdienst verrichten (Herr Sam. Reiner dessen Haus durch den unsichtbare Macht Gottes geschützt wurde, nur von der Zunge der verherrender Flamme verschont blieb, liess zwei Jahre lang in seinem Hause den Gottesdienst verrichten) bis der Ewige wieder unsere Trauertage in Freudentage verwandelte. 1842 Sammelte

sich die zerstreute Gemeinde wieder, die Gemeinde fasste wieder Wurzeln, fing an wieder neuerdings aufzublühen, die Häuser wurden nach und nach

5 b. oldal.

wieder gehőrig erbaut, meistentheils war schon bereits in Ordnung, es fehlte uns nur noch an einem Gotteshause, die Gemeinde trat zusammen, und unter der Vorsitz der gnädigen Herrn Paul von Markos Fürst. Fiscal, Joh. von Scultety Herrschaftliche Oberfiscal und dem Gnädigen Oberstulrichter von Rudits Mate. Es wurde soeben von Lőbl. Herrnstul aussen dem Gemeindevorstand eine Bau Commission von 15 Indiwiduen ernennt um den Bau zu befördern. Den 1te May 842. wurde von den Herrn Baumeister Ludvig von Frey der P. Plan gegenwärtigen Tempels vorgelegt, und soeben von oberbenannte Gnädigen Herrn Vorsitzer, Gemeinde-Vorstand, nebst die ernannte Bau Commission genehmiget. Am 1ten May 842 wurde unter dem Gemeinde Vorstand Herrn Michael Fischer

6 b. oldal.

als Obervorsteher und dessen Beisitzen, nebst der Bau Commission der Bau des Tempels begonnen, und so unter dieser Leitung fortgesetzt. Im 4ten Jahre wurde der Tempel unter dem Vorsitze des Herrn Ignatz Pollitzer, dessen Beisitzer, und Bau Commission gänzlich verfertiget. Am 26ten Sepber 845. wurde der Tempel in gegenwart des Gnädigsten Herrn Ober Gespann Joseph R Rudits von Almas Hochdieselben und dessen Gnädigste Gemahlin, der Gnädigen Hohe Herrschaft Anton Horvath von Sz. György, nebst vielen Hohen Adel und Geistlichen, welche uns mit Ihren Hohen Gegenwart beglückten und beehrten unter Jubel und Freudenschüsse eingeweihet. Am Einweihungstag Vormittag

wurden die reich mit Gold gestückten Vorhänge (sorzárószó héber: Prochet[387]) des Tabernaculums (héber Áron Hakkodes[388]) welche von Herrn Sam. Reiner und dessen Frau aus Mildengaab gespendet wurde unter Begleitung des Gnädigen Herrn Paul von Markus Fürstl. Fiscal schmetternder Musick in der Tempel getragen. Am eben diesem Tage 3 Uhr Nachmittag beglückten uns die Hohen gnädigen Herrschaften, sodan begann der Zug mit den Gesetz-Rollen mit abwechselnden Musick und Choralgesänge von den Alten in der neuem Tempel über. Es wurden die Schlüsseln unter einer erbaulich abgehaltenen Rede von vier unschuldigen Mädchen zur Eröffnung des Tempels dem Gnädigsten Herrn Ober-Gespann Joseph Rudits von Álmás und dessen Gemahlin Hochdieselben überreicht Unter donnernden Schlüsse undlautem Freudenruf öffneten aus Hochdiesel-

7 b. oldal.

ben dem Eingang der Pforte zu unser Gottes-Haus und bahnte uns den Weg, der Andrang war dann so gross, dass man selben zu steunen Fast unvermögend war, tausende die sich herbei drangen um die Feierlichkeit beizuwohnen. Beim Eintritt in Tempel hielt der Chorsänger Herr S. Goldberger und dessen Chor einige Choral Gesänge. Unser Herr Ober-Rab. Getz S. Kohn Schwerin ein ehewürdigen Mann von achzig Jahren, auss Alterschwäche umfehig in diesem grossen Gebäude mit seiner schwachen Stimme eine lange Predigt zu halten, hielt auss dessen Unsach blos nur eine

[387] Függöny, amely a sátorszentélyben és a jeruzsálemi szentélyben is arra szolgált, hogy lezárja a frigyláda őrzésére kijelölt helyet, azaz a Szentek Szentjét. Ma a tóraszekrény függönyének neve.

[388] A frigyszekrény (tóraszekrény) neve.

kurze erbauliche Rede. Sodann wurde von den Ehewürdigen Herrn I. H. Steinhard Ober-Rabbi zu Arad eine Predigt in der ungarischen Sprache abgehalten, wodurch derselbe sich den Lob und Ruhm

8 b. oldal.

aller zuhören. So dauerte die Feierlichkeit unter Predigten und Choral-Gesänge bis gegen acht Uhr Abends, wosodann die Feierlichkeit für diesem Tage geschlossen war. Die beiden Hohen Herrschaften nebst den Hohe Adel und Geistlichen bezeigten dadurch Ihre höchste Zufriedenheit, dass Hochdieselben bis zum Ende der Zermonien uns immer mit Ihren Hohen Gegenwart beglückten. Beiden Hohen Herrschaften, Hohe Adel und Geistlichen hatten die Gewegenheit, und waren so herablassend dem Herrn Ignatz Pollitzer die hohe Ehre zu erweisen und ihm mit Ihren Hohen Gegenwart zu einem soupée welchen Herr Ign. Pollitzer in seinem Hause bereiten liess zu beehren. So wurde dieser Tag in grössten Freuden geschlossen. –

Folgenden Tage Vormitag wurde wieder das gewöhnliche Sabath-Gebeth unter Choral-Ge-

9 b. oldal.

sänge und deutschen Predigten in Gegenwart vielen Menschen feierlich abgehalten. So hat die Allmacht unsere Trauertage wieder in Freudentagen verwandelt, der Himmel beschütze und bewahre Fernen uns und allen Menschen vor jeden Unfall und Traurigkeit bis in Ewigkeit.

[A német szöveg magyar fordítását az alábbiakban közöljük:]

[1. b. oldal.

Valamint minden furcsa történet a történelem előtti időkből. Szülővárosunk, Bajas története és szomorú sorsa is megérdemli, hogy utódaink érdekében beírjuk a feledés könyvébe. Néhány századdal ezelőtt csak néhány kis családból állt a jelenleg is létező községünk, amely az 1840-es esztendőig egy száz családból, jómódúakból és szegényekből álló, tekintélyes községgé virágzott, amikor 1840. május 1-jén, egy szörnyen viharos napon délután fél kettőkor

2 b. oldal

városunk északi oldalán tűzvész tört ki, amely úgy tombolt a város déli végéig, hogy négy óra alatt az egész város hamuvá vált. Kétezeregyszáz épületet, köztük 1282 lakóházat, 812 melléképületet, 5 nagy templomot, 1 kórházat és 1 zsinagógát emésztett el a kegyetlen láng, még a százéves fényes uradalmi épületeket sem kímélték, minden óvintézkedés, hogy megmentsék őket, eredménytelen volt, lehetetlen volt bármit is menteni, mert a tűz olyan gyorsan terjedt, hogy az ember alig tudta, hová meneküljön, hogy mentse magát, haszázthúsz lélek, köztük négyszázhúsz keresztény és kétszáz izraelita, akik valóban megmenekültek.

3 b. oldal.

Akik valószínűleg meg akarták menteni néhány holmijukat, a kegyetlen Veszta áldozataiként végezték. A város minden lakója fedél és élelem nélkül maradt, és lakhely híján a tavasz első felének zord időjárása közepette, meleg ruházat nélkül, az esőnek és a hidegnek kitéve, a szabadban és faházakban, vagy a közeli szőlőkben kellett menedéket keresniük, ahol magányosan gyászolták szörnyű veszteségüket. A lakosok nagy része a közeli Waskut és Szeremlye falvakba menekült, míg végre mindenfelől a jótékony közösségek és a jóindulatú emberek, akiket nehéz sorsunk a legmélyebben megérintett, ruhaneműt küldtek Szeremlye faluba.

4 b. oldal.

Pénzösszegek és élelem folyt be (amelyekről a jótevők megnevezése következik), amelyeket a keresztény hatóságok és a mi gyülekezeti tanácsunk is arányosan osztott szét a szerencsétlenek és az érintettek között. Öt éven át kellett istentiszteleteinket szobákban és szükségépületekben tartanunk (Sam. Reiner, akinek házát Isten láthatatlan hatalma védte, csak a dicsőítő láng nyelvétől kímélte meg, két évig az ő házában tartották az istentiszteletet), amíg az Örökkévaló ismét az öröm napjaivá változtatta gyászos napjainkat. 1842-ben a szétszórt gyülekezet újra összegyűlt, újra gyökeret vert, és újból virágzásnak indult, a házak pedig fokozatosan újjáépültek.

5 b. oldal.

A templomot újjáépítették, nagy része már rendben volt, csak egy istentiszteleti hely hiányzott, a gyülekezet összeült, és a kegyelmes Paul von Markos herceg úr városi tanácselnöksége alatt, Joh. von Scultety fiskális és a kegyelmes Oberstulrichter von Rudits Mate uradadalmi főfiskális jelenlétében. Újjáépítési bizottságot hoztak létre, 1842. május 1-jén Ludvig von Frey építőmester bemutatta a jelenlegi templom tervét, amelyet a fent említett kegyelmes városi tanácselnök a kijelölt építési bizottsággal együtt éppen most hagyott jóvá. 1842. május 1-jén a község vezetője, Michael Fischer úr vezetésével

6 b. oldal.

és segédeivel, az építési bizottsággal együtt, megkezdődött a templom építése, amely e vezetés alatt folytatódott. A negyedik évben a templom Pollitzer Ignác elnökletével, emberei és az építési bizottság közreműködésével teljesen elkészült. 1845. szeptember 26-án a templomot felavatták a kegyelmes Almássy R. Rudits József nagyúr és kegyelmes felesége, a kegyelmes Sz. György Horváth Anton úrasszony jelenlétében, sok főnemessel és papokkal együtt, akik megtiszteltek bennünket jelenlétükkel és megtiszteltek bennünket ujjongással és örömmel. Az avatás napján délelőtt a Tabernákulum (héberül

Áron Hakkodes) gazdagon díszített aranyfüggönyei (héberül: Parochet), amelyeket Sam úr készített. Reiner és felesége Mildengaabból a kegyelmes Markus Fürstl Paul úr kíséretében. Fúvószene szólt mellett a templomban. Ezen a napon délután 3 órakor a Kegyelmes Úr és Úrnő kegyelmezett nekünk, majd a törvénytekercsekkel körmenet kezdődött az új templomban az öregek váltakozó zenéjével és kórusénekeivel. A kulcsokat négy ártatlan leány beszéde alatt adták át a Főtisztelendő úrnak, Rudits József Álmás Józsefnek és feleségének a templom megnyitására.

7 b. oldal.

A tömeg akkora volt, hogy szinte állni sem lehetett, több ezer ember igyekezett látni az ünnepséget. A templomba belépve S. Goldberger úr és kórusa néhány kóruséneket énekelt. A mi főrabbi urunk, Getz S. Kohn Schwerin, egy nyolcvanéves tiszteletreméltó férfi, aki gyenge hangjával nem tudott hosszú prédikációt tartani ebben a nagy épületben, csak rövid ünnepi beszédet mondott. Ezután a tiszteletreméltó I. H. Steinhard úr, aradi főrabbi, magyar nyelven tartott prédikációt, amellyel tiszteletet és hírnevet vívott ki magának.

8 b. oldal.

Hallja hát mindenki. Így tartott az ünnepség prédikációk és kórusénekek alatt este nyolc óra tájban, mire az ünnepséget erre a napra lezárták. A két főúr a főnemességgel és a papokkal együtt a legnagyobb megelégedettségükről tettek tanúbizonyságot azzal, hogy az ünnepségek végéig mindig megtiszteltek bennünket a jelenlétükkel. Minden főúr, főnemes és egyházi méltóság volt olyan kegyes, hogy Pollitzer Ignác úrnak azzal tiszteljék meg,

9 b. oldal

hogy személyesen is jelen voltak a díszvacsorán, amelyet Ign. Pollitzer a házában adott. Így zárult ez a nap a legnagyobb örömben.

Másnap délelőtt ismét a szokásos szombati imát mondták el, kórusimával együtt.]

1841 December hó 26kán tartatott Biro Választáskor következők jeleltettek Biroságra

1842dik Évre.

1 Spitzer Samuel. – Ez.

Mivel a szerencsétlen tüzvész után két évig becsülettel viselte a terhes hivatalt, könyörgött mostanra a kijeleltek közöl ki hagyatni, és igy kijeleltetett. –

1. Traub Aron. ki kapot. 5.
2. Fisser Mihály ” 38.
3. Schőn Náthán ” 3.
4. Boschan Samuel ” 5.

és így

Tőbbség szava szerint Biro Fisser Mihály

Esküttek

1. Traub Aron
2. Hirsch Albert
3. Boschan Samuel
4. Schlovak Sallamon.

Rábbi itélete szerint ha atyafiok a törvény előtt áll, egyik helett a Biro mást hivat. –

Öregek

1. Herczfeld Vellington
2. Friedman Herman
3. Reich Farkas
4. Kohn Judás

Syndicus

1. Reininger Jónás
2. Oblath Mihály

Toth György
Tettes Bajai Uradalom Számvevője
mint kiküldött restaurans által. –

Dr. Klein Tibor

PEREK SIRÓ[389]
A HÁLAADÁS ÉNEKÉNEK FEJEZETE

Az antropocentrikus felfogás az embert helyezi a világ középpontjába, és minden történést reá vonatkoztat. Ennek a világnézeti beállítottságnak következményeként vált számára idegenszerűvé és érthetetlenné az a nagy és sokrétű szerep, amelyet az egész ókori világ, – a kultikus vonatkozásokat kivéve – a zsidóság is tulajdonított a természetnek és különösképpen az állatvilágnak. A régi korok embere minden élőlénnyel közösséget érzett magában, azokat ugyanúgy, mint saját magát a természet részének tudta, sorsát egynek érezte azok sorsával. Nem vont és nem ismert el éles határvonalat, amely az embert a többi élőlénytől elválasztja. Ennek a felfogásnak, bár elmosódott, nyomát a hagyományos zsidó irodalomban is megtaláljuk. Gondoljunk például „Jákob áldására" (Gen 49,9), amely a törzsek tulajdonságait az állatvilágból vett hasonlatokkal jellemzi, továbbá Ezekiel, Merkába látomására. A Talmud korabeli ez irányú gondolkodásmódra vonatkozólag utalunk Szanhedrin trakt.[390] első misnájára, amely a vérengző állatok megölésére is bírósági

[389] A költészet fejezete, másképpen: A teremtés költészete. Bibliai és talmudi idézetekből áll, ismert volt már a Talmud korában is. Több változata létezik.

[390] A Szándhedrin-traktátus a Talmud egyik traktátusa (Törvényszékek), amely elsősorban zsidó vallásjogi törvények magyarázatával foglalkozik.

határozatot tart szükségesnek, továbbá Erubin 100: ahol egyes állatok erkölcsi tulajdonságait az ember számára követendő példaként sorolja fel.

Az ókor népeinek gondolkodásában eleven valóság volt a lét egységének gondolata, és csak a görög eszmék és világnézet térhódítása szorította ki a lét egységének gondolatait. A zsidó gondolkodás a természetet és önmagát, mint annak egy részét Isten által teremtettnek tudta, és így megőrizte a létnek egységben látását, mert tudatában volt annak, hogy az egész kozmosz egyetlenegy teremtési láncolatot alkot, amely a látszólag élettelen testeken át egyenes vonalban emelkedik magasabb létfokokra. Az ásványvilágban találunk alig észrevehető átmeneti formákat a növényvilághoz, és ugyanúgy megvannak a növényvilág alig észrevehető formái az állatvilághoz. És az állatvilágnak ugyancsak vannak magasabb fajai, amelyek megközelítik az emberlét alacsonyabb fokait. A tórai teremtéstan is sejtetni engedi ezeket az átmeneti formákat, amikor a magasabb rendű állatfajták és az ember teremtését ugyanazon napra helyezi, és ezzel egyben sejtetni engedi, hogy a fejlődés az emberen túl is folytatódik.

Annak kihangsúlyozása mellett, hogy az embert Isten teremtette, mint a látható világ természeti rendjének legmagasabb fokán álló lényt, a zsidó gondolkodás megőrizte a természet lényeinek egységben látását is.

Ennek egyik, írásbelileg rögzített bizonysága a „Perek Siró", a hálaadás énekének fejezete. Némely ma is használatban levő imakönyvben is megtalálható a „Perek Siró", amely a természet és az állatvilág egyes fajainak meghatározott szentírási mondatokat tulajdonít, mint az általuk „mondott" hálaének szövegét.

Nem ismerjük a Perek Siró szerzőjét, sem keletkezésének idejét. De egy mű értékét, végső fokon, sem a szerző személye, sem kora határozza meg, hanem annak tartalma. Feltételezhető, hogy a Perek Siró nagyon régi zsidó hagyományra vezethető vissza, és ha nem is teljesen jelenlegi szövegezésében, már a talmudi időkben is megvolt. Ezt látszik igazolni a Perek Siró legjellemzőbb eszmei sajátossága, a „kozmikus szimpátia", az ember és a természet között fennálló összefüggésnek mély átérzése és a létezők egységben látása. Hagyományos értékelését bizonyítja a Perek Siró bevezetője.

„Rabbi Eliezer mondja: Aki a Perek Siróval naponta foglalkozik, tanúságot teszek mellette, hogy a túlvilági élet részesévé lesz". Régisége mellett szól az antropocentrikus felfogással szembeni állásfoglalás, amelyet a Perek Siró bevezetőjében a régi agada szavaival fejez ki. „Bölcseink mondják: Dávid király, amikor a zsoltárok könyvét befejezte, büszkén szólott Isten előtt: van-e teremtmény a világban, aki több hálaéneket mondott volna, mint én; ebben az órában egy béka került eléje, és szólott: Ne büszkélkedj, Dávid király, mert én náladnál is több hálaéneket mondok".

Az embert kivéve a természet minden rendjének – növény-, ásvány- és állatvilág képviselőit – „szólaltatja" meg a Perek Siró. A háladatul szolgáló mondatok többségükben zsoltári idézetek, de a Szentírás többi könyveiből is találunk idézeteket. A Perek Siró gondolati beállítottságára legjellemzőbb a földnek tulajdonított hálaének. „A föld szárnyairól éneket hallottunk…" (Jes.). Ez élénken emlékeztet Pitagorasz a szférák zenéjéről szóló tanítására.

Itt megemlítjük, hogy az idézett mondathoz Tosafot:[391] Szanhedrin 37b. a következőket írja: „A Gaonok[392] responsumaikban említik, hogy a Szentföldön kedusát[393] csak szombaton mondanak, mert Jesaiás próféta mondja a chajotokról,[394] hogy mindegyiknek hat szárnya van, és minden szárny a hétköznapok egyikén éneket mond, szombat eljövetelekor a chajotok szólnak Istenhez: »Világ Ura, immár nincs nekünk több szárnyunk«, és Isten válaszol nekik, van nekem még egy szárny, amely előttem éneket mond, mert írva van, »a föld szárnyairól éneket hallottunk.« Jes."

A Perek Siró vizsgálatánál nem elemezhetjük a hálaének fejezetének gazdag szimbolikáját, transzcendens vonatkozásait, csupán szerkezeti sajátosságainak ismertetésére szorítkozunk. De ezen általános ismertetésnél is szükségesnek tartjuk a Perek Siró alapgondolatának kidomborítását, amely szerint a természet minden lénye a maga módján szolgálja Istent és járul hozzá az Abszolútum megismeréséhez. És a még látszólag lélek nélküli dolgok is hódolnak Istennek sajátos „énekük"-kel, ezeknek az énekeknek sokasága egyesül a magasban egy világszimfóniává, erről a hálaénekről szól a Perek Siró, a hálaének fejezete.

X

391 Kiegészítések, toldalékok Rási talmudmagyarázataihoz, francia és német tudósok munkái.

392 A babilóniai zsidóság vezetői a 6–10. században.

393 A 18 áldás ismétlésekor a közönség és az előimádkozó által egymás után mondott betoldás.

394 Állatok.

A Perek Siró, a hálaadás énekének fejezete hat szakaszra oszlik. Az ásvány-, növény-, állatvilág és a vallási képzetek sorából felsoroltak mindegyikének egy-egy szentírási idézetet tulajdonít.

Természetes, hogy a létezők áttekinthetetlen sokaságának csak egy részét sorolhatja fel a Perek Siró, azonban feltűnő, hogy a ritkábban előforduló állatokat megemlíti, ugyanakkor az általánosan ismertek közül több kimaradt. Ez arra enged következtetni, hogy a Perek Siró szerkesztésénél bizonyos szempont érvényesült. Valószínű, hogy a Tórában említett állattáblázatokat (M. III. 11. 14. V. 14.) vette figyelembe a Perek Siró. A Szentírásban előforduló állatokat mind megtaláljuk a Perek Siró felsorolásában. Az itt említett, de a Szentírásban elő nem forduló nevek nem jelentik azt, hogy abban az időben ismeretlenek voltak. Például a Perek Siróban említett „chatul",[395] bár először a misnai nyelvben fordul elő, mégis ősrégi, amit az egyiptomi Hathor – a szent macska – elnevezés is bizonyít. Hathor, amelynél a semita alak a hiányzó „l" miatt az egyiptomi „r"-rel [van] pótolva. A héber chatul átment az óegyiptomi nyelvbe és az európai nyelvekbe (latin: catulus, olasz: gatto, francia: chat, angol: cat). Hasonlóképp a Perek Siróban említett „pil", elefánt tórai elnevezése valószínűleg „Reem"[396] volt (idézve: Borsilai: Die Sprache als Schrift der Psyche. 69. o.). A Tórában közölt állattáblázatok kritériuma a „tiszta" és a „tisztátalan" csoportokba való sorolás. A Perek Siró ezt – természetszerűen – nem követhette, de a nyoma megismerhető abban, hogy a Perek Siró is, például a madaraknál a

[395] Macska.

[396] Az Ószövetség IMIT fordításában minden előfordulási helyen következetesen reém-ként szerepel.

„tisztátalan" madarak rendjéből többet sorol fel (vö. Chullin 61.). Ettől eltekintve azonban a Perek Siróban felsoroltaknál semmiféle, még az alfabetikus csoportosítást sem találjuk.

Vizsgálnunk kell, hogy a Perek Siróban felsoroltak és a nékik tulajdonított szentírási mondatok között van-e tartalmi vagy formai összefüggés?

Azoknál, amelyeknél neveiket tartalmazó mondatokat közöl a Perek Siró, nyilvánvaló a formai összefüggés. Ilyenek: Ég, föld, hold, tenger, pálma, forrás stb.

A növények és állatok nagy részénél még ez a csupán formai összefüggés sincs meg. Feltűnő a névvel összefüggő idézet elmaradása annak ellenére, hogy a Szentírásban található megfelelő idézet. Például a Perek Siró nem idézi a Leviatánát (Zs. 104,26). Tartalmi összefüggéseket is találunk pl. az elefántnál: „Mily nagyok a Te műveid" (Zs. 92,6).

A Perek Siró szimbolikáját és eszkatológiai vonatkozásait ismertetni túllépné a rövid ismertetés kereteit.

X

Szolgáljanak e sorok [a] Dr. Richtmann Mózes iránti tisztelet és nagyrabecsülés szerény kifejezéséül.

Dr. Lőwenheim Miksa

EINHORN IGNÁC LEVELE BERNFELD JÓNÁSHOZ

Einhorn Ignác[397] (a későbbi Horn Ede) volt az első magyar reformhitközség rabbija.

Leveleiből csak néhány darab ismeretes az irodalomban, szám szerint négy. (1.) Az alább közlendő levél Bernfeld Jónás 1860-tól debreceni rabbihoz íródott, aki rokoni köréhez tartozott. Ez a levél, amint az Horn soraiból következik, válasz Bernfeld azon kérdésére, hogy lépjen-e rabbi[i] pályára. Sajnálatos, hogy a levél befejező része hiányzik, azonban a töredék így is rendkívül érdekes adalék Horn Ede pályájának megismeréséhez, ugyanis bemutatja azt a világnézeti változást, amely a szabadságharc utáni Horn Edében végbement.

A tanulmánynak is beillő válasz megvilágítja, hogyan vélekedik a reformtörekvésekről az, aki ennek az irányzatnak legjelentősebb mozgatója volt az akkori Magyarországon.

Bevezetőben felhívja a figyelmet arra, hogy különbséget kell tenni az elmélet és annak alkalmazása között. Mert az élet nem a logikai szabályok szerint van alkotva, hanem a kiszámíthatatlan véletlenek játéka, amelyek értelemellenesek. S aki szem elől téveszti az elmélet és gyakorlat különbségét, az úgy jár, mint az a szabó, aki

[397] Einhorn Ignác (1825–1875), későbbi magyarosított nevén Horn Ede, 19. századi magyar zsidó közgazdász, statisztikatudós, bankár, liberális politikus.

egy púpos alakon próbálná az ő művészetének minden szabálya szerint elkészült zakót. Tehát a világ kinövéseinek felismerése a gondolkodó feladata, a cselekvési módot ehhez alkalmazni a gyakorlati ember művészete.

A továbbiakban visszatér önmagára, amelyben elmondja, hogy fiatal korában hitszónok akart lenni, de 1846-ban visszalépett, mert attól félt, hogy nem fogja tudni megvalósítani reformterveit. Ma, a levél írásakor (1851) már nem választaná ezt az utat, mert elvet mindent, amit reformálásnak neveznek. Ehhez a meggyőződéséhez az életből merített tapasztalat vezette – hogy a kritikátlan vakhit és a szabad gondolat között nincs középút, és aki azon a középúton halad, mint a mi rabbijaink, az vagy rajongó, vagy csaló.

Sötétség és világosság két összeegyeztethetetlen elem, amely rövid vagy hosszabb idő múlva egymást elűzi, és az egyik teljes hatalmában fellép. A Dämmerung (virradat és alkony), amely e két elem keveréke, vagy naphoz vezet, s akkor virradat[nak] – vagy éjjelhez, s akkor alkonynak nevezzük. Aki beképzeli magának, hogy mindig virradatban vagy alkonyban él, az vagy szándékosan becsapja önmagát, vagy hazudik.

Majd a rabbi beállítottságáról szól, s arról, hogy csak olyan lehet reformátor, aki tisztában van önmagával, tudja, hogy milyen messzire akar menni (a reformok terén) s milyen messzire kell mennie, és meddig tudják és akarják követni. Hol van az a halandó, aki egyik vagy másikkal dicsekedhetik? Éppen ezért az embereket úgy kell venni, amilyenek, s nem ahogy lenniök kellene.

Felveti a kérdést, mi a feladata a rabbinak, vagy nem kell már rabbi? Egy lelkésznek a hatásköre igen különleges, s hatásos és hasznos lesz azáltal, ha gondolkodás tárgyává teszi a vallás

alapelveit s az alapelvein nyugvó külsőségeket, de soha nem teszi vita tárgyává vagy foglalkozásának fő céljává ezeket.

A rabbi fő feladatát a toleranciában és a gyermekek nevelésében látja, az első mindenhol magától fog jönni, az utóbbi bizonyos fokig fejlődhet, de azt a rabbinak kell, energiát nem kímélve, előmozdítani. Művelt hitközségben a vallási viták s reformtörekvések nem maradnak el, de ezek jótékony hatást idéznek elő, míg a különböző pártállású rabbik által szított agitáció veszélyes, a haladás ügyének csak ártalmára vezet.

Nagyon gyakran elnevezték a fentebbi cselekvési módot indifferentizmusnak, mégpedig nagy igazságtalansággal. Indifferensnek lenni annyit jelent, hagyni a dolgokat, amilyenek, s nem törődni a fejlődés útjával. De lehet-e indifferentizmusnak nevezni egy olyan embert, aki részt vesz a fiatalok nevelésében, és a hívek lelkébe a kölcsönös türelem elvét plántálja el – vagy csak egy freistadti rabbinak a működése nem indifferens, mert különböző pártokat szervez, és azokat egymással szemben felfegyverzi… itt megszakad a levél – az utóbbi sorok Bernfeld akkori lakhelyének, Freistadt (Galgóc) városának felekezetközi állapotára utalnak.

Befejezésül megjegyzem, hogy a történeti háttér megrajzolását elhagytam, mert az már alapos feldolgozást nyert Büchler[398] pompás monográfiájában, (2.) s úgyis csak ide utalhatnám az olvasót állandóan.

A levél szövege a következő:

---

[398] A forrás valószínűleg Büchler Ignácra (1869–1944) rabbira, történészre és judaikakutatóra utal.

„Paris, den 16. Oktober 1851.

Herrn

Jonas Hirsch Bernfeld

in Freistadtl.

Geehrter Freund!

Es ist gewiss keine der geringsten Aufgaben, mit einem *denkenden* Manne, dessen Denkungsweise uns aber nur aus einen kleinen Briefchen, also fast garnicht, bekannt ist, einen Briefwechsel zu beginnen, der – wenn ich Sie wohl verstanden habe – kein blosser Rapport über Gesundheitszustand, Wohlbefinden und anderes Brieffutter, sondern ein gegenseitiger Austausch von Ideen, eine Bekanntschaftsmachung von Geistern, die sich persönlich nicht kennen, werden soll. – Allein, Sie sind ein Mitglied meiner mir über alles werten Familie; in den Briefen meines guten Vaters und meiner lieben Brüder wird Ihr Name mit besonderer Achtung und Vorliebe genannt; Sie selbst manifestieren sich mir auf so liebenswürdige Weise, als ein Mann, der nach Erkenntnis strebt: dass ich nicht umhin kann Ihren Brief mit der vollen Offenheit meines redlichen Herzens und mit jener Klarheit zu beantworten, welche ich mir stets zur Hauptaufgabe gemacht, die man aber leider nicht allen Menschen gegenüber in Anwendung bringen kann und darf.

Und glauben Sie mir, teuerster Freund, dass ich selbst Ihnen gegenüber nicht ohne Bedenken die Feder ergreife, denn mein Brief könnte – wie ich nicht hoffen will – eine Wirkung haben, welche der von mir bezweckten gerade entgegengesetzt sein, oder doch von dieser befeutend abweichen dürfte. Ich darf es Ihnen also nun offen gestehen, dass auch dies efnigermassen Mitursache

war, warum ich die Beantwortung Ihres Schreibens einige Zeit verzögert habe.

Ich erlaube mir nur noch bevor ich zur Sache schreite, eine Bemerkung, für die ich mir Ihre besondere Aufmerksamkeit ausbitte. Unterscheiden Sie jawohl bei dem was ich Ihnen in meinen Briefen sagen will und werde, die *Theorie* von der praktischen *Anwendung* im Leben. Erstere ist die rückhaltslose Sprache eines gebildeten Geistes zu einem befreundeten Geiste, der Zuhör, um über das Gehörte nachzudenken, und seine eigene Meinung darüber auszusprechen. Das *Leben* aber ist nichts weniger, als nach Vernunftsregeln geschaffen; es ist vielmehr ein Zusammenfluss von unberechenbaren Zufälligkeiten, die leider zu oft nicht nur vernunftswidrig, sondern eben sehr dumm und alle Vernunft hohnsprechend sind. Wer also an die Welt und das tobende Leben den Maasstab seiner regelrecht ausgedachten philosophischen Sätze und Maximen anlegen wollte, dem ginge es wie einem Schneider, der einem Buckligen einen nach allen Regeln seiner Kunst verfertigten Rock anzöge, und sich darüber ärgerte, dass sein Meisterwerk nichts weniger als passend erschiene. Die Welt und das Leben haben ihre Auswüchse; diese zu erkennen, ist die Aufgabe des *denkenden* Menschen, seine Handlungsweise diesen anzubequemen, ist die Kunst des *praktischen* Mannes.

Bei ihren Standpunkte kann es Ihnen nicht unangenehm sein, wenn ich Ihnen etwas über Ihr vorhaben, und die Art und Weise sage, wie ich darüber denke. Ich finde es am geeignetesten bei mir anzufangen; an Ihnen wird es dann sein, davon die beliebige Anwendung zu machen.

Sie werden es vermutlich von meiner guten Mutter gehört haben, dass ich zu Anfang meiner Studienlaufbahn gesonnen war

mich zum Prädiger auszubilden. *Damals* – es war in den Ferien 1846, als ich mich entscheiden musste – trat ich von diesem Vorhaben darum ab, weil ich glaubte als Prädiger nicht alle jene Reformen einführen zu können, welche ich anstrebte. *Heute* würde *ich* darum diesen Stand nicht wählen, weil ich Alles was man so eigentlich Reformieren nennt, durchaus verwerfe. Sie werden das vielleicht Paradox finden: Hören Sie also meine Gründe.

Aus dem Leben geschöpfte und von gründlichem Nachdenken unterstützte Erfahrung hat mir die Überzeugung beigebracht, dass es zwischen unabhängigen, von jedem Vorurteil freien Denken einerseits und blinden, alles Räsonierens sich enthaltenden Glauben andererseitz keinen Vergleich, keinen Mittelweg gibt. – Wer jenen Mittelweg einschlägt, den unsere jungen Rabbiner, die aus Schiller's prosaischen Schriften und Mendelssohn's Phädra ihre Bildung geschöpft, so sehr lieben, teuscht entweder sich selbst, oder andere: ist also ein Schwärmer oder ein Heuchler. Finsterniss und Licht sind zwei unvereinbare Elemente, die über lang oder kurz sich gegenseitig verscheuchen und in ihre *ganze* Macht eintreten. Die Dämmerung, welche ein Gemisch dieser zwei Elemente bildet, ist nur ein Übergangsstadium und führt entweder zum Tag – Morgendämmerung –, oder zur Nacht – Abenddämmerung. – Wer sich einbildet in einer immerwährenden Morgen- oder Abenddämmerung zu leben, muss sich entweder geflissentlich die Augen umfloren, oder – lügen. Diese Wahrheit wollten viele unserer besten Köpfe nicht einsehen und sind nach der einen oder anderen Seite zu Grunde gegangen.

Mit gutem Gewissen kann also ein Seelsorger nur dann im ortodoxen Sinne auf den *Geist* seiner Gläubigen einwirken wollen,

wenn seine eigene Seele nie von Zweifel befallen wurde – denn die einmal gehegten Zweifel soll er ja nicht hoffen je ganz zu heben – und er jene göttliche Kraft in sich fühlt die ihn beherrschende Glaubensallmacht in seine Zuhörer verpflanzen zu können.

Mit gutem Gewissen soll sich nur Jener zum Reformator aufwerfen, der mit sich selbst im Klaren ist, wieweit er gehen will, wieweit er gehen muss, wieweit ihm seine Zuhörer folgen können und wollen.

Und wo finden wir den Sterblichen, der sich des Einen oder des Anderen rühmen kann? –

Sie werden vermutlich wie so viele Andere nun die Frage stellen: *Was also tun?* – Hierauf ist die einfachste Antwort: *Die Menschen so nehmen, wie sie sind und nicht wie sie sein sollten.*

Und hier müssen wir die Frage umkehren: Kann der Ortodoxe hoffen, seine Mitmenschen durch sein fanatisches Eifern glücklicher zu machen, oder die Menge von Zweitlern und Widerspenstigen zu bekehren? Ist er wirklich so fest überzeugt, doss man nur auf die von ihm befolgte Weise seelig werden kann? Oder darf er, wenn er es auch kann, seinen Mitmenschen die ewige Seeligkeit aufdrängen, oder gar, wie so manche noch gerne wollten, mit den wollen? – Kann anderseits der Reformator hoffen, seiner Meinungvolle Geltung zu verschaffen, und das Gewiessen des Furchtsamen zu beschwichtigen? Ist er überzeugt, seine Gemeinde wohlhabender und gebildeter zu machen, wenn er sie dazu bewegt *aus Prinzipnum* einen Festtag zu feiern oder überhaupt im Tempel zu erscheinen? – Nein! und tausendmal nein! Die Geschichte der Menschheit lehrt es uns nur zu klar, dass die grössten Übel des menschlichen Geschlechtes von diesem Gedrängtwerden von zwei Seiten herstammen; das Bürgerkriege,

Mord, Brand, Plünderung und die eckelhaftesten Laster sich unter den Fahnen der Orthodoxie und des Reformierenwollens geltend machten; und nach Jahrtausenden der blutigsten Kämpfe hat es noch keine der beiden Parteien dahin gebracht, die andere gänzlich zu Boden zu werfen.

„Nun – werden Sie fragen – was ist denn der Beruf eines Rabbiners? Oder braucht man etwa keinen Rabbiner mehr?" – Keines von Beiden. – Der Wirkungskreis eines Geistlichen im wahren Sinne des Wortes ist ein unendlich grosser und wird eben dadurch, wenn er die *Prinzipien und die auf Prinzipien beruhenden äeusserlichkeiten* der Religion zwar zum Gegenstande seines Nachdenkens aber nie zum Gegegstande einer Polemik oder gar zum Hauptzwecke seines Berufes macht, ein wahrhaft nützlicher und erfolgreicher. Freilich ist hier die Linie sehr schwer zu finden, wo man einzig und allein durch die Klippen durchsegeln kann und ich sagte auch darum zu Anfang dieser Erörterung, dass *ich* auch heute kein Rabbiner werden wollte; aber ich glaube nicht dass ein Mann von richtiger Urteilskraft und etwas praktischer Lebensansicht diese Linie durchaus nicht finden können sollte.

Nach meiner Ansicht sind es besonders zwei Dinge, welche sich heute zu Tage ein ehrlicher und vernünftiger Seelsorger zur Hauptaufgabe machen muss: *Toleranz und die Erziehung der kleinen und grossen Kinder*. Erstere wird überall von sich selbst kommen, wo Letztere bis zu einem gewissen Grade gediehen ist, diese ist es also vor Allem, welche der Seelsorger mit unermüdlichem Fleisse und restloser Energie zu fordern hat. In einer gebildeten Gemeinde werden zwar die Religionskontroversen und Reformbestrebungen nicht ausbleiben, aber diese werden eine wohltätlge Gährung erzeugen, während die durch die Rabbiner der verschiedenen

Parteien hervorgerufene Agitation zu gefährlichen, die Sache des Fortschritts in jeder Hinsicht nur schadenden Spaltungen und Sektierungen führen muss.

Man hat sehr oft diese Handlungsweise mit dem Namen *Indifferentismus* bezeichnet, und zwar mit grossem Unrecht. Indifferent sein, heisst, die Sachen so gehen lassen, wird sie sind und sich um den Entwicklungsgang nicht kümmern. Können wir aber einen Mann, der an der Heranbildung junger Geister einen lebhaften Anteil nimmt und auch die Gemüter seiner Glaubensgenossen im Geiste der gegenseitigen Duldung und Liebe einwirkt, einen *Indifferenten* nennen? – Oder ist vielmehr das Wirken eines Freistadtler Rabbiners – ich nehme nur ein Beispiel, welches uns nahe liegt und will niemanden persönlich angreifen, – nicht *Indifferent* zu nennen, weil er sich bemüht mit Hilfe einer Umgebung Parteien zu organisieren und gegen einander zu bewaffnen; sich seine zu sichern und eine……"

[A német szöveg magyar fordítását az alábbiakban közöljük:]

[„Párizs, 1851. október 16.
Jonas Hirsch Bernfeld úrnak
Freistadtl

Kedves barátom!

Bizonyára nem kis feladat levélváltást kezdeni egy gondolkodó emberrel, akinek gondolkodásmódját azonban csak egy rövid levélből ismerjük, vagyis szinte egyáltalán nem, amelynek – ha jól értettem Önt – nem puszta beszámolónak kellene lennie az egészségi állapotról, jólétről és egyéb

levélhordozónak, hanem kölcsönös eszmecserének, egymást személyesen nem ismerő szellemek ismerkedésének. Ön azonban a családom tagja, amelyet mindennél többre becsülök; jó apám és kedves testvéreim leveleiben az Ön neve különös tisztelettel és előszeretettel szerepel; Ön maga pedig olyan kedves módon nyilvánul meg előttem, mint egy olyan ember, aki a megismerésre törekszik: hogy nem tudok nem válaszolni levelére őszinte szívem teljes nyíltságával és azzal a tisztánlátással, amelyet mindig is fő feladatomnak tekintettem, de amely sajnos nem minden emberre alkalmazható és nem is alkalmazható.

És higgye el, legkedvesebb barátom, hogy nem veszem kezembe a tollat még Ön felé sem aggályok nélkül, mert levelemnek olyan hatása lehet – amit nem akarok remélni –, ami éppen az ellenkezője lehet annak, amit akartam, vagy legalábbis jelentősen eltérhet attól. Most már nyíltan bevallhatom Önnek, hogy ez volt az egyik oka annak is, hogy egy ideig késlekedtem levelének megválaszolásával.

Mielőtt rátérnék a dologra, szeretnék egy megjegyzést tenni, amelyre szeretném, ha külön figyelmet fordítana. Abban, amit levelemben mondani akarok Önnek, kérem, tegyen különbséget az elmélet és az életben való gyakorlati alkalmazás között. Az előbbi egy művelt elme fenntartás nélküli nyelvezete egy baráti elme, a hallgató felé, hogy elgondolkodjon a hallottakon, és kifejtse saját véleményét róla. Az élet azonban nem az ész szabályai szerint teremtett élet; inkább kiszámíthatatlan véletlenek összefolyása, amelyek sajnos túl gyakran nemcsak az észérvekkel ellentétesek, hanem nagyon ostobák is, és minden értelem megcsúfolása. Aki tehát a világra és a tomboló életre az általa helyesen kigondolt filozófiai tételek és maximák mércéjét akarná alkalmazni, az olyan lenne, mint egy szabó, aki egy púpos emberre mestersége minden szabályai szerint készített ruhát ad, aztán bosszankodik, hogy remekműve így kevésbé tűnik jól szabottnak, mint amennyire valójában jól szabott. A világnak és az életnek megvannak a maga túlzásai; ezeket felismerni a

gondolkodó ember feladata, és a cselekvésmódját hozzájuk igazítani a gyakorlatias ember művészete.

Tekintettel az Ön nézőpontjára, nem lehet kellemetlen, ha elmondok valamit a terveiről, és arról, ahogyan én gondolkodom róluk. A legmegfelelőbbnek tartom, ha velem kezdjük; azután az önök feladata lesz, hogy milyen alkalmazást kívánnak belőle csinálni.

Bizonyára hallottad jó édesanyámtól, hogy egyetemi pályafutásom kezdetén azon gondolkodtam, hogy prédikátornak készülök. Akkoriban – 1846-ban a szünidőben volt, amikor döntenem kellett – elvetettem ezt a tervemet, mert úgy gondoltam, hogy prédikátorként nem tudnám bevezetni mindazokat a reformokat, amelyekre törekedtem. Ma már nem ezt a pozíciót választanám, mert elutasítom mindazt, amit valójában reformnak neveznek. Lehet, hogy ezt paradoxonnak találja: hallgassa meg tehát az indokaimat.

Az életből merített és alapos elmélkedéssel alátámasztott tapasztalat megtanított arra a meggyőződésre, hogy nincs összehasonlítás, nincs középút egyfelől a minden előítélettől mentes, független gondolkodás, másfelől a minden érveléstől tartózkodó vakhit között. Aki Schiller prózai írásaiból és Mendelssohn Phaedráján nevelkedett fiatal rabbijaink által oly kedvelt középutat választja, az vagy önmagát, vagy másokat csap be: tehát álmodozó vagy képmutató. A sötétség és a világosság két kibékíthetetlen elem, amelyek hosszú vagy rövid időre elriasztják egymást, és teljes erejüket kifejtik. A szürkület, amely e két elem keveréke, csak átmeneti szakasz, és vagy a nappalhoz – hajnalhoz – vagy az éjszakához - alkonyathoz – vezet. - Aki azt képzeli, hogy örökös hajnalban vagy szürkületben él, annak vagy vigyáznia kell, hogy ne pislogjon a szemével, vagy hazudik. Legjobb elméink közül sokan nem akarták meglátni ezt az igazságot, és elpusztultak az egyik vagy a másik oldalon.

A pap tiszta lelkiismerettel csak akkor akarhatja ortodox értelemben befolyásolni hívei lelkületét, ha saját lelkét soha nem gyötörték

kételyek – mert nem remélheti, hogy valaha is teljesen feloldja az egykor benne élő kételyeket –, és érzi magában azt az isteni erőt, hogy a hit őt uraló egyetemes erejét át tudja ültetni hallgatóira.

Tiszta lelkiismerettel csak az állhat fel reformátorként, aki tisztában van azzal, hogy meddig akar elmenni, meddig kell elmennie, és hogy hallgatói mennyire tudják és akarják őt követni.

És hol találjuk azt a halandót, aki az egyikkel vagy a másikkal büszkélkedhet?

Valószínűleg ön is, mint oly sokan mások, most felteszi a kérdést: Mit tegyünk tehát? Erre a legegyszerűbb válasz: fogadjuk el az embereket olyanoknak, amilyenek, és ne olyannak, amilyennek lenniük kellene.

És itt meg kell fordítanunk a kérdést: Remélheti-e az ortodox, hogy fanatikus buzgalmával boldogabbá teheti embertársait, vagy megtérítheti a másodrangúak és ellenszegülők sokaságát? Valóban olyan szilárdan meg van győződve arról, hogy csak az őáltala követett úton lehet üdvözülni? Vagy pedig, ha megtehetné is, ráerőltethetné embertársaira az örök boldogságot, sőt, mint egyesek még mindig szeretnék, velük együtt akarja azt? Reménykedhet-e ellenben a reformátor abban, hogy véleményét érvényesíteni tudja, és megnyugtathatja a rettegők félelmeit? Meg van-e győződve arról, hogy gyülekezetét gyarapítja és műveltebbé teszi, ha ráveszi őket, hogy elvből ünnepeljék az ünnepet, vagy egyáltalán eljöjjenek a templomba? Nem, és ezerszer nem! Az emberiség történelme túlságosan világosan tanít bennünket arra, hogy az emberi faj legnagyobb gonoszságai ebből a két oldal szélsőségeiből eredtek: hogy polgárháborúk, gyilkosságok, gyújtogatás, tűzvész, fosztogatás és a legundorítóbb erkölcstelenségek az ortodoxia és a reformáció zászlaja alatt érvényesültek; és a legvéresebb csaták évezredei után még egyik félnek sem sikerült a másikat teljesen legyőzne

Nos – kérdezi majd –, mi a rabbi hivatása? Vagy nincs már szükség rabbira? A szó valódi értelmében vett lelkész tevékenységi köre

végtelenül nagy, és éppen azért válik igazán hasznossá és sikeressé, mert az elveket és az elveken alapuló vallás külsőségeit teszi elmélkedésének tárgyává, de sohasem polémia tárgyává, sőt még csak nem is a hivatása fő céljává. Igaz, itt nagyon nehéz megtalálni azt az útvonalat, ahol az ember egyedül hajózhat át a sziklák között, és ezért mondtam is a vita elején, hogy én ma sem akarok rabbi lenni. Ám nem hiszem, hogy egy helyes ítélőképességű és némileg gyakorlatias életszemléletű embernek egyáltalán nem kellene ezt az útvonalat megtalálnia.

Véleményem szerint különösen két dolog van, amit egy becsületes és értelmes lelkipásztornak ma fő feladatává kell tennie: A tolerancia és a kis-, illetve a nagyobb gyermekek nevelése. Az előbbi mindenütt magától jön, ahol az utóbbi bizonyos fokig kifejlődött, tehát mindenekelőtt ezt kell a lelkipásztornak fáradhatatlan szorgalommal és teljes energiával követelnie. Egy művelt gyülekezetben nem fognak hiányozni a vallási viták és a reformtörekvések, de ezek kellemes légkört teremtenek, míg a különböző pártok rabbijai által gerjesztett izgatás veszélyes megosztottsághoz és szektás gondolkodásmódhoz kell, hogy vezessen, ami minden tekintetben csak árt a haladás ügyének.

Ezt a magatartásmódot nagyon gyakran nevezik közömbösségnek, és ez nagyon helytelenül van így. Közömbösnek lenni azt jelenti, hogy hagyjuk a dolgokat úgy menni a maguk útján, ahogy vannak, és nem törődünk a fejlődés menetével. De nevezhetjük-e közömbösnek azt az embert, aki élénk érdeklődést mutat az ifjú elmék nevelése iránt, és a kölcsönös tolerancia és szeretet szellemében hat a hittársai elméjére is? Vagy inkább egy szabadkai rabbi – csak egy hozzánk közel álló példát veszek, és nem akarok senkit személyesen támadni – munkáját nem nevezhetjük közömbösnek, mert igyekszik vallási pártokat szervezni az őt körülvevők segítségével, majd azokat egymás ellen fegyverkezni, végül pedig a saját táborát létrehozni és biztosítani?"]

Az eredeti levél elveszett, annak fotokópiájából dolgoztam, mely Dr. Scheiber Sándor igazgató úr birtokában van, ezúton is köszönetet mondok a közlés engedélyezéséért.

Schmelczer Imre

JEGYZETEK: 1. Lőw L.: Ges. Schriften. V. K. 177, 133. M. Zs. Sz. XVI. évf. 266. - - - 2. Dr. Büchler Sándor: A Zsidók Története Budapesten. Bp. 1901. 438–475. l.

EGY ISMERETLEN MAGYAR–ZSIDÓ KÖLTŐ

A zsidók magyarországi költészete két nagy csoportra oszlik.

I. A héber nyelvű költészet, amely 1494-ben a nagyszombati vérvádról írt kiná-val[399] kezdődik, és amely a tíz év előtti nagy katasztrófa hatására áll csak meg fejlődésében, több mint négyszáz éves története folyamán sok maradandó alkotást hozott létre. E költészet művelői közül néhányan koruk egyetemes zsidó művelődésére is hatottak. Salamon Lőwisohn,[400] Avigdor Hámméiri (Feuerstein Albert)[401] életművét említjük csak itt. A magyarországi héber nyelvű költészet a nagy magyar költők – Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Ady – legszebb verseinek héberre fordításával szintén szép feladatot teljesített.

II. A magyar nyelvű zsidó költészet, amelynek kezdeteit csak a múlt században kereshetjük. Az első magyar–zsidó szépíró személye és irodalmi pályakezdésének pontos ideje vitatott kérdés. Komlós Aladár szerint (1.) Hőnigh Ignácz[402] –akiről sokáig azt

[399] Siratóének, gyászdal.

[400] Löwisohn Salamon (1788–1825), jeles magyar zsidó költő és vallástudós.

[401] Avigdor Hammeiri (1890–1970), eredeti nevén Albert Avigdor Feuerstein, magyarországi születésű izraeli költő, író, emlékirat-szerző, műfordító, a modern zsidó irodalom jeles alakja.

[402] Hönigh Ignác (1790–1857 körül), magyar zsidó orvos, író, a korai magyar nyelvű izraelita irodalom jeles alakja.

hitték, hogy 1829-ben vele kezdődik a zsidók magyar nyelvű megszólalása irodalmunkban – nem volt zsidó. Az első magyar–zsidó versnek egy névtelen szerző „Egy israelita érzeményei a dicsőséges 1840-iki országgyűlés végeztével" c. művét tartja. (2.) Zsoldos Jenő (3.) Bloch Móricz[403] 1839-ben megjelent novelláját tekinti a kiindulópontnak. Scheiber Sándor (4.) Perczel Mór[404] emlékirataiban talál adatot arra, hogy már 1824-ben Perczel egy zsidó osztálytársával, Deutsch Ignácz-czal együtt Heine-verseket fordít magyarra.

Természetesen ezek a kezdeti próbálkozások távolról sem érik el a magyar nyelvű zsidó irodalom későbbi alkotásainak színvonalát, de művelődéstörténeti szempontból fontos ennek a kezdeti korszaknak pontos ismerete. Ezt a célt szolgálja egy eddig ismeretlen szerző 1844-ben írt magyar és héber nyelvű kéziratos művének jelen ismertetése is.

Fried Lipót (Békési Lőrincz) 1844-ben – katonai szolgálata idején – az 1843/44-es országgyűlést héber és magyar nyelvű művel üdvözli.

A kézirat – egy 38 oldalas kétnyelvű füzet – héber címet visel: Kajsz Szószajn, sir mösábbéách ászifász hámödinó böerec Hungária.[405] (5.) A mű magyar címe a kézirathoz mellékelt „Mentés"-en olvasható: Kejserleg. Emlény az 1843/4-ik évben tartatott országgyűlésről. A költeménynek szánt munka 140

[403] Ballagi Mór, születési nevén Bloch Móric (1815–1891), zsidó származású református teológus, vallástudós, nyelvész, a Magyar Tudományos Akadémia Tagja.

[404] Perczel Mór (1811–1899), földbirtokos, katonatiszt, honvéd tábornok, az 1848–49-es forradalom egy szabadságharc jeles katonai vezetője.

[405] Dicsérő ének a magyarországi országgyűléshez.

szakaszból áll. Magyar verselése rendkívül kezdetleges. Ezt a szerző is tudja, ezért reméli – amint a „Mentés"-ben írja az olvasóhoz –, hogy: „e kisded munkámban nem annyira a költészt, mintsem a buzgó hazafit keresni és találni méltóztand". A héber részből kitűnik, hogy Fried Lipót jól ismerte a Bibliát, szinte kizárólag bibliai kifejezéseket használ, de talán éppen ez okozza, hogy a héber költemény sokkal élvezhetőbb, mint a magyar…

Fried Lipót „ámbár Magyarország szülte, nevelte … mindazáltal gyengéd ujjoncz …, ki csak néhány évek ólta ellenállhatatlan vonzással és hazafiui szeretettel, a nemes nyelv utánn epeklik" (idézet a „Mentés"-ből). A reformkor légkörében, sok kortársához hasonlóan, buzgón igyekszik magyarosodni. A magyarosodással összefügg a korabeli zsidók élénk érdeklődése a politikai események iránt, elsősorban a reformországgyűléseket kísérik figyelemmel. Az országban akkor uralkodó elmaradottság felszámolásától várják a zsidók gazdasági és politikai megkötöttségének megszüntetését is. Fried Lipót dicsőíti a magyar nép történetét, örül a jobbágyi terhek csökkentésének, a művészet és tudomány fejlesztését célzó intézkedéseknek, a vallási megkülönböztetés viszonylagos enyhítésének. Ezeknek az intézkedéseknek hatásában reménykedik, és hiszi, hogy:

Hitbeli kölömbözése
Kit sem akadálja
S nyílik neki polgári pálya
A magyar nevez mindenkit barátjának.

Richtmann Mózes tanítómesterünk, akinek ezeket a sorokat ajánljuk, 1912-ben „A régi Magyarország zsidósága" c. fontos

tanulmányában azt írja, hogy „az apró adatok kutatásának eredménye az, amit a németek tudományos apróságnak (wissenschaftliche Kleinarbeit) neveznek". Ennek ellenére hangsúlyozza az ilyen irányú munkák fontosságát. Reméljük, hogy az itt ismertetett, nem túl nagy jelentőségű költemény is némileg hozzájárul a reformkor zsidósága szellemi életének részletesebb megismeréséhez.

Schmelczer Kornél

JEGYZETEK: 1. Libanon. 1. 1936. 206. old. - - - 2. Száz év zsidó–magyar költői. Kiadja az OMIKE kultúrtanácsa. 9. old. - - - 3. Turóczi-Trostler–Zsoldos: Száz év előtt. Budapest, 1940. 20. old. - - - 4. Kéziratos dolgozata. - - - 5. A kézirat Dr. Scheiber Sándor igazgató tulajdonában van.

MODERN PEDAGÓGIAI SZEMPONTOK A RÉGI ZSIDÓ IRODALOMBAN

I.

A zsidó közösség létjogosultsága az, hogy Tórája van. Csakis vallása és a vele elválaszthatatlanul kapcsolatban levő etika által vált Izrael alkotó kultúrnéppé és a nemzetek világító szövetnekévé. (1.)

A zsidó nép megértette magasztos feladatát, és a legősibb idő óta[T] nagy gondot fordított arra, hogy minden tagja jól ismerje vallásának tanításait, eszményeit, követelményeit. Minden erejével arra törekedett, hogy megteremtse azt a légkört, melyben a zsidó ember a Sinai gondolatvilágának hordozójává nevelődik. Ezt a légkört a tanulás fontosságának szüntelen hangoztatásával és a tanítás folytonosságával meg is alkotta. Történelmi életünk legválságosabb időiben sem maradt abba a tanítás és tanulás, mindig és mindenütt fellelhető a szellemi tevékenységnek valamilyen formája.

Már Ábrahámnál (2.) látjuk a tanítás nyomait, de a Biblián végig újra és újra olvassuk a tanítás és tanulás parancsait. Nemcsak a felnőttekről történt ilyen irányú gondoskodás a kohaniták és leviták által (3.), de a gyermekekről is. (4.) Az apának kötelességévé teszi a Biblia, hogy gyermekét tanítsa, (5.) és így az apának ismernie kellett az anyagot, melyet gyermeke szívébe akart vésni. De nemcsak az apát, az anyát is a gyermek természetes tanítójának és

nevelőjének tekintették. (6.) A nevelésnek és tanításnak ezt a módját értékelték később is leginkább. R. Józsua b. Lévi mondja: (7.) Aki gyermekét Tórára tanítja, olyan, mintha a kinyilatkoztatásban vett volna részt.

Nem vitás, hogy a gyermek legjobb iskolája a helyesen megalapozott otthon volt és marad. Az otthon vallásos légköre, a jó példa döntő hatással van a gyermek egész életére. Hogy a Biblia milyen nagy jelentőséget tulajdonít a családnak a nevelés szolgálatában, jól megértjük V. Mózes 31,12 verséből. „Gyűjtsd egybe a népet: férfiakat, nőket, gyermekeket, meg a jövevényedet, aki kapuidban van, hogy hallják és megtanulják és féljék az Örökkévalót, és vigyázzanak megtenni e tannak mind az igéit. *Gyermekeik is, kik nem tudják*, hallják és tanulják meg, hogy féljék az Örökkévalót." A szövegben előfordult „táf" szó a még alig tipegő, apró léptekkel haladó gyermeket jelenti, (8.) tehát azt a gyermeket, amelyik értelmével még nem képes felfogni azt, ami körülötte történik. Őt is vigyék magukkal, részesítsék őt is a család vallásos élményeiben, már korán, az élet reggelén szokja meg, hogy hallgatni kell azokra, akik a Tóráról beszélnek, és lássa a jó példát családi környezetében. Hagyományos értelemben a szülő akkor lesz valóban szülővé, ha a gyermek lelkét formálja. A legjobb iskola, a legkiválóbb tanítók sem pótolhatják a jó szülői befolyást. A szülőkben a gyermek tanítóit kell látni, (9.) és a zsidó szülők így is tekintették magukat. A Biblia parancsa nem maradt elmélet. A zsidó szülők oly komolyan vették e parancsot, de a zsidó közszellem is annyira ezt a módját követelte a tanításnak, hogy csak későn, a Talmud idején létesültek iskolák a zsenge korú gyermekek számára. Az iskolák létesítését több körülmény tette szükségessé. Az árva gyermekek tanítás nélkül maradtak, számos

apa tanulatlan volt és nem is volt alkalmas a tanításra, vagy helyzete, vagy természete miatt. Simon b. Setach[406] rendelte el, hogy a gyermekek iskolába járjanak, de iskolák ekkor még csak a kerületi székvárosokban voltak. (10.) Végül Jehosua b. Gamla[407] (11.) – kiről a Talmud a hála szavaival emlékezik meg –, kevéssel a zsidó állam felbomlása előtt, gondoskodott arról, hogy minden kiskorú gyermek iskolába kerüljön. Az ő érdeme – állítja a Talmud –, hogy a Tórát Izrael nem felejtette el. (12.)

II.

Volt-e ezekben az iskolákban a tanításnak valamilyen módszere? Szentírásunkban, későbbi irodalmunkban számos pedagógiai útmutatást, megfigyelést, gondolatot találunk – olyant, mely ma is megállja helyét –, de modern értelemben vett módszerről nincsen szó. (13.)

A módszer alapelveket állapít meg, melyek azonban a gyakorlat folyamán sohasem valósulnak meg teljesen. Oka ennek az egyének különbözőségében van. Sajátosságaik, érdeklődési körük, tehetségük, akarásuk nagyon is elüt egymástól. A módszertani alapelvek csak útmutatásul szolgálnak, és az egyének különbözőségének nehézségét legyőzve ugyanazt a célt megvalósítani a tanító súlyos feladata. Leginkább a vallás tanításánál ütközik a tanító e nehézségekbe. Nem elégedhet meg ugyanis a Biblia és a Hagyomány történeteinek, illetve törvényeinek

[406] Simeon ben Shetach (i. e. 140 – i. e. 60 körül), ókori zsidó farizeus hittudós, nászi (fejedelem, vallási vezető).

[407] Joshua ben Gamla (?–i. sz. 64-65 körül), ókori zsidó hittudós, főpap, aki az első római-zsidó háborúban lelte halálát.

egyszerű megtanulásával, ettől senki sem várhatja a vallási élet fejlődését.

Helyes érzékkel a tanító egyéniségét tekintették a tanítás és nevelés legfontosabb tényezőjének. A módszertani alapelvek, útmutatások mit sem jelentenek, ha a tanítvány nem érzi és látja a becsületes meggyőződést, a belső meghatottságot, a tanító hitének mélységeit. A latin „personare"[408] szó fejezi ki legjobban, hogy mit vártak a tanítótól, zsidó egyéniségének „kicsendülését", „kihangzását" szavaiból, cselekvéseiből egyaránt. Csak ha a tanító maga is vallásos, akkor lesz a gyermekben vagy a hallgatóban a vallás életet irányító erővé. – Zsidóvá nevelni csak az képes, akiben zsidó lelkiség van, ha a tanítvány látja, hogy tanítója nemcsak beszél a zsidóságról, de maga is az. Csak ezzel a lelki közösséggel lehet tanítani, csak akkor lesz hatása. Ne feledjük, a vallás elsősorban érzületi anyag, csak a szív nyelvének lehet eredménye. Senki úgy meg nem érzi, mint a gyermek, hogy mi van a tanító lelkében. A gyermek melegséget vár; ha a tanító közömbös, a gyermek is az lesz.

A Talmud mesterei igen sokra értékelik az ilyen tanítók hivatását, a legmagasabbnak, a legszentebbnek tekintették, olyan hivatásnak, melynek maga a teremtő is örömmel tesz eleget. „Mivel foglalkozik Isten a negyedik órában? A kicsiny gyermekeket tanítja. (14.) A tanító megbecsülése szüntelenül felhangzik a hagyományos irodalomban." Ha kedves kertet látsz a folyó mellett és az égen csillagokat, az igazi tanító képe van előtted, aki a gyönge palántákat gondozza, őrzi, és szelíd fényt sugároz a felnövekvő ifjúság még sötét világába. (15.) Körülvesznek téged előttem tanítóid a nagy

[408] Personare (latin) = megszemélyesít, személyessé tesz.

gyülekezet férfiai, kik uralkodóvá tettek engem az exiliumban, és iskolát alapítottak Tórám tanulására. (16.) A tanítók és az iskolák a város védelmezői, (17.) és valóban a zsidó iskolák szelleme tartotta meg a zsidóságot exiliumának fenyegetései között is. „Oh Uram, menedékünk voltál minden nemzedéken át a zsinagógákban és az iskolákban". (18.) A tanító egyenrangú a prófétával, (19.) sőt jelentősebb nála. (20.) A tanuló ember élete a legtartalmasabb, semmi sem olyan fontos, mint az, hogy az ember szerezzen magának tanítót, akitől tanuljon és aki megóvja a tévedésektől.

Az a szellem, mellyel a Talmud mesterei a tanítást és tanulást értékelték, nem vesztette el erejét később sem. A családi nevelés jótékony hatása nem gyöngül; a miliő, melyben a gyermek él, teljes összhangban van a tanításokkal, melyeket tanítójától hall. Az iskolában oktatást kap, az otthonban élményeket. Súlyt helyeztek arra, hogy a gyermek vallásos érzékét és érdeklődését már korán fölkeltsék. A gyermek vitte a szülők imakönyvét a templomba, és a templomban külön padok voltak a kisgyermekek számára. Pénteken este Mincha[409] után az apa hazaküldte gyermekét, hogy figyelmeztesse az anyát arra, hogy a szombati Istentisztelet megkezdődik, gyertyát kell gyújtani. Az első Peszach este a gyermekek egy serleg bort, diót és gesztenyét kaptak, hogy kíváncsiságukat fokozzák, és a Má Nistánót[410] kérdezzék. Hogy a gyermek érdeklődését a nyilvános Istentiszteleten ébren tartsák Purimkor, az Eszter-könyv olvasásakor egyes verseket a közönség kórusban mondta. (22.)

---

[409] Délutáni ima.

[410] „Miben különbözik"? A széder este elején elhangzó kérdés és a rá adott négy válasz dal formájában, gyerekek éneklik.

Minthogy a tanító a gyermek fontosabb részének, lelkének alakítója, az a tisztelet illeti meg, mint a szülőt. És ahogy a tanítvány mintegy atyjának tekinti tanítóját, a tanító édesgyermekének kell, hogy tekintse tanítványát. (23.) Nincs szebb és tartalmasabb kifejezése a tanító és tanítvány közötti viszonynak. A tanító ne legyen közoktatási hivatalnok, érezze ugyanazt a felelősséget és szeretetet tanítványa iránt, mint az apa. Ahogy az apa ügyel gyermeke megbecsülésére, a tanítvány megbecsülése olyan drága legyen a tanító szemében, akárcsak a magáé. A haragos természetű ember nem lehet tanító, (24.) derűs arccal kell a tanítványhoz közeledni. (25.)

A tanító és tanítvány közötti viszonyt a későbbi irodalom pontosabban és részletesebben szabályozza. A regensburgi R. Jehuda b. Sámuel (26.) könyvében, mely a „Jámborok könyve" címet viseli, a következő szabályokat olvassuk:

A tanító ne tűrjön árulkodót tanítványai között. Hivatkozzék saját és tanítói cselekedeteire, hogy példát vegyenek róla. Törődjön kollégájának tanítványaival úgy, mint a sajátjával. Amit az egyik tanító megengedett a tanítványnak, a másik ne tiltsa meg. Ügyeljen arra, hogy tanítványa mindazt, amit tanul, meg is értse. A tanító ne üsse a gyermeket a könyvvel, de még a könyvre se üssön rá. Ne engedje, hogy tanítványa gúny tárgya legyen.

A tanítvány figyeljen a tanító szavára, megjegyzéseire, szeresse tanítóját – mondja R. Eliezer b. Izsák. (27.)

A középkori zsidóság legjelentősebb pedagógiai dokumentuma, a „Chuké Hatorah"[411] (13 szzd.) részletes utasítást ad a tanítás anyagáról, [a] tanítványok létszámáról, a tanítás

[411] A Tóra törvényei.

miként jéről és idejéről, feladatokról, kihallgatásról, ismétlésről. (28.) Figyelték a gyermek tehetségi fokát, jellemét, egyéni hajlamait. Gondosan ügyeltek a tanítás zavartalanságára. A tanító ne böjtöljön, (29.) ne keljen föl korán még tanulni sem, mert mindez károsan befolyásolja a tanítás eredményességét, ne tartsák föl az utcán, mikor munkájához igyekszik. Hiszen a tanítást még a Szentély felépítése miatt sem szabad megszakítani. (30.)

Amint az én drága tanítómesterem, dr.Richtmann Mózes sem szakította meg a tanítást, melynek boldog részese lehettem ifjúkorom óta mindmáig. A zsidó tanítók tanítójáról elmondhatom a szentírási szavakat: Az igazság tanítása volt ajkain, egyenességgel és békében járt velem, és számosakat tartott vissza a bűntől, tudásával, melynek számosak gyökerei és dús a lombozata, szívével, melyben Isten lakik, mélységes hitével, mellyel megmutatta, hogy boldog az az ember, aki Istenben bizakodik.

Isten igéje nem távozott ajkáról sohasem, adja a Mindenható, hogy még sokáig taníthasson Izrael üdvére.

Dr. Schwarcz Mór

JEGYZETEK: l. Bacher: Az ózsidó iskola. Imit 1903. - - - 2. Gen. 18,19. - - - 3. Deut. 31,9–11, 33,10, Mal 2,6, II. Krón. 17,7 stb. - - - 4. Deut. 31,12–13. - - - 5. Deut. 6,7. - - - 6. Pr. 6,20. - - - 7. Kidd. 30a. - - - 8. Lőw L.: Die Lebensalter 119. - - - 9. Philo: De spec. leg. - - - 10. Grätz III. 139. és a 14. jegyzet. - - - 11. Bacher szerint Jehosua b. Perachjáról van szó. - - - 12. B. Bath. 21a. - - - 13. Marcus: Die Bibel: ein Buch der Erziehung 51. - - - 14. Ab. S. 3b. - - - 15. Taanith 24a. - - - 16. Sir. H. Targ. VI. 5. - - - 17. Saab. 119b. - - - 18. Ps 90,1-hez Rába Megilla 29a. - - - 19. Sabb. 119a. - - - 20.

B. Bath. 12a. - - - 21. Abot 1,16. - - - 22. Güdemann I. 116. - - - 23. Sifré Num.34. - - - 24. Abot II. 7. - - - 25. Pesz. 117a. - - - 26. XIII. szzd. - - - 27. Güdemann I. 123. - - - 28. Uo. 93. - - - 29. Jer. Demáj 26b. - - - 30. Sabb. 119b.

A PÉCSI CHEVRA KÖNYV

A Pécsi Izraelita Hitközség Monográfiája c. munkában (1.) olvashatunk a chevra[412] 1840-ben szerkesztett 18 pontból álló héber nyelvű szabályzatáról, de bővebbet nem tudunk meg róla.

Egy láda mélyén a hitközség egyik pincéjében bukkantam a fólió alakú bőrbe kötött CHEVRE KADISCHE BUCH feliratú héber nyelvű kézírásos quadrát betűkkel írott könyvre – nyilván 1944-ben került oda –, amely az említett cháj tákónauszt[413] tartalmazza.

Az első lapon rövid muzif stílusban írt bevezető a pécsi és környékbeli alapítók buzgóságát dicséri. Üresen hagyott lap után következik az említett szabályzat, amelyet rövid nyilatkozat előz meg. Ebben az alapítók a szabályzatot maguk- s utódaikra nézve kötelezőnek ismerik el. A tákónók[414] után a 36 alapító tag neve, majd a temető építésére elsőkként adományozók és adományaik felsorolása következik. Utána a nöórim hámösámsim böchevró kádisó,[415] tehát a tagifjak névsora áll 1854–1881-ig. Minden tag külön lapot kapott, oda került halálozási dátuma és a feljegyzés arról, hogy fia melátseként (2.) mikor vétetett fel a chevrába.

412 Teljes nevén chevra kadisa: szentegylet.

413 18 szabály (a „cháj" szó számértéke 18).

414 Szabályok.

415 Fiatalemberek, akik a chevrában működnek.

A 18 szabály rövid tartalma:

1. A tagok mindén évben Hausánó Rábbókor[416] tartanak gyűlést. Három, sorsolás útján kijelölt tag választja az új gábbóimot,[417] a mindenkori rabbi közreműködésével.

2. Minden intézkedési jog a gábbóimot illeti.

3. A gyűlésről indokolatlanul távolmaradó 18 ezüstgaras büntetéspénzt fizet a ch. pénztárába.

4. Az egyik gabbaj[418] mindég pécsi lakos legyen.

5. Legalább két gabbaj választandó. A g. risaun[419] intézi a pénzügyeket.

6. A ch.-nak mindenki tagja lehet – köáchád méánsé háchevró au lihjausz sámos hánikró melátse. –[420]

7. Akik 1840-ig nem töltötték be 13. évüket, apjuk után bírnak a cheszkász hásámsusz-szal,[421] 12 osztrák értékű garas befizetése mellett egész házasságukig. Utána új felvételi díjat fizetnek. A 13 évnél idősebbek egy arany ellenében működhetnek, mint sámos méánsé háchevró,[422] házasságukig.

8. Teljes jogú tagok (ánsé háchevró)[423] évi két arany tagdíjat fizetnek. A behajtás joga és kötelessége a gábbóimé. A szabályzat keltét követő egy év után nyilatkoznak a tagok, hogy továbbra is

---

416 A sátoros ünnep, szukkot félünnepének utolsó napja.

417 A közösség világi vezetői, felelősek az ügyintézésért és az adóbeszedésért.

418 Elöljáró, aki a pénzügyeket intézi.

419 Fő pénzügyes.

420 Egyszerű tagként vagy tagjelöltként, akit melátse-nek hívnak (szláv eredetű szó, jelentése: fiatalabb).

421 Tagjelölt státusz.

422 Tagjelöltek.

423 Az egylet tagjai.

magukra vállalják-e e kötelezettséget. A tagifjak évi egy aranyat fizetnek. E rendelkezésnek jövőbeni érvénye felől a tagok határoznak.

9. A g. risaun évente egyszer bemutatja a számadásokat a g. séninek.[424] Ők ketten a tagoknak.

10. Tíz osztrák értékű aranyig a tagság megkérdezése nélkül eszközölhetnek kiadásokat a gábbóim.

11. A sámmósim[425] tisztelettel tartoznak az ánsé háchevrónak és a gábbóimnak, akiknek ez megjár az ánsé háchevró részéről is. Sértegetés, gúnyolódas vagy e szabályok megsértése büntetést von maga után, de ehhez a tagok szavazata kell. A büntetésnek körültekintéssel kell történnie.

12. A tag vagy családtagja betegsége esetén, ha szükség kívánja, sorsolás útján rendelnek őrizőt a beteg mellé a tagok közül. A g. séni kötelessége a beteg látogatása. A beteg érdekében történő kiadásokat a chevra viseli.

13. Ha a kisorsolt személy akadályozva van megjelenésében, jelenteni kell. Indokolatlan elmaradás 36 ezüstgarassal büntetendő.

14. Indokolt elmaradás esetén mást kell kijelölni, akinek a távolmaradó 24 órai helyettesítésért egy aranyat fizet osztrák értékben. Ha ennél magasabb összeg válik szükségessé, azt a chevra fizeti. Ha önkéntes helyettes nincs, úgy sorsolni kell.

15. A tag vagy családtagja elhalálozása esetén a sírhelyárak az alábbiak: 13 éven aluli fiú vagy leány után 30 krajcár. Ennél idősebb után 1 arany. Nem tag esetében a gábbóim és a tagok belátás szerint döntenek.

---

[424] A fő pénzügyes segítője.

[425] Tagjelöltek.

16. A temetés előtt zálog adandó a kiadásokra, amely a sölausim[426] után váltandó ki.

17. Aki a Hausánó Rábbó-i gyűlésről háromszor indokolatlanul elmarad, kilépettnek tekintendő, és semmiféle igénye sem lehet a ch.-val szemben.

18. Aki a gyűlésben elhangzott hivatali titkot bizonyíthatóan nem őrizte meg, egy arany büntetést fizet.

A szabályzatból az tűnik ki, hogy teljes jogú chevra tag csak nős ember lehetett. Hasonlót látunk a szegedi chevra első alapszabályában is. (3.) A szabályzatban több alkalommal szerepel az „osztrák értékben" kifejezés. Ennek oka az, hogy a napóleoni háború (1812) után infláció keletkezett, ezért használták a stabil bécsi valutát. (4.) Egyébként a szabályzat keletkezése idejében annyiféle pénz volt Pécsett forgalomban, sőt ezeket különböző értékben is lehetett számolni (devalvált érték, osztrák érték stb.), hogy pontosan alig lehetne megállapítani, vajon melyik héber kifejezés melyik akkor használatos pénzre vonatkozott. (5.) Kivételül csak az „osztrák érték" megjelölés szolgál. Így lényegében nyitva marad az a kérdés, hogy a megállapított fizetési feltételek milyen fokú áldozatkészséget követeltek.

Maga a szöveg szépérzékkel és gonddal íródott, de sajnos sem ortográfia, sem stílus tekintetében nem mondható kifogástalannak.

A szerzőt nem nevezi meg. Weisz Gábor szerint (6.) a kezdeti időkben a chevra titkára Lőw Izráel[427] volt. Lőw előbb a

[426] Harmincnapos gyász.

Baranya megyei Dárdán, 1842 óta Pécsett működött, mint megyei főrabbi. A szöveg említett hiányosságai szerzősége ellen szólnak, de mellette talán az, hogy a választásoknál a mindenkori rabbinak szerepet biztosít.

Noha a pécsi chevra könyv külső kiállításában nem vetekszik a kanizsaival, és tartalma sem üt el lényegében a szokványos chevra tákónóktól, mégis becses adalék, különösen relikviáink pusztulása után a 19. századi hitközségtörténethez.

A század zsidósága fejlődésének érdekes dokumentuma, hogy míg 1827 előtt temetőjük sem lehetett a zsidóknak Pécsett, egy bár-micvónyi idő múlva már elég erősnek érezték magukat ahhoz, hogy chevrát alapítsanak, s működését szabályozzák.

Dr. Schweitzer József

JEGYZETEK: 1. Szerk: Weisz Gábor főtitkár. Pécs. 1929. - - - 2. melátse, cseh szó. mladsy a.m. újonnan felvett. l[d]. MGWJ. 34. évf. 1927. 173. - - - 3. Lőw–Kulinyi: A Szegedi Zsidók stb. 279. v. - - - 4. Dr. Ruzsár Lajos, a Dunántúli Tudományos Intézet munkatársának szíves közlése. - - - 5. Az akkori pénzügyi helyzetre l[d].: Dr. Jellachich Károly cikkét a Pécs Baranyamegyei Múzeum Egyesület Értesítőjében. V. évf. 1912. - - - 6. A. P. I. H. Monográfiájában.

---

[427] Lőw Izráel a 19. században Pécs főrabbija volt. Életéről lásd bővebben: https://pecsizsidosag.wordpress.com/2016/01/31/a-fegyelmezes-eszkozei-buntetesek-a-forabbi-megserteseert/, letöltés ideje: 2023. május 01.

DAURAUSZ HÓÁCHÁRAUNIM[428]
A VIDÉKI ZSIDÓSÁG KORMEGOSZLÁSA

A KÖRLEVÉL utolsó számaiban részletesen foglalkoztam a vidéki zsidó népesség számával. E vizsgálatokat és a belőlük levonható következtetéseket korántsem merítettem ki. Igen sok adat van még birtokomban, és még több adat megszerzése volna ajánlatos.

A következő sorokban egy speciális, de döntő jelenséget ragadok ki: a kor szerinti megoszlás állapotát. Az adatok megszerzésének nagy nehézségei nem engedik meg a mindenoldalú következtetéseket. A megvizsgált hitközségek kiválasztását az a gyakorlati szempont döntötte el, hogy ezek pontos adatait sikerült megszerezni. Az így nyert adatokat azonban igyekeztem úgy csoportosítani, hogy a különböző jellegű települések viszonyai kidomborodjanak, és így az ország más vidékein lévő kormegoszlásra is következtetni lehessen. Ezt a szempontot döntő fontosságúnak tartom, mert a zsidó jövendő felmérésére vonatkozólag figyelmeztető gondolatokat ébreszt.

A megvizsgált zsidó települések a következők: 1. Baja, 2. Baja szórvány (Bácsalmás, Bácsbokod, Bátmonostor, Csátalja, Gara, Hercegszántó, Katymár, Nagybaracska, Sükösd, Vaskút), 3.

[428] A következő nemzedékek.

Hódmezővásárhely, 4. Kalocsa (incl. Dunapataj, Géderlak), 5. Kiskunfélegyháza, 6. Kiskunhalas, 7. Kistelek, 8. Orosháza, 9. Szentes, 10. Tiszántúl-közép szórvány (Okány, Sarkad, Szeghalom, Vésztő), 11. Tótkomlós.

A fenti települések lakói közül Ausztriából tért vissza nagyobb részben: 3. 4. 6. 7. 8. 9. 10. 11., jelöltük I. jellel; Auschwitzból nagyobb részben: 1. 2. 5., jelöltük II. jellel.

Általában 5 korosztályt kapcsolnak egybe, míg a további felosztás a munkához való viszonyból adódik. Ezt a módszert követik már hosszú ideje.

Ennek alapján a következő további kapcsolatok alakulnak: 1. 0–14 év, 2. 15–29 év, 3. 30–44 év, 4. 45–64 év, 5. 65 évtől–.

Sajátos viszonyaink figyelembevételével és a helyes értékelés végett a későbbi adatközlésekben tovább kell részletezni az adatokat, különösen a 4. korcsoportban, és ezen belül az egyes évötödök arányait figyelemmel kell kísérni.

A települések kormegoszlása abszolút számokban:

	I. H.mező vásárh.	Kalocsa	Kk.halas	Kistelek	Oros háza
0–4	–	2	2	–	2
5–9	11	2	12	11	10
10–14	15	2	5	4	2
15–19	21	2	7	5	8
20–24	9	–	5	2	4
25–29	1	1	2	2	9
30–34	13	2	10	5	9

35–39	3	1	5	1	5
40–44	23	4	15	4	8
45–49	25	4	14	7	11
50–54	29	5	12	7	14
55–59	22	6	16	6	26
60–64	22	2	20	3	13
65–69	33	4	15	6	25
70–74	25	3	16	1	20
75–79	7	5	6	1	8
80–89	3	1	6	–	7
90–	–	–	–	–	1
Összes:	262	46	168	65	182

/ a táblázat folytatása a következő oldalon:

/a folytatás

	Szentes	T.túl szórv.	Tót komlós	II. Baja	Baja szórv.	K.kun félegy.
0–4	1	–	3	13	1	3
5–9	8	7	3	14	2	13
10–14	2	1	–	2	–	–
15–19	–	2	1	5	–	–
20–24	–	1	1	3	1	–
25–29	–	3	–	2	–	–
30–34	7	–	–	19	3	1
35–39	1	–	1	11	3	8
40–44	2	8	4	16	2	10

45–49	14	12	7	25	3	7
50–54	9	10	2	15	2	9
55–59	15	11	4	14	9	6
60–64	10	3	2	17	4	2
65–69	13	4	4	5	–	–
70–74	10	2	2	7	–	–
75–79	6	3	2	6	2	–
80–89	5	4	2	3	–	–
90–	–	–	–	–	–	–
Össz:	103	71	38	177	32	59

A túloldalon lévő százalékarányokat a két csoportban összesítve a középarányosok:

	Ausztriából visszatértek:	Auschwitzból
0–14	11,23%	17,91%
15–29	9,20	4,11
30–44	14,01	27,24
45–64	38,82	42,16
65–	26,74	8,58
	100,-%	100,-%

Az évötödönkénti százalékmegoszlást mellőzzük egyelőre, és a második szempont szerint közöljük a százalékarányt.

	0–14	15–29	30–44	45–64	65–
I.					
H.m.vásárhely	9,91%	11,82%	14,87%	37,39%	25,94%
Kalocsa	13,02	6,52	15,21	36,83	28,19
K.kunhalas	11,3	8,32	17,84	36,89	25,58
Kistelek	23,1	13,9	15,4	35,5	12,2
Orosháza	7,7	15,5	11,9	35,2	33,6
Szentes	10,7	–,-	9,8	36,6	33,-
T.túl szórv.	11,95	8,43	11,26	50,69	18,27
Tótkomlós	15,9	5,3	13,2	39,4	26,2
II.					
Baja	16,4	5,7	26,-	40,2	11,7
Baja sz.	9,37	3,12	24,99	56,24	6,25
K.kunfélegyh.	28,-	–,-	32,-	40,-	–,-

Természetesen e százalékszámok ismerete is csak akkor értékes, ha összevetjük a többi népesség arányszámaival, vagyis ha a normális kormegoszlást vesszük figyelembe.

E célból összevetjük a fenti százalékarányokat Burma, Dánia, Norvégia és Izráel megfelelő számaival, továbbá [a] Pesten 1869-ben élő zsidó lakosság megfelelő számaival.

	Burma	Dánia	Norvégia	Izráel	Pest! 1869!
0–14	37,4	26,5	24,9	32,9	33,07
15–29	28,2	20,4	20,2	23,3	33,27
30–44	19,1	21,4	22,8	21,5	18,56
45–64	12,5	22,2	22,3	17,9	12,43
65–	2,8	9,5	9,8	4,4	2,65

Milyen következtetéseket vonhatunk le a fenti adatokból?

1. 10 évvel a deportálás után a maradék zsidóság kormegoszlása teljesen egészségtelenné vált.

2. Amíg a normális kormegoszlás szerint a lakosságnak csupán 15–32%-a tartozik a 45 éven felüliek sorába, addig a magyar zsidóság 40–65%-a.

3. Miután a kormegoszlást gazdasági, kulturális és egészségügyi tényezők befolyásolják, a felsorolt tényezők javulásával az egyes csoportok 0–64 év között a kiegyenlítődés felé haladnak. A zsidóság kormegoszlásában fenti tényezők alárendelt szerepet játszanak, és azt az 1944-es tragédia és az abból fakadó tényezők határozzák meg döntő módon.

Melyek ezek a tényezők?

1. A 10–34 év közöttiek óriási hiánya. Kiskunfélegyházán 10–29 év között, Szentesen 15–29 év között, egyes szórványokon 35 év alatt (Mindszent, Okány stb.) lévő korosztály teljesen hiányzik.

2. Az elmúlt 10 évben történt elvándorlások, melyek elsősorban a fiatalabb évjáratokat és azok gyermekeit érintette.

3. A még nem eléggé kutatott tényező a szaporodás visszaesése az 1910, de különösen az 1930 utáni években. Vagyis a normális megoszlást kialakító egyedek nagyobb része meg sem született.

E néhány adat közlése természetesen csak tájékoztató jellegű. Végleges eredményeket csak akkor közölhetnénk, ha néhány nagyváros, Debrecen, Szeged, Miskolc, Győr, Kaposvár, Pécs adatait feldolgozhatnánk.

A következő lépés lenne a budapesti zsidóság kormegoszlásának felbecsülése. Részletes adatok híján is vannak

olyan segédtényezők, melyek segítségével ez a becslés megközelítő lenne. E kérdéssel egy következő cikkben szeretnék foglalkozni.

-o-o-o-

A statisztikai feldolgozások a múltban nagyobbrészt antiszemita és apologétikai célokat szolgáltak. A belső változások regisztrálása a belső élet kialakítása céljából hiányzott. A haladó zsidó tudomány azonban már indulásakor élt ezzel a módszerrel. Chorin Áron[429] volt az első, aki a zsidó iparosok számáról és viszonyairól közöl igen fontos adatokat. Lőw Lipót lapjának[430] majd mindegyik száma figyelmeztet erre a szempontra, és felhívásokat közöl adatok gyűjtésére. Reich Ignácz[431] a Béth Lechem[432] két kötetében igyekszik Lőw felhívásait megvalósítani.

Ünnepeltünk – Dr. Richtmann Mózes professzor – e haladó zsidó tudományos látás követője. Alig van Magyarországon valaki,

---

429 Chorin Áron (1766–1844), aradi főrabbi, a 18. és 19. századi Magyarország jeles zsidó hittudósa, egyházi írója.

430 Lőw Lipót főrabbi 1858 és 1867 között szerkesztette a Ben Chananja című zsidó vallási és kulturális folyóiratot.

431 Reich Ignác (1821–1887), 19. századi magyar zsidó hittudós, a Pesti Izraelita Hitközség Főiskolájának tanára. Életéről lásd bővebben: https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-irok-elete-es-munkai-szinnyei-jozsef-7891B/r-A2FE9/reich-ignacz-A4035/, letöltés ideje: 2023. május 4.

432 A *Beth-Lechem. Jahrbuch zur Beförderung des Ackerbaues, des Handwerks und der Industrie unter den Israeliten Ungarns* (*Évkönyv a magyarországi izraeliták mezőgazdaságának, kézművességének és iparának támogatására*) a magyar zsidó iparosok Reich Ignác által szerkesztett szakmai és kulturális folyóirata volt, amely 1872-ben és 1873-ban jelent meg.

aki az említettek munkáit Nála jobban ismerné. S ez nem véletlen! Egész munkássága – tudományos, tanító és publicisztikai tevékenysége egyaránt – a belső célok meglátásáért és megláttatásáért folyt.

Az emlékfüzet egyik nagyrabecsült munkatársa, cikkének tárgyából merítve a gondolatot, az ismerős zsoltárverssel fejezte be cikkét: „Al táslichénu löész ziknó."[433]

E cikk tanulságai a magyar zsidóságra vonatkoztatva nagyon is indokolnák a zsoltárvers újraidézését. De talán lezárhatjuk azzal a megnyugtató megállapítással, hogy amilyen bizonyosak vagyunk a 75 éves Richtmann Mózes szellemi fiatalságában, úgy szeretnők remélni az elöregedett daurausz hoácháraunim[434] szellemi fiatalságát. S bizonyosságunk erre: Vöád ziknó ÁNI hu, vöád szévó ÁNI eszbaul![435]

Dr. Schindler József

[433] „Ne dobj el engem vénség idején…" 71. zsoltár 9.

[434] Az utolsók nemzedékei.

[435] „…öregségig is az vagyok, vénségig is én visellek…" 46. zsoltár 4.

BACHER VILMOS BESZÉDE AZ 1907/8 TANÉV MEGNYITÁSAKOR

Harminc évvel ezelőtt álltam e helyen, hogy az Országos Rabbiképző Intézet fölavatása napján szót emeljek, és az intézet első tanári karának nevében üdvözöljem az ünnepélyre megjelent fényes gyülekezetet, melyhez fogható sem azelőtt, sem azóta nem találkozott a zsidóság tudományának szánt egy intézet falai között.

Most pedig, harminc év lefolyása után őszült fejjel állok itt, hogy szót emeljek a tanári kar nevében, és mint annak elnöke megnyissam az új iskolaévet.

A lefolyt hosszú időszakra visszatekintvén elsősorban arra gondolok, hogy eddig minden beköszöntő új tanév kezdetén e helyen azon férfiúnak bölcs és jóságos szava hallatszott, ki a múlt tanév végével megvált hivatalától, és kinek közreműködése nélkül készülünk most folytatni ez évben tevékenységünket. Neki, a talmudi tudomány nagy mesterének rójuk le mindenekelőtt a megnyitás ez ünnepi órájában hálás hódolatunknak és tiszteletünknek adóját.

E teremben, melyben odaadó buzgalommal tanított, tanítványai előtt, kiket oktatott és vezetett, magasztaljuk az isteni gondviselést azon kegyelemért, hogy megengedte, hogy a rendes emberi mértéket messze túlhaladó időn át fejthette ki köztünk működését, és szívünk mélyéből kívánjuk, hogy most, midőn az

évek terhe arra bírta őt, hogy visszavonuljon, teljes szellemi erővel és üdeséggel még számos boldog esztendőn át maradhasson jóakaró tanúja azon intézet virulásának, melynek első három évtizedéhez mindenkoron hozzá lesz kapcsolva nevének fénye, érdemeinek emléke! Szívünk mélyéből kívánjuk, hogy Bloch Mózes[436] sokáig éljen – „Böszévó tauvó" – boldog aggkorban, mint mindnyájunk tiszteletének tárgya.

Így teljesítvén az iskolaévnek első kötelességét, most Önökhöz fordulok, kedves fiatal barátaim, hogy emlékeztessen azon kötelességekre, melyeket elvállaltak azzal, hogy intézetünk tanulóivá lettek. E célból egy rövidke kis mondatot veszek heti szakaszunk tartalmából, melyet szemmel tartva leghívebben és leghelyesebben tehetnek majd eleget kötelességeiknek. Így szól e vezérmondat: „–Uvochártó bachájjim–" „Válaszd az életet!" Az életnek pedig, mely e házban Önöket befogadja körébe és melynek itt valamennyien részesei lesznek, legfőbb, mondhatni egyedüli törvényeit az Írás szavaival így lehet kifejezni: „Aurách chájjim lömáálo lömászkil". „Az élet pályája fölfelé megy az eszes számára". A fölfelé menés, a folytonos haladás, mint minden szellemi kiképzést célzó intézetnek, a mi iskolánknak is igazi feladata: haladás a tudásban, az erkölcsi nemesedésben, a szellemi erők tökéletesedésében, a képességek gyakorlásában, fejlesztésében.

Ezt az életet válaszd, így szól mindegyikükhöz a megnyitás e napján szentírásunk igéje, készséggel és örömmel válaszd; akkor

---

436 Bloch Mózes (1815–1909), csehországi születésű magyar rabbi, tanár, hittudós, hebraista, a 19. századi magyar zsidóság egyik legkiválóbb Talmud-tudósa.

boldognak fogod magadat érezni, bármi kedvezőtlenek is életed külső körülményei, akkor a reád váró munkát nem tehernek, nem nyűgnek fogod tekinteni, hanem boldogsággal tölt el annak a tudata, hogy napról napra tovább haladsz a szellemi és erkölcsi művelődés ösvényén. De e tudat mellett Önöket, kedves fiatal barátaim, annak a tudata is hassa át, hogy az Országos Rabbiképző Intézet az, melyben a szellemi haladás ösvényét keresik. Az élet, melyet azon ifjú választ, kit intézetünk növendékei közé befogad, már eleve határozott célt, magas feladatot tűz ki magának. Mindegyiküknek, az egyéni mívelődés mellett azt kell szemmel tartania, hogy valamikor a vallásos közösségnek, melynek tagja, hogy a zsidóságnak fenntartására, tanainak ismertetésére és védelmére, híveinek bátorítására és lelkesítésére lesz hivatva közreműködni. Erre a magasztos hivatásra már a tanulás és készülés éveiben gondolnia kell mindegyiküknek, a fiatal kezdőnek éppúgy, mint az érett korú hallgatónak, ki tanulóéveinek végéhez közeledik.

Uvochartó báchájjim… Válaszd az életet! Így szól mindegyikükhöz az Ige, azt az életet, melyről egy régi hagyományos imánk vallja: „Chájjé aulom nótá böszauchénu" „az örök életet ültette Isten közepünkbe". Az örök élet ültetvényeit, melyeket szentírásában, hagyományaiban, tanaiban és erkölcseiben évezredek óta őriz Izrael, az örök élet ez ültetvényeit intézetünk növendékei lesznek majdan hivatva ápolni, fonnyadástól megóvni, virágzásukat előmozdítani, gyümölcseit biztosítani. És hogy erre alkalmasakká és méltókká váljanak, intézetünk növendékeire azon külön kötelesség hárul, hogy már a tanulás és készülés éveiben leendő hivatásukra gondoljanak, és hogy e gondolat szent buzgalommal és komoly eltökéltséggel töltse el lelküket. Mindenki,

aki intézetünknek tanulója, büszkeséggel érezze, hogy szellemi haladásával, erkölcsös és vallásos magaviseletével kötelességet teljesít, nemcsak önmaga, hanem egész Izrael iránt. És midőn szívéhez szól ez ige: „Válaszd az életet", büszke reménnyel gondoljon arra, hogy majdan őáltala is virulásnak indulnak az Isten által nekünk adományozott örök élet ültetvényei.

Ha ily értelemben megszívlelik és megvalósítják Írásunk igéjét, és méltókká iparkodnak válni leendő szent hivatásukra, akkor a most kezdett iskolaév alatt teljes mértékben fogják végezhetni feladataikat, a magyar zsidóság szolgálatában, szeretett hazánk dicsőségére. Erre adja a Mindenható segítségét és áldását.

===

o o

===

A Mester szavait már a végzett növendékek között hallgathatta, ha jelen volt annak idején Dr. Richtmann Mózes, a méltó tanítvány, az igaz tanító. Hadd álljak most tisztelői között nemcsak a magam szerény köszöntőjével, hanem annak szavával, akinek emlékére Ő, az ünnepelt is büszke meghatottsággal tekint fel. „Aurách chájjim lömáálo lömászkil" – A Bacher idézte igével kívánom: „Az élet pályája fölfelé menjen az eszes számára" – erőben, egészségben, boldog eredményben!

Dr. Teichman Jakab

A DEBRECENI DEÁK FERENC UTCAI NAGYTEMPLOM TÖRTÉNETE

A debreceni zsidóság létszáma a kilencvenes években egyre jobban emelkedett, úgyhogy a Szent Anna utcai zsinagóga szűknek bizonyult. Mindössze 200 férfi- és még ennél is jóval kevesebb női ülőhely volt benne. A zsinagóga térviszonyai, az ülések elégtelen volta, a női karzat meg nem felelő elhelyezkedési módja, valamint a fürdőből átalakított bántó formája és az egész épület rozoga állapota kényszerítővé tették a hitközség mértékéhez és értékéhez méltó díszes templom építését.

I. Az építkezés előkészületei

Az első komoly megmozdulást 1892-ben a Szent Anna utcai templom[i] imaszék-tulajdonosok indították el, és a december 7-én tartott gyűlésen határozottan követelték az új templom építését. 1893. február 13-án Reichmann Ármint választják meg elnöknek, aki a templom építését tűzte ki programjául, és ki is tartott mellette mindvégig lankadhatatlan buzgalommal. (1.)

A templomépítés előkészítésére bizottságot alakítottak. Elnöke Drucker Mór lett, míg a tagjai a következők: Biedermann Eisig, Baum Miksa, Fleischmann Mór, Hartstein Péter, Hídvégi Mihály, Katz Jakab, Kohn Adolf, Lichtschein Sámuel, Reichmann

Ármin, Schwartz Bernát, Steiberger Gyula, Schirt Jakab, Weisz Lévy és Weisz Sándor. (2.)

A legnagyobb gondot nem is annyira az anyagiak előteremtése, mint a templom építésére alkalmas helynek a megválasztása okozta. Négyféle elgondolás alakult ki a hitközségen belül. Az első elgondolás a Szent Anna utcai imaház falait akarta volna kibővíteni, és a falak fölemelése által tervezte a templom építését megoldani. A második elgondolás a Nagyvárad utcán a „Molnár"-féle telket szemelte ki erre a célra, amely széles és mélyen benyúló volt, és a templom fölépítése mellett iskolát, rabbilakást és gyűléstermet is építeni akart.

A harmadik elgondolás nagyon drágának tartotta ezt a telket és távol esőnek a legtöbb hitközségi tag lakásától, s ezért a Szent Anna utcai imaház jobb és bal oldalán levő „Miskolcy"-féle telkek megvásárlása mellett kardoskodott, és ott akarták az új monumentális templomot fölépíteni. A negyedik elgondolás meg egyenesen a város nyugati negyedében, a Kisúj utcai imaház telkén akart építeni, ahol a hitközségnek amúgy is volt telke, és ezen a környéken lakott a legtöbb zsidó. (3.)

Eleinte az utóbbi elgondolás mellett foglalt állást a legtöbb hitközségi tag, de keresztülvitelét a város és [a] sajtó városrendészeti szempontokból erősen ellenezték. Debrecen városa nem nézhette közömbösen, hogy egy ilyen díszes középület egy félreeső utcában legyen elhelyezve. Nem szólva azután, hogy közforgalmi akadályokat is idézhetett volna elő. Nem volt megengedhető, hogy pl. népesebb esküvők alkalmával a szűk utcában 20-30 fogat sorakozzon föl, vagy esetleg a gyalog közlekedésben támadjanak akadályok. (4.)

Végül is hosszas tárgyalások után a közgyűlés elvetette a Kisúj utcában való építkezést, s úgy döntött, hogy a Szent Anna utcai imaház és a hozzávásárolt „Miskolcy"-féle telkeken fogják az új zsinagógát fölépíteni, 70.000 forint költséggel, és így pályázatot tűztek ki a tervek elkészítésére. (5.) Az építkezésekhez szükséges tekintélyes összeget az imaszékek bérbeadásából vételezték be. (6.) Az áldozatkészség és hitbuzgóság meglepő[en] sikeres eredményeket mutatott föl. Az első fölhívásokra 100.000 forint futott be pusztán az imaszékek eladásából. Ezenkívül igen sokan nagyobb összegeket adományoztak. Sokan a hetvenezer forint erejéig kibocsájtott „részvénykötvények" vételével tüntették ki magukat. A siker így a „második elgondolás" hívei felé vitte a hitközség többségét, hogy az új templomot mégse a Szent Anna utcán, hanem a város központjához közelebb fekvő, élénkebb forgalmú utcáján építsék föl. Ez az elgondolás ezek után annál is inkább általános lett, mert igen sokan voltak, akik nem tudtak belenyugodni a Szent Anna utcai építkezésbe, mert az nem keletre nézett. (7.) Segítségükre jött még Dr. Wolofka Sándor plébános, címzetes püspök törekvése is, aki a római katolikus egyház épületeivel szemben fekvő zsidó templomot és a körülötte levő telkeket zárda céljaira szerette volna megvásárolni. A hitközség már ezen idő előtt is foglalkozott a püspök eme elgondolásaival, de akkor a hitközség egy része, élükön Dr. Balkányi Sámuellal azt kérdezték: „Vajon a kálvinisták hasonló esetben átengednék-e templomuk helyét a katolikusoknak?" (8.) Hallani sem akartak tehát akkor a zsidó templom katolikus célokra való eladásáról. (9.) Végül mégis eladták a katolikus egyháznak, és a Nagyvárad utcán (jelenleg Deák Ferenc utca) a „Molnár"-féle telket vásárolták meg az új templom céljaira. (10.)

A fordulat szükségszerűen a már előzőleg elfogadott – Gärtner Jakab bécsi műépítész által elkészített – templomtervet is megbolygatta, amelyet az új telekhelyzetnek megfelelően kellett átalakítani. Maga után vonta ezenkívül a belső beosztás megváltoztatását is, mert a közszükséglet kívánságára egy második emeleti női karzatot is kellett létesíteni. A tervek ilyen irányú átdolgoztatása végett a hitközség Burger József jegyzőt Bécsbe küldötte, hogy az ott élő pályadíjnyertes Gärtner műépítésszel átbeszélje a változtatásokat, és hogy a templom nyugati homlokzatát – amelynek most már az utcára kellett néznie – díszesebben dolgozza ki, míg a déli homlokzatát egyszerűsítse. (11.) Gärtner Jakab az új helyzetnek megfelelően alakította át tervezetét. Sőt annak monumentális jellegét a telek szerencsés dispositiójának művészi kidolgozásával még sokkal szebben, sokkal impozánsabban domborította ki.

Az építések vezetésével és a munkák feletti ellenőrzéssel Schneider István helybeli építészmester lett megbízva, míg a szobormunkálatok elvégzésével Toth András (12.) debreceni szobrász. (13.)

II. Alapkőletétele

Az első alapásásokat 1895. június 18-án Reichmann Ármin elnök, Drucker Mór alelnök, Katz Jakab és Burger D. József jegyző végezték. Július 24-én az elöljáróság, a képviselő-testület és a hívek tömege jelenlétében tartatott meg az alapkőletétel ünnepsége. Krausz Vilmos főrabbi[437] vallásos és hazafias beszéde után héber nyelven olvasta föl az alapkőben elhelyezendő okmány szövegét,

[437] Krausz Vilmos (1853–1921), főrabbi, hittudós.

míg Burger József jegyző magyar nyelven. Az Oraun Hákaudes[438] fundamentumán helyezték el az alapkövet. Annak üregébe erős horgony-szelencét raktak, és a következő emlékiratokat helyezték bele: 1. a templom történetét tartalmazó okiratot, a hitközségi elöljáróság és építőbizottság aláírásaival; 2. a képviselő-testület névjegyzékét; 3. az iskolaszék névjegyzékét; 4. a hitközségi tisztviselők névsorát; 5. a tantestület névjegyzékét; 6. egy hitközségi alapszabályzatot; 7. az 1894. évről szóló évi jelentést. (14.)

III. A templom stílusa és méretei (15.)

A templom architektúrája hatalmas arányú és grandiózus volt. Rézlapokkal fedett óriási kupolájával már kilométerekről lebilincselte a néző figyelmét. (16.) Debrecen Városa középületeinek egyik legszebbike volt. Az ország leghíresebb zsinagógáival is felvehette a versenyt. Hossza 40 m, szélessége 24 m. Ugyanilyen átmérője volt a magasan kiemelkedő kupolájának. Vasszerkezeteken állva 45 méternyire tört az ég felé, s karcsú oszlopokon pihenő, zsidó papi süvegekhez hasonló, hagyma alakú, ragyogó aranyozott sisakokban végződött. Külső falai vörös és sárga téglákból vannak kirakva, amelyeket keleti stílus díszítményei tarkítanak. A belső díszítések és berendezések még fényesebbek voltak, mint a külsők. A világos színben festett falak gazdagon, keleti motívumokkal rendelkező díszítményekkel volt[ak] behintve. A templom hajójának oldalán végigfutó oszlopsor ugyanilyen stílusu főkben végződött. Az ízléses falfestményben jelentkező motívumok megismétlődtek a templom aranyozott karzatrácsozatában. Falait fehéren erezett vörös

[438] Frigyszekrény (Tóraszekrény).

márvány borította, míg az ablakok párkányait fehér márvány. Aranytól és márványtól csillogott az oltárrész. A ballüsztrádja, az esketési hely kerítése, a szószék – mind tiszta karrarai márványból készültek. Az almemort,[439] a frigyláda ajtaját és a padsorok homlokzatát bizánci-mór stílusnak megfelelő faragványok ékesítették. A gázlámpák – később természetesen villanyvilágításra lettek átalakítva – magas kandelábereken álló, fehér porcelán gyertyákból törtek elő. Az ablakok „Kratzmann-féle" színes üvegekből készültek. Központi légfűtéssel is el volt látva, és mint ilyen a legelső volt az országban.

IV. Fölavatása

1897. szeptember 6-án kezdődött el az ünnepi felavatása, és másnap fejeződött be. A hitközség rabbisága, elöljárósága, képviselő-testülete, a Chevra-Kadisa,[440] a Cion betegsegélyző egyesület, a meghívott vendégek, az egyházak és a különféle helybeli hatóságok és intézmények, az iskolák és a sajtó nagyszámú képviselői délután 3 órára lettek meghíva a Kisúj utcai imaházba. Innen hosszú kocsisorokon vonult a tömeg, elöl Krausz főrabbi és az elöljáróság az új templomhoz szállítva át a tórákat. Az új templom udvarán a tórákkal megkerülték a templom udvarát, és a 27-ik Zsoltárt énekelték. Majd a templom teraszán megállt az ünnepi menet, és a kórus a 128-ik Zsoltárt énekelte. Ezután a tóratekercseket a templomépület egyik szobájába helyezték el. Ezután az emlékirat számos kalapácsütések kíséretében a zárókőbe lett örök emlékül elhelyezve. (17.) Másnap, szeptember 7-én 10

[439] Tóraolvasó emelvény, más néven bima.

[440] Szentegylet.

órakor kezdődött a tulajdonképpeni fölavatás. A hitközség elöljárósága, az építőbizottság, az iskolaszék és az ötven tagból álló képviselő-testület a 26-ik Zsoltár zengése között lépett be a zsúfolásig megtöltött templomba. A XXX-ik Zsoltár eléneklése után a hitközségi jegyző fölolvasta a zárókőbe elhelyezett emlékirat szövegét. Utána a főkántor a Má Tauvut[441] énekelte. Imája után előhozták a 15 tóratekercset, és a templomban való körülvitelük után az arannyal hímzett, nehéz, fekete bársony függöny alatt megnyíló, remek faragású frigyládában helyezték el. Krausz Vilmos főrabbi ezután a laterna kupolájáról lefüggő örökmécset gyújtotta meg, s a szószékre lépve „a lantos király szavaival kezdvén ünnepi beszédét. Igen szépen fejtette ki a templomnak tulajdonképpeni rendeltetését. A beszélőn meglátszott a meghatottság. Kezei reszkettek, amint azt a márványtól, aranytól ragyogó épületet Ádonáj kegyelmébe ajánlotta." Az avatás a Szózattal zárult be. (18.)

A templomavatási istentiszteletek alatt a főkántori szolgálatokat a hitközség meghívására Friedwald Dávid gyöngyösi kántor látta el s oly áhítatot keltő sikerrel és művészettel, hogy tüsténT megválasztották és máris ott marasztalták. (19.)

V. CSAK ÉPPEN A TŰZVÉSZ…

És hadd sírjam el utószóként hozzá a maradék debreceni zsidók nagy bánatát. A zárókőben elhelyezett és „örök időkre lefektetett" elődök könyörgéséből annyi vágy megvalósult. Öt évtizeden át megszakítás nélkül áhítatos gyülekező helye volt imádságainkban egyesülve híveinknek. Közös hálaimát mondottak benne sok közös

[441] Ezt az imát egyes közösségekben minden reggel elmondják. Eredete 4Mózes 24. 5 – 9: „Mily szépek a te sátraid Jákob, hajlékaid Izraél!..."

örömben, és még több közös könnyeket hullajtottak benne annyi közös gyászban. Nemzedékeken át a debreceni zsidó édesapák- és édesanyáknak itt csillogtak föl örömkönnyeik, amikor gyermekük született. Itt fogadott hűséget hitéhez a bármicvák ajka. Fiatal párok szeretete itt lett Isten áldásával megszentelve. Az árvák itt zokogták el a kaddist, amikor sírba tértek azok, akiket úgy szerettek. Itt szárnyaltak az ég felé a halleluják eget ostromló zengései ünnepeken és hétköznapokon egyaránt. Itt borongtak bús mázkirimádságok[442] emlékező kegyeletre. Itt hirdették zengő szavú rabbijaink évtizededen át vallásunk Istent és embert kereső és megtaláló bibliás igéket. Innen indultak el hőseink közös imákat sóhajtva, ha közös veszély fenyegette népet és hazát. Munkaszolgálatosaink vég nélküli szenvedéseikre való elmeneteltetésük előtt ide rohantak be, itt jajkiáltottak föl a szívükben: „én Istenem, segíts! Sömá Jiszróél![443] Én Atyám, segítsd meg azokat, akiket oly nagyon szeretek és akiket most itt kell hagynom! Jaj, talán soha vissza nem jöhetek…!" Auschwitz és más haláltáborok felé induló vagonok résein is erre a templomra vetették Mártírjaink búcsúzó, riadt tekintetüket.

És Auschwitz után… a templom, a drága templom megmaradva már messziről küldte hazaváró pillantásait a visszavánszorgó zsidókra. Az első biztató jó szót is csak a templom súghatta… Ellenség nem vehette el. Felhőszakadás nem tudta elseperni. Háborúk viharainak dühöngései sem tudták megrendíteni. 1944-ben egész utcákat és házsorokat téptek szét körülötte a bombák. És csodák csodája, a templom mindent kibírt.

---

[442] A halottak emlékére évente négyszer közösségben mondott ima.

[443] Halljad, Izraél!

A templom épen maradt. Még azt is kibírta, hogy „legjobbjai az utcán hevertek, temetetlen, sírhelyet nem leltek, Csecsemőt sem kímélt meg az ellen, meg sem is szánt az anyai mellen!" (Juda Halévitől. Kiss Arnold ford.) A templom mindent átvészelt. Hitler fenevadjait is túlélte. A templom sértetlenül megérte a fölszabadulást. 1946 nyarán, bár üres falak között, de mégis benne hangzott[ak] föl gyászunk és árvaságunk fájdalmai Mártírjainkért. 1947 nyarán… csak éppen a tűzvész… amikor éppen megújulni készült, hogy újra fölvegye megszakított hivatását, kupolajavítás közben kigyulladt, és kupolája egész tetőszerkezetével együtt leégett.

Ott állok mellette, és fájdalmamban elborulva a falait simogatom. Udvara fél évszázados fáinak ágain a hűvös szelek mintha a költő gyászdalát zúgnák: „Gyászba borult szentélyednek éke, Szent oltárod baglyok menedéke – Mirhaillat, áldozatok füstje, Zsolozsmával nem száll föl az égre." (Juda Halévitől. Kiss Arnold ford.) Kiégett szemű ablakai halálba meredt szemekhez hasonlítanak, elmondhatatlan mély fájdalmakat fölidézve. Nem integet már többé a kupolája sem közelről, sem a messzeségből…

Csak éppen a tűzvész…

Csak éppen a tűzvész…

Dr. Weisz Miksa

E közleményhez tartozó jegyzetek a 208. oldalon.[444]

[444] Az eredeti oldalszámot változatlanul közöljük.

==========

Folytatás [a] 194. oldalról[445]

JEGYZETEK: 1. „Debreceni Ellenőr” (D. E.) 1893. II. 13. - - - 2. Uo. 1893. II. 17. - - - 3. Uo. 1893. VI. 14. - - - 4. Uo. 1893. VI. 21. - - - 5. Uo. 1893. VI. 22. és 1894. II. 14. számok. - - - 6. 1894. VI. 12. - - - 7. Az „Alapokmány” szerint. - - - 8. D. E. 1893. VI. 22. - - - 9. Uo. 1894. VI. 15. - - - 10. Uo. 1894. VI. 21. és 25. számok. - - - 11. Uo. VII. 17. számban. - - - 12. Tóth Árpád költő édesapja. - - - 13. l[d]. D. E. uo. VIII. 7. számát, és az „Alapokmány” teljes szövegét közli a D. E. 1895. VII. 23. száma. - - - 15. Uo. 1896. IX. 9. és 1897. I. 11. - - - 16. Ami a templomból ma is megvan és áll, jelen időbe tettem, ami elpusztult, múlt időbe. - - - 17. Az „Emlékirat” teljes szövegét közli a D. E. 1897. IX. 8. száma. - - - 18. Lásd uo. - - - 19. Uo. 1897. IX. 10.

[445] Az eredeti oldalszámot változatlanul közöljük.

-o-o-o-o-

=========

-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-o-

EMLÉKEZÉSEK A SZÓSZÉKEN
– 5716 szukkosz első napján a Dohány utcai templomban –

Amikor idelépek megilletődötten, emlékekkel, érzésekkel telítve, úgy érzem, hogy mindaz, amit el szeretnék mondani, bennefoglaltatik abban a 4 héber szóban, amelyet a sátoros ünneppel kapcsolatban felolvastunk a Tórából: U-szemachtem lifné Hasém Elauhéchem („Örüljetek az Örökkévaló előtt, a Ti Istenetek előtt.")

Mert valóban mélységesen örül a szívem, valahányszor ebbe a szent hajlékba beléphetek, mert alkalmam nyílik eleget tenni bölcseink előírásának (Berochausz IX. 1.), amelynek értelmében benedikciót, áldásmondatot hangoztasson az ember azon a helyen, ahol csoda történt vele. Márpedig pár nap múlva lesz 11 éve annak, hogy ezer és ezer zsidó testvérünket összeterelték ebbe a templomba, mint a levágásra való áldozatokat, és amikor a második emeleti karzatnak egyik sarkában két éjszakát töltöttem családommal együtt, sose hittem volna, hogy láthatom valaha ennek a templomnak ájtatos gyülekezetét. És így azóta mindig érzem, hogy az isteni gondviselés csodája megnyilatkozott nekem ezen a helyen.

És örvend a szívem annak a megbízásnak, amelyet ennek a templomnak a hivatása magaslatán álló főrabbija a Hitközség Elnökségével karöltve adott nekem, hogy én magyarázzam az igét ebben a templomban, mint 50 évvel ezelőtt. Szív szerint vállalkoztam erre a feladatra, mert tudom, hogy ennek a templomnak tanítómestere jól ismeri állandó hallgatóságát és tudja, hogy reájuk is vonatkozik a Midrásnak (Berésisz Rabbó) megállapítása, hogy Izrael fiai a Tóra-igékkel kapcsolatban hasonlítanak a halakhoz: bármilyen bőséges vízben élnek, felülről hulló esőcseppeket is igyekeznek felfogni, és ennek a templomnak a hívei is állandóan meríthetnek a Tóra üdítő forrásvizéből, de azért a máshonnan jövő csepp felé is fordul figyelmük és érdeklődésük.

De azért is vállalkoztam erre a megtisztelő feladatra, mert most is visszhangoznak lelkemben Jirmijáhu[446] tanításai, mint akkor, amikor mint egész fiatalember, 50 évvel ezelőtt hirdettem hitünknek igazságát a magyar zsidóság eme legnagyobb templomában, bizonyos félénkséggel: „Ne mondd, hogy fiatal vagyok, hanem ahova küldelek, menj, és amit rendelek, azt mondjad." Hivatásérzetem és a Gondviselés más működési teret szánt nekem, és a szószék helyett tanházban egy fél évszázadon át oktattam, neveltem Izraelnek tanítóit és jövendő vezetőit, hogy a templomba jövő zsidó hívő erőt és tanulságot meríthessen tanításaikból.

Ötven esztendő után ismét állok ezen a szószéken! Ha visszatekintek az elmúlt fél évszázadra, úgy látom, hogy hatalmasan előtört a technika, de nem az etika, hogy [a] Tóra tanítása üdítő

[446] Jeremiás próféta héber neve.

harmat most is, „amikor a föld óriásokat leterített (»v-erecz refoim tappil«[447]), trónok ledőltek, országok megszűntek, és ismét megvalósult Jesaja igéje: Elszáradt a fű, elhervad a virág, de Istenünk szava megmarad örökre."

Örvend a szívem, hogy 60 év óta hallhattam ezen a szent helyen az Ige magyarázatát. Még emlékezem Dr. Kohn Sámuel gondosan megszerkesztett beszédeire, amelyeknek alaptanítása volt: a zsidóság maga a humanizmus. És gyönyörködhettem kartársának, a híres történetkutatónak, Dr. Kayserlingnek német fejtegetéseiben, amikor szent haragját szatirikus mezbe burkolta, amikor fájdalommal említette, hogy néha a hitszónoklat olyan szerepet játszik a hívek körében, mint a bölcs nagybácsi a családban: meghallgatják, de nem hallgatnak rá. Mellettük működött több mint egy évtizeden át hitszónokként Dr. Weiszburg Gyula,[448] aki halk szavú tolmácsolója volt a tórai szociális igazságérzetnek. Hallgatóságom még emlékezik a nagy műveltségű Dr. Fischer Gyula[449] és a korrekt, pontos, lelkiismeretes Dr. Grosszmann Zsigmond[450] főrabbik igehirdetésére. Egyik megkapó élményem volt, amikor Dr. Hevesi

---

447 …és a föld megszüli az árnyakat… (Jesája 26. 19.).

448 Weiszburg Gyula (1866–1919), budapesti rabbi, teológus, számos zsidó vallástudományi cikk és szakkönyv szerzője.

449 Fischer Gyula (1861–1944), rabbi, hittudós, műfordító, egyetemi tanár, előbb győri főrabbi, később Prágában és Budapesten teljesített rabbinikus szolgálatot. A görög-zsidó irodalom számos művét fordította magyarra.

450 Grosszmann Zsigmond (1880–1945 körül), rabbi, történész, Hevesi Simon utódjaként kerül az Országos Rabbiegyesület elnöke.

Simon,[451] a csodás erejű rétor az egyik szószékről beiktatta rabbihivatalába a szemben lévő szószéken álló fiát, Dr. Hevesi Ferencet,[452] felejthetetlen szavakkal. De vajon hiába hangzottak-e a tanítások ezeknek az ihletett férfiaknak ajakáról? Az nem lehet! Nemcsak a természetben nem vész el semmi, hanem a szellemi életben sem. Abban, hogy vannak még zsidók, akik templomba gyülekeznek, tehát bennünk is, általunk is, élnek az ő tanításaik is.

Örül a szívem, hogy ötven év után, 75 éves koromban, annyi világtörténeti összeomlás után is csak azt hirdethetem: „Hochén", szilárdan megállni a Tóra útján! Ez a szó: „hochén" a héber betűk aritmetikájában hetvenötöt jelent. Ez a szó a bibliai szókincsben csak egyszer fordul elő, amikor Jósua könyvében (3. fej. 17) elmondatik, hogy a kohaniták a Jordán áramlásai közepette „szilárdan" megálltak. „Én a múltnak embere vagyok, de ez a múlt kell, hogy a jövendőnek alapjává legyen." Ezt a mondatot nem én szövegeztem így, Testvéreim, hanem Kossuth Lajos írta az emigrációból. Már maga az is jellemző a zsidóságra, arra a szellemre, amely ebben a templomban uralkodott mindig, hogy az igazságot el kell fogadni bármilyen származású embertől. Nem lehet és nem szabad tehát szembeállítani zsidóságot és általános humánumot. Az út ne a zsidóságból vezessen kifelé, hanem a zsidóság keretén belül kell kifejlesztenünk energiánkat az emberiség nagy célja iránt. És ezt Szukkosz[453] ünnepén joggal

---

[451] Hevesi Simon (1868–1943), rabbi, hittudós, egyetemi tanár, vallásfilozófus, országos főrabbi, Hevesi Ferenc főrabbi édesapja.

[452] Hevesi Ferenc (1898–1952), rabbi, hittudós, Hevesi Simon országos főrabbi fia. A Holokausztot túllte, majd Angliába és az Egyesült Államokba emigrált, ahol felsőoktatási intézményekben tanított. Emigrációban hunyt el.

[453] A sátoros ünnep.

hangsúlyozhatjuk! Felolvassuk Zecharja próféta látomását a szebb jövendőről, amikor az emberiség megünnepli a sátorok ünnepét, és „azon a napon leszen az Örökkévaló egyetlen és neve egyetlen". És bölcseink magyarázata szerint a sátoros ünnepen a bibliai időkben az egész emberiségért, az összes népekért mutattak be áldozatot, és így valósult meg a zsidó történetíró szomorúságában is büszke szava: a külvilág népei minket tekintettek áldozatnak, mi pedig őérettük, megjavulásukért áldoztunk Istenünknek!

Örvendjetek az Örökkévaló előtt! De miért éppen a sátorral kapcsolatban? A zsidóságra jellemző, hogy a pogánysággal ellentétben nem plasztikus jelképekben, hanem cselekvő, rituális szimbólumokkal tanít életfelfogásra, erkölcsi cselekedetekre. Minden péntek este mondjuk imánkban: „Terjeszd ki felénk békédnek sátorát!" A sátor tehát a biztonságnak, a védettségnek a jele. Másrészről azonban a próféta az elárvultságot, a gyengeséget úgy írja le, mint a „sátor a kunyhóban". A sátor tehát egyszerre a biztonságnak és a bizonytalanságnak, az állandóságnak és az esendőségnek a jelképe. Ezzel hirdetni akarja: minden emberi erő omladozó, csak az Istenbe vetett hit ad neki állandóságot és erkölcsi értéket. Ez a felfogás arra nevel, hogy ne tekintsük az életet csupán alkalomnak könnyű örömökre, ne tekintsük gyötrelemnek és szenvedésnek, hanem kötelességnek, amelyet teljesítenünk kell olyan irányban, ahogy ezt a Tóra előírja. Erre a kötelességre utal a hagyománynak előírása: (Szukkosz I. 1.) „Aki 10 méternél magasabbra építi sátrát, vagy 80 cm-nél alacsonyabbra, nem tesz eleget a vallás-törvénynek", mert aki túlzott magasságokban látja a dolgokat, ez éppoly kevésbé szolgálja a zsidóságot, mint aki lealacsonyítja és mélységben látja Izrael sátorát. Ne mondja tehát egy zsidó hívő sem, ha arról van szó,

miképpen biztosítsuk a zsidó jövőt, hogy egy évtized múlva is legyenek zsidó gyermekek, akik ismerik a héber betűt, ne mondja, hogy: majd csak lesz valahogy. De az ellenkezőjét sem szabad mondani: „Minden hiábavaló”! Zsidó életünkben a délibáb olyan veszélyes, mint az ingoványba vezető lidércfény. A sátorra vonatkozó vallástörvényi előírás ezzel szemben hangoztatja: aktív, tevékenységen épülő optimizmusra van szükség, mert a zsidó öröm azt jelenti: „Isten megáld téged, ha cselekedni fogsz”. A zsidó öröm lényegét írja le a Talmud egy mestere: „Az isteni dicsőség nem nyilatkozik meg sem a felületességben, sem a léhaságban, sem a hiábavaló szomorkodásban, hanem abban az örömben, ha micvót[454] gyakorolunk, ha jót tehetünk” (Sabbosz 30b), micvó az ima a templomban, micvó a templomon kívüli valláserkölcsi zsidó élet, micvó a gyermeknek nevelése közösségünk szeretetére.

„U-szemachtem lifné Hasém Elauhéchem”. Ez a 4 szó tehát azt jelenti: „örüljetek” (emberek vagytok, szeressétek az életet) „az Örökkévaló előtt” (örüljetek, mert csak Istenbe vetett hittel kap az életöröm értéket), „Istenetek előtt” (örüljetek, mert hűtlenséget követnénk el múltunk ellen, ha nem zsidó keretben biztosítanók örömünk morális értékét).

A Misna egyik mestere, Ben Azzaj[455] az ima tartalmáról azt tanította: hálát adni a múltért, aggódva imádkozni a jövőért (Berochaus 54a). Amikor ebben az ünnepélyes pillanatban hálát adok a Gondviselésnek a múltért, aggódó lélekkel fohászkodom:

---

454 Szó szerint parancsolat, de használják jócselekedet értelemben is.

455 Simeon ben Azzaj az i. sz. 2. és 3. században élt zsidó vallástudós, egyházjogász, a Talmudon belül a Misna egyik bölcse, szerzője.

hogy ez a templom a jövőben is töltse be hivatását, hogy az Istenhitnek üdítő kútfeje, a tórai eszméknek bevehetetlen mentsvára maradjon.

Dr. Richtmann Mózes

-o-o-o-o-

=========

-o-o-o-o-

Dr. RICHTMANN MÓZES BIBLIOGRÁFIÁJA

E bibliográfia egyáltalában nem törekszik teljességre. Sőt, gondos válogatás eredménye. 50 év termésének legjava lesz itt felsorolva. Dr. Richtmann Mózes teljes bibliográfiája felülmúlná az 1000-es számot is. Így például a Zsidó Újság (1925–1938), majd az Ortodox Zsidó Újság (1939–1944) névtelen vezércikkeinek legtöbbjét dr. Richtmann Mózes írta, és emellett más zsidó lapokban is rendszeresen megjelentek cikkei. 1912-ben mint felelős szerkesztő jegyzi a Hitközségi Szemle III. évf. 10–12. számait. A Zsidó Szemlének 1917. január 1-től (XII. évf. 1. sz.) főmunkatársa, majd 1918. március 15-től (XIII. évf. 11. sz.) 1919. március 16-ig (XIV. évf. 11. sz.) szerkesztője volt. A Zsidó Szemlének 1939-ben történt betiltása után a lap pótlására számonként más-más fejléc alatt megjelenő röpirat szerkesztésében vesz részt intenzíven. A röpiratból 1939-től 1944-ig összesen 44 szám jelent meg. 1945 után a Zsidó Szemle folytatásának, a Zsidó Szemle Problémáinkról című kiadvány –amíg megjelenhetett – szerkesztésénél működik.

E bibliográfia magába foglalja dt. Richtmann Mózes tudományos munkásságát; tudományos recenzióit; néhány ismeretterjesztő cikket, valamint 4, a szerző személyére vonatkozó cikket. Ezenkívül – mutatóba – még néhány cikket, hogy az ünnepelt munkásságának lehetőleg minden oldala bemutatásra kerüljön. Az ilyesfajta válogatás természetesen nem ideális,

bizonyos mértékben „szubjektív” jellege van, de a körülmények kényszerítőek voltak.

Richtmann professzor úr egész életét a zsidó jövő biztosítására áldozta; mind tanári (1906-tól a Bécsbe távozott Krausz Sámuel utódaként tanította az Országos Izraelita Tanítóképző Intézetben a zsidó tárgyakat, egészen az Intézet megszüntetéséig, majd 1950 óta az Országos Rabbiképző Intézet tanára), mind publicisztikai munkássága e célt szolgálta. Írásainak nagy része meg-megújuló harc a következő nemzedék pozitív zsidóságának biztosításáért.

==

Dr. Richtmann Mózes életéről és munkásságáról dr. Scheiber Sándor cikke: dr. Richtmann Mózes hetvenéves. Új Élet 1950. VI:38.

==

1904.

Az arab-zsidó újplatonikusok etikai nézetei. (Doktori értekezés.) Budapest, 1904. 48 o.

Egy héber krónika magyar vonatkozásai. Abrohom Röuben Trebitsch CHJJT: Kaurausz Hóittim.[456] Bruno 5561.– Zsidó Néplap I:29.7–8.

[456] Krónikák.

Homonnai költők és Chájjim Jáákauv Unger: Higójaun böchinaur.[457] Fr.a.M. 5614. és Ávrohom Mordecháj Rottenberg: Másszó báárov bájáár,[458] Ofen 5624. – Homonna és Vidéke IV:48. 1–3.

1905.

„Hidd el Homonna lányait." (Vörösmarty: Hábador / Homonna völgye.) Homonna és Vidéke V:7. 1–2.

Kayserling (1829–1905) – MZsSz XXII. 201–204.

Dr. Kayserling élete és művei. – MZsSz. XXII. 205–212.

Zsargondal a zsidó katonáról. (Ün drauszen iz e finsztere nacht[459]) – MZsSz XXII. 257–258.

Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. – MZsSz XXII. 298–343.

Landau Ezekiel pragai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. Adalék a magyar zsidó községek és rabbijaik történetéhez a XVIII. században. (Adalékok a magyar zsidók történetéhez. 1. szám, kiadja: Blau Lajos.) Budapest, 1905. 55. o. (=MZsSz XXII.)

457 Zeneszóval a hárfán (92. zsoltár 4.).

458 Éjszakai utazás az erdőben.

459 Jiddisül: És odakint sötét az éj.

1906.

Pótlások „Landau Ezekiel" cikkemhez. – MZsSz XXIII. 157–161.

Az újhelyi csodarabbi. (R. Mose Teitelbaum) – Szombati Újság I:14–15. 7–8.

Schweiger Márton. IMIT Évkönyv. 286–292.

Talmud commentaries. The Jewish Encyclopedia XII. 27–30. New York and London 1906.

Theophany. The Jewish Encyclopedia XII. 137–138. New York and London 1906.

1907.

Héber feljegyzés Rákóczi kurucairól. – MZsSz XXIV. 27–32.

Magyarországi hírek az álmessiásokról. – MZsSz XXIV. 147–156.

1909.

Juda Taurizi arab Eszter-kommentárja. – MZsSz XXVI. 13–34.

Lengyel Samu. (Mesterem jubileumára) – Homonna és Vidéke IX:26. 1.

1910.

Bacher Vilmos, mint orientalista. – MZsSz XXVII. 148–158.

Bacher Vilmos, mint orientalista. Blau: B. V. élete és működése, 60-ik születésnapja tiszteletére. Budapest, 1910. 148–158. (=MZsSz 1910 XXVII. A kötet többi cikke is azonos.)

Arab vonatkozású tanulmányok magyar nyelven az utolsó négy évtizedben. Keleti tanulmányok. Goldziher Ignác születésének hatvanadik évfordulójára írták tanítványai. Budapest, 1910. 65–96.

1911.

dr. Guttmann Mihály talmudi encyklopédiája. Máftéách hátálmud.[460] Clavis Talmudis. Tomus primus. Budapestini MCMX. – Magyar Zsidó Almanach I. 222–2236.

Gyakorlati hitoktatás. – Magyar Izrael IV. 26–28.

Hitoktatók képzése. – Hitközségi Szemle II. 181–184.

1912.

A régi Magyarország zsidósága (1711–1825). – MZsSz XXIX. 9–40, 91–122, 241–245, 298–318.

Tauró va-avaudo.[461] (lásd dr. Heller Bernát: Vallásoktatás. Magyar Izrael IV. 1911. 209–211.) – Magyar Izrael V. 10–16.

[460] A Talmud kulcsa.

[461] Tóra és szolgálat.

Zsidó hősök. Hadrián császár zsidó ellenfele. – Remény. A Múlt és Jövő ifjúsági melléklete I. 1–5.

Az utolsó középkori zsidó miniszter. – Remény. A Múlt és Jövő ifjúsági melléklete. I. 37–40.

Nordau a vallás szerepéről a történetben. – Hitközségi Szemle III. 14–19.

A legújabb vallásbölcseleti kísérlet. (Rudolf Eucken, Ignáz Ziegler) – Hitközségi Szemle III. 168–173.

1913

A régi Magyarország zsidósága (1711–1825). (Adalékok a magyar zsidók történetéhez. 6. sz. kiadja: Blau Lajos.) Budapest, 1913, nyomatott: Kohn Mór, Vác. (=MZsSz 1912 XXIX.)
Ismertette: dr. Singer Leó: dr. Richtmann Mózes: A régi Magyarország zsidósága. Múlt és Jövő III. 335.

A zsidók folyamodványa az 1807-i országgyűlés alkalmából. – MZsSz XXX. 63–78.

Vallási vitatkozás Németországban. – Hitközségi Szemle IV. 32–35.

Magyarországi héber írók 1840-ig. Jökusziél Jöhudó Grünwald: Hájhudim böungária, Vác 5673. – Zsidó Szemle VII:2. 14.

A zsidóság egysége irodalomtörténeti megvilágításban. (dr. Kecskeméti Lipót: Egy zsidó vallás van-e, több-e? Nagyvárad, 1913.) Zsidó Szemle VII:23. 5–7.

1914.

Az első magyar zsidó szimfónia. (Major J. Gyula: Balatoni szimfónia.) – Múlt és jövő IV. 435–436.

Dr. Bacher Vilmos (1850–1913) – Zsidó Szemle VIII:1. 6–7.

A nagy filozófus nagy tévedése. (Válasz Cohen Hermann levelére.) – Zsidó Szemle VIII:7. 2–4.

A császárváros zsidósága. IMIT Évkönyv. 163–188.

1915.

A Dardanellák körül. (dr. S. Krauss: Studien zur byzantinisch-jüdische Geschichte. Wien 1914.) – Zsidó Szemle IX:16. 7–8. és IX:17. 14–15.

1916

A zsidó házasságjog hadi fejezete Mause Feldmann: Háccóó lötauvász bönausz Jiszróél hoágunáusz semészu, vöseneelmu bááléhen bámilchómó,[462] Pest 5676. – Zsidó Szemle XI:19. 5–6.

Chanukka vagy makkabeusi ünnep. – Zsidó Szemle XI:24. 1–2.

[462] Javaslat Izrael asszonyai javára, akiknek férje meghalt vagy eltűnt a háborúban. (A címben olvasható „águnáusz" szó arra utal, hogy azok az asszonyok, akiknek férjük eltűnt, de halála nem bizonyított, válólevél híján nem tudnak újra megházasodni.)

1917.

A zsidókérdés Magyarországon. Akik szerint van zsidókérdés. – Huszadik Század XVIII. 129–132.

A zsidókérdés Magyarországon. Akik szerint van zsidókérdés. A Huszadik Század könyvtára 64 sz. 129–132. (=Huszadik Század XVIII.)

A zsidókérdés Magyarországon. – Zsidó Szemle XII:32. 1–2. (A Huszadik Század XVIII.)

1918.

Beszámoló. – Zsidó Szemle XIII:21–22. 18–19.

1919.

Magyar-Svájc vagy Kis-Magyarország? – Zsidó Szemle, XIV:1. 2.
(lásd B/akonyi/ K/ároly/: Magyar-Svájc, Kis-Magyarország és a cionisták. Nemzeti Újság 1920. II:23. 5.)

Philo nemzeti érzése. – Zsidó Szemle XIV:7. 7–8.
(lásd dr. J. Mieses: Das nationale Bewusstsein Philos von Alexandrien. Freie Jüdische Lehrerstimme. VII:11–12. 124–126. Wien 1919.)

Salom. – Zsidó Szemle XIV:11. 1.

1920.

Ortodoxia és cionizmus. (Roth M. A. zcl. a pápai ortodox hitközség néhai főrabbijának „Der Zionismus vom Standpunkte der jüdischen Ortodoxie" című iratat átdolgozta, magyarra fordította és bevezetéssel ellátta…) Budapest, (1920) 40. o.

1922.

A halhatatlan füzet. (Pinsker századik születésnapja) – Múlt és Jövő XII. 30–31.

Zsidó pacifizmus. (dr. Guttmann Simon: A béke gondolata a Bibliában. Bp. 1922) – Múlt és Jövő XII. 354.

1927.

Szombat-almanach. Zsidó naptár 5688-ra (szerkesztette és a cikkek egy részét írta: …) Budapest, (1927). 256+XII. o.

1932.

Egy furcsa könyv históriája. (A Szombat-almanach története 1927.) – Szombat V:2. 8–10.

1935.

És mi lesz a Tórával? (dr. Heller Bernát mellett.) – Zsidó Szemle XXX:4. 5.

1936.

Mendelssohn Mózes, mint a zsidóság védelmezője. IMIT Évkönyv 79–99.

1939.

Splényi a magyar, Gregoire a francia püspök. Időszerű reminiszcencia. – Zsidó megújhodás 11. o.

1940.

Új zsidó világnézet? (lásd dr. Gábor János: Visszapillantás egy közgyűlésre. M.I.H.T.L. II:7. 3–4.) – Magyar Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja II:9. 2–3.

1943.

Hullámelmélet a zsidó sorsról. (dr. Buk Miklós: A kétezer éves út. A zsidókérdés történetszociológiája. Bp. 1943. Javne-könyvek 13. sz.) Küzdve, bízva… 11–15.

1946.

Verduntól Szilágycsehig. Az Aguna-kérdés irodalmához. – Az Országos Rabbiegyesület értesítője 1946. 20–22.

1947.

Egy haláchikus emlékmű margójára: Jörusász pölétó. Kauvec tösuvausz löhálachó migdaulé mödinász hungáriá áser rubbom nehergu ál ködusász hásém böész hágzéró bisnász 5704-.[463] HJD. Budapest 5706. – ORE értesítője. 1947. ápr. 44–48.

Az iskolaalaptól a Zsidó Alapig. – Zsidó Szemle problémáinkról. 1947:II. 9.

A kétféle olaj. – Doar Mizrachi. 1947. május 1. o.

A hitközségi politikai cionizmusa. (Áttekintés) – Zsidó Szemle problémáinkról. 1947:6. 8–10.

1948.

Palesztina-szótár, szerkesztette: Gellért Endre és Zsoldos Jenő. Bp. (1948) munkatársak: … (Az Országos Izraelita Tanítóegyesület kiadványai. 4. sz.)

Nemzedékről nemzedékre. (Az Országos Rabbiképző Intézet 70. éves jubileumára.) – ORE értesítője 1948. jún. 13–16. o.

Krausz Sámuel (1866–1948). – ORE értesítője 1948. dec. 48–53.

[463] Megmaradt örökség. Halachikus válaszok gyűjteménye Magyarország nagyjaitól, akiknek többsége megöletett az Örökkévaló szent nevéért az üldöztetés idején, 1944-ben.

1949.

Izrael előharcosa, Pfeifer (Pap) Izsák emléke, szerkesztette: dr. Scheiber Sándor. Bp. 1949. 10–19. o.

1950.

Ötven év távlatából. (A századforduló zsidó élete.) – Új Élet VI:30. 7.

1951.

A nőirigy purimi szerző. Mászechesz Purim mögilász szöszórim. Mh"r Kalonymos. – Új Élet VII: 12. 5–6.

Mégegyszer Sabbatáj Donnolo. Zsidó orvos a katolikus legendában. (lásd Új Élet VII:27. 2. o., VII:28. 5. o., VII:29. 5. o.) – Új Élet VII:30. 5.

A szidra szövege nyomán. (Nauách[464]) – Új Élet VII:44. 3.

1952.

A százéves Kaufmann Dávid. – Új Élet VIII:23. 5. és VIII:24. 4.

Avicenna. – Új Élet VIII:36. 4.

dr. Meisel pesti főrabbi halálának évfordulójára. – Új Élet VIII:49. 3.

[464] Noé

1953.

Bölcs Salamon trónfosztottsága. –Új Élet IX:1. 3.

Emlékezés a Chaszam Szóférra. – Új Élet IX:8. 4.

1954.

Reich Koppel főrabbi emlékezete (1838–1929). – Új Élet X:11. 2.

-o-o-o-o-

Önálló munkák

Az arab-zsidó újplatonikusok etikai nézetei. 1904.

Landau Ezekiel prágai rabbi (1713–1793) és a magyar zsidók. 1905.

A régi Magyarország zsidósága (1711–1825). 1913.

Ortodoxia és cionizmus. 1920.

Szerkesztések

Hitközségi Szemle 1912.

Zsidó Szemle 1918–1919.

Szombat-almanach 1927.

Gyűjteményes munkák és sorozatok

Bacher Vilmos élete és működése. 60-ik születésnapja tiszteletére. 1910.

Huszadik Század könyvtára. 64.sz. 1917.

IMIT Évkönyve. 1906. 1914. 1936.

Jewish Encyclopedia XII. 1906.

Keleti tanulmányok. Goldziher Ignác születésének hatvanadik évfordulójára. 1910.

Magyar–Zsidó Almanach. (Múlt és Jövő I.) 1911.

Palesztina-szótár. 1948.

Pfeifer (Pap) Izsák emléke. 1949.

Szombat-almanach. 1927.

Újságok

Doár Mizráchi[465]

Hitközségi Szemle

Homonna és Vidéke, Homonna

Huszadik Század

Küzdve, bízva… (Zsidó Szemle folytatása)

Magyar Izrael, Nagykanizsa

[465] Mizrachi (keleti) posta, a vallásos cionista mozgalom lapja az 1940-es évek végén.

Magyar Izraelita Hitközségi Tisztviselők Lapja

Magyar–Zsidó Almanach (Múlt és Jövő I.)

Magyar–Zsidó Szemle

Múlt és Jövő

Országos Rabbiegyesület értesítője (Magyar Izrael folytatása)

Remény. A Múlt és Jövő ifjúsági melléklete

Szombat

Szombati Újság, Miskolc–Debrecen

Új Élet

Zsidó Megújhodás (Zsidó Szemle folytatása)

Zsidó Néplap

Zsidó Szemle

Zsidó Szemle problémáinkról (Zsidó Szemle folytatása)

-o-o-o-

Last, but not least: itt köszönöm meg Scheiber Sándornak, az Országos Rabbiképző Intézet igazgatójának segítségét a bibliográfia összeállításában.

Szappanos Ádám

-o-o-o-o-

Richtmann professzor örökmozgó, nyugtalan szelleme most sem pihen. Büszkék vagyunk arra, hogy alkotásaival a VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE 1955-ben megjelent számait gazdagította.

Így [a] bibliográfiájából válogatott adatokat kiegészíthetjük a következőkkel:

1955.

Új évfolyam elé. Vidéki Rabbikar Körlevele 1955. II. évf. 1–4.

Mózes leszállt a hegyről. Dr. B. Rippner sóvuauszi prédikációjának korszerűsítése. Vidéki Rabbikar Körlevele 1955. II. évf. 72–74.

S. J.

UTÓSZÓ

Dr. Richtmann Mózes professzor 75-ik születésnapjára tanítványai, tisztelői és barátai babérkoszorút fontak. E koszorú minden egyes levelére egy-egy tudományos cikket írtak.

Csak szerényen, néhány mondatban szeretném a babérkoszorút összefűzni.

Ritkán volt alkalmam véle találkozni. Hat évvel ezelőtt, amikor megismerkedtünk, mély benyomást tett rám első beszélgetésünk alkalmával. Zsidó aktuális problémákat vitattunk meg. Tüzes szemmel, fiatalos lélekkel, zsidó szívvel és nagy hozzáértéssel fejtegette véleményét, és állításait hasonlatokkal és régi történetekkel világította meg. E történetek hallatára szinte megdöbbentett hatalmas memóriája. Ugyanakkor feltűnt villogó, okos szeme, aminek szúró, lobogó tüze mintegy bizonyította állításainak helyességét. Ha áll az a mondás, hogy a szem a lélek tükre, úgy ez minden tekintetben áll Richtmann Mózes professzorra.

Akinek szerencséje van a professzor ismeretségének körébe tartozni – és ilyenek sokan vannak – és vele beszélgetni, az nem felejti el lenyűgöző és humorosan szellemes modorát, amelyet mindég csak élvezni lehet.

Több ízben volt szerencsém előadásait hallgatni. Ezek az előadások a tudásnak és ismereteknek óriási tárházára mutattak.

Odaillő élcekkel, sziporkázó, szellemes megjegyzésekkel fűszerezte ezeket az előadásokat. Közvetlen, tanító módon közeledett közönségéhez. Különösen az tetszett benne, hogy sohasem tekintette a hallgatóságot képzett teológusoknak, hanem tanulni vágyó, érdeklődő zsidó embereknek. Ezzel kötötte le hallgatóságát.

A VIDÉKI RABBIKAR KÖRLEVELE nagyon nehéz körülmények között folytatott munkájáról Dr. Heves Lajos, a Magyar Izraeliták Országos Irodájának elnöke bevezetőjében méltó módon emlékezett meg. Itt azt szeretném hozzáfűzni – s ez jellemző Richtmann Mózes professzor szellemi üdeségére –, [hogy] az ÜNNEPELT az első számtól kezdve érdeklődéssel és jó szándékú tanácsokkal buzdította a KÖRLEVÉL szerkesztőjét és munkatársait.

Adjon a Mindenható Isten hosszú életet Richtmann professzornak, hogy tudását, ismereteit még hosszú ideig adhassa át a fiatal generációnak, és szolgálhassa az egész zsidóság javát.

Mi – az egyszerű hallgatóság – boldogok leszünk, ha hallhatjuk előadásait, és vele való beszélgetéseink alkalmával élvezzük bölcs társalgását és figyeljük lenyűgöző tekintetű szemének villanását.

Dr. Reiss Sándor
az Alföldi Izraelita Községkerület elnöke

-o-o-o-o-

A FORRÁS TUDOMÁNYOS FELDOLGOZÁSÁHOZ FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

A Budapesti Országos Rabbiképző-Intézet Értesítője az 1886-86-iki tanévről. Athenaeum. Budapest, 1886.

A budapesti Ferenc József Országos Rabbiképző Intézet Évkönyve az 1942/43. tanévről. Kiadja az intézet igazgatósága. Budapest, 1943.

A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája, főszerk. Randolph L. Braham, Budapest, Park Kiadó, 2007.

A magyarországi zsidóság története, szerk. Róna Tamás–Mezei Mónika, Budapest, Szent István Társulat, 2018.

Jacob Allerhand: *A zsidóság története. Ókor – Az első szentély pusztulásától a Talmud lezárásáig bibliai bevezetéssel*, ford. Lichtmann Tamás. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselete, 1988.

Jean-Christophe Attias – Esther Benbassa: *A zsidó kultúra lexikona*, Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

Az Atyák tanításai, ford. Darvas István, a kommentárokat írta Bedő Viktória–Darvas István–Finály Gábor–Fritz Zsuzsa–Toronyi Zsuzsanna–Verő Tamás, Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2019.

Bacher Vilmos – Bánóczi József (szerk.): *Magyar–Zsidó Szemle*. Athenaeum. Budapest, 1884, 1885, 1886, 1888, 1889.

Békés A. Vera: *Trauma és narratíva – A Holokauszt trauma reprezentációja*, Budapest, Ad Librum Kiadó, 2012.

ח. נ. ביאליק וי. ח. רבניצקי: ספר האגדה
Dvir Publishing House. Tel-Aviv, 2000.

Borsi-Kálmán Béla: *Változatok az „aha-élményre". Írások a magyar–zsidó együttélés (és a magyar–magyar kapcsolatok) tárgyköréből.* Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2022.

Moshe Carmilly-Weinberger: *The Rabbinical Seminary of Budapest 1877–1977*. Sepher-Hermon Press. New York, 1986.

Cseh Viktor: *Zsidó örökség. Vidéki zsidó hitközségek Magyarországon*. Magyar Zsidó Kulturális Egyesület. Budapest, 2021.

Csősz László – Kádár Gábor – Vági Zoltán: *The Holocaust in Hugnary. Evolution of a Genocide*, Lanham, AltaMira Press, 2013.

Domán István: *Talmud. Részletek, kommentárok magyarul*, Budapest, Ulpius-ház Könyvkiadó, 2007.

Eötvös József: *A zsidók emancipációja*. Magvető. Budapest, 1981.

Enclicopedia Judaica CD-ROM.

Josephus Flavius: *A zsidó háború* (ford. Révay József). Gondolat. Budapest, 1958.

Gazda Anikó: *Magyarországi zsinagógák*. Műszaki. Budapest, 1989.

Gazda Anikó: *Zsinagógák és zsidó közösségek Magyarországon. Térképek, rajzok, adatok*. MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Budapest, 1991.

Glatz Ferenc: *Polgári fejlődés, nacionalizmus és asszimiláció Magyarországon a XIX. században*. In: Történelmi Szemle, 1974/1–2.

Gonda László: *A zsidóság Magyarországon 1526–1945*. Századvég. Budapest, 1992.

Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris. Budapest, 2001.

Hanák Péter: *Zsidókérdés, asszimiláció, antiszemitizmus*. Gondolat. Budapest, 1984.

Hornyik János: *A kecskeméti zsidók története*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Gyula, 1988.

Ifj. Gyergyádesz László: *Kecskemét: a főtér és környékének művészeti emlékei és gyűjteményei*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2005.

Jankovics Marcell – Hoppál Mihály – Nagy András – Szemadám György: *Jelképtár*. Helikon. Budapest, 1990.

Karády Viktor: *A zsidóság polgárosodásának és modernizációjának főbb tényezői a magyar társadalom-történetben*. In: A zsidókérdésről. Fűzfa Balázs–Szabó Gábor (szerk.). Szombathely, 1989.

Karsai László: *Holokauszt*. Pannonica. Budapest, 2001.

Karvalics László (szerk.): *Magyarország városai*. Égisz. Budapest, 1996- 2006.

Kasza Sándor (szerk.): *Bács-Kiskun megye kézikönyve*. CEBA. Budapest, 1997.

Jakov Katz: *Végzetes szakadás*. Múlt és Jövő. Budapest, 1999.

Joszef Káro: *Sulchán Áruch*. Izrael. Jeruzsálem, 2000.

Kicur Sulchan Aruch–A Sulchan Aruch kivonata. Franklin. Budapest, 1988.

Kovács András: *Zsidóság a II. világháború utáni Magyarországon*, in A magyarországi zsidóság története, szerk. Róna Tamás–Mezei Mónika, Budapest, Szent István Társulat, 2018, 95–113.

Kovács M. Mária: *Liberalizmus, radikalizmus, antiszemitizmus*. Helikon kiadó, Budapest, 2001.

Kubinszky Judit: *A politikai antiszemitizmus Magyarországon: 1875–1890*. Kossuth. Budapest, 1976.

Rabbi Israel Méir Lau: *A zsidó élet törvényei*. Machon Massoret Yeshivat Chaje Moshe. Tel- Aviv, 2000.

Lebovits József (szerk.): *Magyar Zsinagóga*. Baranya-Mágocs, 1906.

Léon, Abram: *Zsidókérdés Kelet- és Közép Európában*. Eötvös Loránd Tudomány-egyetem, Budapest, 1985.

Lőw Lipót: *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője*. Aigner és Rautmann. Pest, 1868.

Marton Ernő: *A magyar zsidóság családfája. Vázlat a magyarországi zsidók településtörténetéhez*. Fraternitas. Kolozsvár, 1941.

Dr. Molnár Ernő (összeáll.): *A Talmud könyvei*. IKVA. Eger, 1989.

Nagy Czirok László: *Száraz és szélmolnárok élete a Kiskunságban*. Múzeumok Központi Propaganda Irodája. Budapest, 1959.

Nagy Ferenc: *A nyíregyházi zsidóság pusztulása*. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár Kiadványai 33. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2004.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Az Országos Rabbiegyesület havi közlönye*. Első évfolyam. Fischel Fülöp Fia Könyvnyomdája. Nagykanizsa, 1908.

Dr. Neumann Ede (szerk.): *Magyar Izrael. Az országos rabbiegyesület közlönye*. Zala Hirlapkiadó és Nyomda Részvénytársaság. Nagykanizsa, 1910.

Oláh János: *Judaisztika*, Budapest, Bookmaker Kiadó, 2005.

Orosz László: *Kecskemét irodalmi öröksége*. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1990.

Ö. Kovács József: *Zsidók a Duna-Tisza közén: Társadalomtörténeti esettanulmányok, XVIII–XIX. század*. Kecskeméti füzetek 6. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1996.

Ö. Kovács József: *A kecskeméti zsidók polgárosodása 1790–1848*. In: Levéltári Szemle 1987/4.

Perls Ármin emlékezete. Pécsi Izraelita Hitközség Elüljárósága. Pécs, 1915.

Dr. Perls Ármin: *Prédikációk*. Traub B. és Társa. Szeged, 1884.

Dr. Perls Ármin: *Jámborság és feddhetetlenség*. Lebovits József (szerk.): Magyar Zsinagóga. Baranya- Mágocs, 1911.

Dr. Perls Ármin: *Ősök és próféták*. Magyar Zsinagóga. Baranya-Mágocs, 1908.

Péterné Fehér Mária – Szabó Tamás – Székelyné Kőrösi Ilona: *Kecskeméti életrajzi lexikon*. Kecskeméti Füzetek 4. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 1992.

Raj Tamás (felelős szerk.): *Biblia = T' nach*. Makkabi. Budapest, 2004.

Remény – Zsidó társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat. Rectus. Budapest, 2009.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris. Budapest, 2003.

H. H. Ben-Sasson: *A History of the Jewish People*. Harvard University. Massachusetts, 2002.

Schindler József: *Egy régi arab anyagelmélet – Az okkazionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján*. Arany János irodalmi és nyomdai műintézet rt, Budapest, 1941.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. Szeged, 1954.

Schindler József (szerk.): *Vidéki rabbikar körlevele*. Szeged, 1955.

Simon László: *Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre*. A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem Magyar Történelmi Szemináriumának közleményei. Debrecen, 1936.

Simon Róbert (szerk.): *Zsidókérdés Kelet- és Közép-Európában*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Tudományos Szocializmus Tanszék. Budapest, 1985.

Somodi Henrietta: *A kecskeméti ortodox zsidók és zsinagógájuk története*. Aura. Budapest, 1999.

Somodi Henrietta: *Zsidók Bács-Kiskun megyében*. Makkabi. Budapest, 2001.

Szenes Sándor: *Befejezetlen múlt. Keresztények és zsidók, sorsok*. Szerzői kiadás. Budapest, 1986.

Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Hornyánszky Viktor császári és királyi udvar Könyvnyomda. Budapest, 1891–1914.

Talmud. Válogatott fejezetek 1–2., szerk. Oberlander Báruch–Köves Slomó, EMIH–Chábád Lubavics Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány, Budapest, 2017.

Újvári Péter: *Zsidó Lexikon*. Makkabi. Budapest, 2000.

Varga János: *A forradalom és a parasztság*. In: A negyvennyolcas forradalom kérdései. Akadémiai. Budapest, 1976.

Venetianer Lajos: *A magyar zsidóság története*. Könyvértékesítő Vállalat, Budapest, 1986.

Zsoldos Jenő: *1848–49 a magyar zsidóság életében*. A pesti izr. hitközség leánygimnáziumának és ipari leányközépiskolájának 48-as ifjúsági bizottsága. Budapest, 1948.

Zsoldos Jenő: *Kazinczy Ferenc és a zsidóság*. Különlenyomat a Magyar Zsidó Szemle 1932. és 1933. évfolyamából. Budapest, 1934.

DR. SCHINDLER JÓZSEF FŐRABBI (1918–1962)

Dr. Schindler József 1918. június 4-én, Budapesten született. 1942-ben szerezte meg a bölcsészdoktori végzettséget, rabbinikus diplomáját pedig 1943-ban kapta meg, s még ugyanabban az évben Kecskemétre került. Mivel fiatalemberként lett a helyi zsidó közösség vezetője, rengeteget foglalkozott az ifjúság nevelésével, zsidó tanuló napközit, zenei és irodalmi képzést, ipari és sportszakosztályt szervezett. A közösség építése mellett tudományos ismereteit is mélyítette. Ennek egyik ismert példája az 1941-ben elkészült doktori dolgozata, Egy régi arab anyagelmélet — Az okkazionalista atomizmus rendszere, forrásai és kritikája Májmuni alapján című munkája. 1944 tavaszától elkezdődött a vidéki zsidóság deportálása. Ez a dermesztő sötétség telepedett rá Kecskemét városára, és a tavasz helyett az elmúlás szele érintette meg az egész kecskeméti közösséget. Ő volt az egyetlenegy ember, aki lélekben és szellemben megtartotta a zsidó gettóba összegyűjtött hittestvéreiben a túlélés lángját. Schindler főrabbi volt az, aki 25 évesen a zsidótörvények által sújtott kecskeméti zsidó közösség élére állt, s aki ezekben a borzalmas pillanatokban is korát meghazudtoló éleslátással, erkölcsi tartással és a tanító szó mindenkori erejével tartotta össze és vigyázta a közösséget. Mikor 1944 tavasza a vége felé közeledett, a kecskeméti zsidó hitközség több mint 1400 tagját már Auschwitzba deportálták. Köztük a főrabbit is, aki tudta, hogy az embertelen kegyetlenséget is túl kell, hogy élje, vissza kell, hogy térjen, mert érezte, hogy arra hivatott, hogy a haláltáborok poklából visszatérő keveseknek legyen pásztora és lelki támasza. Schindler rabbi végül valóban a Holokauszt borzalmainak kisszámú túlélője között volt, és a második világháború után újra a hitközség élére állt. A főrabbit végül Szegedre szólította a kötelesség, ahol 1950. június 23-án Scheiber Sándor, a 20. század egyik legnagyobb zsidó tudósa, főrabbi, az Országos Rabbiképző Intézet rektora iktatta be, ahol 1962-ig, haláláig látta el a feladatait a legnagyobb lelkiismerettel. A második világháború borzalmai után tudta, hogy a zsidó közösség megmaradt tagjaira nehéz évek várnak. Ezért kezdte el szerkeszteni 1954-ben a Vidéki Rabbikar Körlevele című időszaki kiadványt, amely szamizdat jellegű folyóirat volt, és az volt a célja, hogy segítse és támogassa vidéki rabbitársait a lelkipásztori feladatokban. A folyóirat két évfolyamot ért meg. A jelen forráskiadvány, amely a vészkorszak utáni meghatározó szerepet betöltő magyar zsidó egyházi vezető által szerkesztett folyóirat 1955-ös évfolyamát adja közre kommentált szövegkiadás formájában, megkísérel emléket állítani a mára szinte elfeledett főrabbinak amellett, hogy széles körben, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátva tesz hozzáférhetővé egy igen értékes, 20. századi magyar judaisztikatörténeti forrást.